

IDENTITETI – KULTURE – JEZICI
Godišnjak Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru
Marko Marulić i njegovo doba
sv. 8.

Nakladnik/Publisher

Sveučilišta u Mostaru, Filozofski fakultet /University of Mostar, Faculty of Humanities and Social Sciences

Za nakladnika/For publisher

Zoran Tomić, rektor/rector
Dražen Barbarić, dekan/dean

Sunakladnici/Co-publishers

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Osijek
Synopsis, d.o.o., Zagreb – Sarajevo

Za sunakladnike/For co-publishers

Željko Holjevac
Ivan Pandžić

Uredničko vijeće/Editorial board

Dražen Barbarić	Miro Jakovljević
Ines Blažević	Katica Krešić
Miljenko Brekalo	Ivica Musić
Mate Buntić	Marko Odak
Karsten Dümmel	Jela Sabljčić-Vujica
Gordana Iličić	Ugo Vlasisavljević

Znanstveno vijeće/Advisory board

Mladen Ančić	Tonči Matulić
Aleksandar Bogdanić	Đorđe Obradović
Damir Boras	Miroljub Radojković
Božo Goluža	Božo Skoko
Vesna Kazazić	Iko Skoko
Stipe Kutleša	Ante Uglešić
Mile Lasić	Zoran Tomić
Ivo Lučić	Ružica Zeljko-Zubac

Glavni urednik/Editor-in-chief

Marko Odak

Izvršni urednik/Managing editor

Goran Mijočević

Lektura i korektura tekstova na hrvatskom jeziku/Croatian proofreading

Marija Vukoja Mikulić

Prijevod i lektura tekstova na engleskom jeziku/English proofreading

Zoran Pervan

Naslovnica/Cover

Marin Musa
Mate Penava

Tisak/Print

PRESSUM

Adresa uredništva/Editorial adress

Matice hrvatske b. b., 88000 Mostar
E-mail: ikj@ff.sum.ba

Naklada/Circulation

100

Referiran u/Indexed in:

Central and Eastern European Online Library (www.ceeol.com)

ISSN 2303-7423

Mostar	2022.	sv. 8.	str. 91
--------	-------	--------	---------

IDENTITETI – KULTURE – JEZICI

Godišnjak Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru

Marko Marulić i njegovo doba

sv. 8.

PRES

Mostar, 2022.

Sadržaj

Proslov	7
Antun Lučić VRJEDNOTE I ZALIHE MARULIĆEVE <i>JUDITE</i>	9
Ivana Primorac Bilaver ♦ Davorka Topić Stipić MARULIĆ I BRIGA ZA STVORENO – EKOLOŠKA PERSPEKTIVA	27
Zvezdana Penava Brekalo ♦ Dinko Jukić ♦ Ivan Stipić MARULIĆ KAO DUHOVNI ODGAJATELJ: KULTUROLOŠKO-PEDAGOGIJSKA ANALIZA	43
Ivana Jurčević ♦ Miljenko Brekalo ♦ Anamarija Lukić MARKO MARULIĆ U GIMNAZIJSKIM UDŽBENICIMA POVIJESTI	69
Upute za suradnju i oblikovanje priloga	91

Proslov

Marko Marulić ugledni je humanist, iznimno cijenjen i čitan pisac u svjetskim okvirima. Pisao je na latinskome, talijanskome i hrvatskome jeziku, a njegovi prijevodi Dantea i Petrarce među najranijima su u hrvatskoj književnosti.

U povodu 500. obljetnice tiskanja Marulićeva djela *Judita* ovogodišnju međunarodnu znanstvenu konferenciju *Identiteti – kulture – jezici* naslovili smo *Marko Marulić i njegovo doba*. Konferencija je održana 22. listopada 2021. godine, a suorganizatori su uz Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru bili Fakultet političkih znanosti i međunarodnih odnosa Sveučilišta Matej Bel iz Banske Bistrice i Institut za društvene znanosti „Ivo Pilar“, Područni centar Osijek.

Cilj je ovogodišnje konferencije istražiti širi aspekt i utjecaj Marulićevih djela na književno, umjetničko, religiozno i drugo stvaralaštvo u hrvatskoj i svjetskoj književno-povijesnoj tradiciji, ali isto tako i društveno-povijesne, književne, političko pravne, filozofske i druge fenomene njegova doba kao i novije spoznaje koje pridonose razumijevanju Marulićeva života, djelovanja i statusa u hrvatskoj te svjetskoj kulturno-književnoj baštini.

Na konferenciji sudjelovali su stručnjaci iz zemlje i inozemstva koji su svojim pristupima obuhvatili razne aspekte Marulićeva djelovanja. Nadamo se da će radovi objavljeni u ovome godišnjaku drugima biti poticaj za daljnju kritičku prosudbu ovoga hrvatskog velikana i nove uvide u njegovu ostavštinu.

Marko Odak, glavni urednik

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet

antun.lucic@ff.sum.ba

UDK: 821.163.42.09-13 Marulić M.

Izvorni znanstveni članak

VRJEDNOTE I ZALIHE MARULIĆEVE JUDITE

Sažetak

Načinjenim spjevom *Judita* poduzetni Marulić poziva na odvažan individualan čin i snaženje razvoja književnosti u hrvatskome izrazu. Upućivanjem u samosvojnu renesansnu viziju proizlazi i konstruiranje književnosti, usporedno s povijesnom stvarnošću, odnosno prenesenim prikazom stvaralački subjekt ispisuje i razmiče zbilju. U radu se ukazuje na autopoetično prisezanje biblijskim i klasičnim, usmenim i pisanim „bašćinskim“ vrelima te na posredovanja i vitalne odmake od priznatih tečevina. Osobito se ističu ponorna sjecišta poetskih značenja, ali i vanjski konteksti i odjeci, što navodi na pomaknute metodološke postavke i drukčije interpretativne silnice. Ishodišno se raščlambom prvotiska, uz usporedbe s biranim izdanjima, otkrivaju okomice književnih vrjednota spjeva, neutrte zalihe smislova u kojima se emanira, svrhovito zrcali izrazita ljepota.

Ključne riječi: Marulić; *Judita*; vrjednota; zaliha; autopoetika; emanacija

VALUES AND STOCKS OF MARULIĆ'S JUDITH

Abstract

With poem *Judith*, the enterprising Marulić calls for a courageous individual act and strengthening of the literature development in the Croatian expression. Referring to an independent renaissance vision, the construction of literature also arises, parallel with the historical reality, i.e. with transferred representation, the creative subject writes and spreads reality. The paper points out the autopoetic vows to biblical and classical, oral and written heritage („bašćina“) and indicates the mediations and vital deviations from the recognized achievements. The abyssal intersections of poetic meanings stand out in particular, as well as external contexts and echoes, which leads to shifted methodolo-

gical settings and different interpretive forces. Initially, the analysis of the first edition, along with comparisons with selected editions, reveals the verticals of the literary values of the poem, the indelible stock of meanings in which it emanates, and purposefully mirrors the distinct beauty.

Keywords: Marulić; *Judith*; value; stock; autopoetics; emanation

Književni stil dopustivo je shvatiti i primiti kao vrijednosno svojstvo izražajnosti i, u blizini ili u pozadini, iskazivanje širih estetskih ili etičkih pogleda. Takvi obuhvati ukazuju na zališnost pročitavanja dovršena ostvaraja. Usto iskrsava i rasvjeta spremišne otvorenosti djela i njegove rezervoarske raspoloživosti, višesmisleni doseg u kaptiranju nađenih smislova i nosivih poruka, nikako na kraju i u pričuvnoj zapremini za očekivane ili paradokсне signale i konotacije.

Posigurno je velebni spjev *Judita* Marka Marulića ulazni prag za uspostavu hrvatske književnosti prema obzorima europske književne riječi. Sa završetkom spjeva 1501. godine i prvotiskom dva desetljeća kasnije Marulić je zapravo Zaručnik, a hrvatska književnost Zaručnica, kakva dvojnost lebdi i u *Pjesmi nad pjesmama*, pri punu doživljaju i osviještenosti. U polazim stihovima *Judite* pjesnik autopoetički moli da mu višnja svjetlost podari milost pjevanja. Pritom je svjestan da se samo u suradnji s Božjim naumom može stvarati „umitelno“, slatko pjevanje.

*Bludeći ozoja z družbom starih poet,
Boge čtova koja, kimi svit biše spet.*¹

Agilni splitski humanist znatno je ocrtao viziju i razvojni identitet matične književnosti, njezin nosivi duh i pristupačnu narav. „Ono što je Marulić započeo živjet će i trajati u hrvatskoj književnosti kao njezina osnovna kategorija, kao njezina temeljna poruka i ideja.“² A što nastane s početka podsjeća ili se analogno može pozvati s evanđeoskim proćeljem Ljubljenoga učenika: „U početku bijaše Riječ, i Riječ bijaše kod Boga... Sve po njoj postade, i bez nje ne postade ništa što postoji“ (*Ivan* 1, 1 i 3). Svojom začetnim ulogom Marulićev se

¹ Marko Marulić, *Judita*, Marko Marulić, *Duhom do zvijezda*, izbor i predgovor Bratislav Lučin, Mozaik knjiga, 2001., str. 39. (*Judita*, I, 11-12).

² Rafo Bogišić, „Marko Marulić na početku“, *Dani hvarskog kazališta: Marko Marulić*, Književni krug, 1989., str. 15.

govor odaje „lipoti Sveriči“, stremljenosti u kazivome i svrhovitome unutar stvaralačkih nakana, ali ostavlja i kriptopojaseve o zbilji koju uporabljena riječ ne dohvaća, primjerice njezina nedostatnost u prikazu smicanja domaćih ljudi i djece te pustošenja stečene ljetine; tako priznaje da snaga riječi ne može predstaviti ništenje naroda, što su svakako ograničenja u prihvatu iskazivoga.

Unatoč navedenom Marulić je svjestan vlastitih izražajnih dosega, osobito toga kakva je i kolika moć zamašne pjesme-suprotive koja je „u versihharvacki složena“, kako se resi podnaslov *Judite*. Blistav korifejski početak ne nadaje se samo u obrisima prvine nego se uvezuje i s aktualnošću, ali i pri osobnome susretu čitatelja s djelom. Iz obilate zalihe spjeva nijednoj pojedinosti nije ostavljeno da sahne jer se i doživljajno i spoznajno prima kao nešto naše, podjednako ondašnje i ovdašnje, kroz književno darovanje bez zadržke.

Kao umjetnički ep na pročelju matične književnosti *Judita* je više no knjiga. Osokoljenim krilima svoga tvorca uzlijeće k visinama i prelijeće utvrdne vrhunce i ranjive spojeve narodne opstojnosti, kao da okuplja i preinačuje uzrelu književnu tečevinu i sjedinjuje ugrožene zemljovidne pojaseve. Po lepezi prinosa, kako blijedi pokoji naglasak iz klasične starine, ovaj prijelomni spjev hrvatskoj književnosti „određuje tijek i buduće obveze; narodni, puku bliski jezik, ali i artistsku izgrađenost, sudjelovanje u povijesnom procesu; umjetničku ljepotu nasuprot grubosti događaja“³.

Izvjese rasčlambe spjeva otvorene su metateorijskim prosudbama: istina, Marulićevo ulaganje jest personalno, ali se transponira i na natpersonalnoj razini (kao što je i korizma uzdignutija razina obraćenja). Valja prepoznati da se takva htijenja supstancijalno razdaju u književne „eone“. Obnovljena, a starodrevna *Judita* postaje korizmena knjiga, zapravo, pisana je punoćom lirizma i dovršena upravo kroz povučene, proumljenošću uporabljene korizmene dane u uvalici Nečujam na Šolti. Pritom ona ćutilno izvodi integracijske silnice jezika i naroda, umrežuje duhovnu situiranost i povijesnu zatečenost/zatočenost, predodređuje književnu sudbinu oslonjenu na materinski izrijek.

Nakupine prikaza životnih slojeva u književnome ostvaraju ovisno o kontekstu vremena i prostora, kako i gdje je ono smješteno, izloženo ili skriveno. Pojam zalihosti treba posvijestiti samo u određenome komunikološkome značenju, kao iznošenje i ponavljanje izvjesnih obavijesti kojima bi bila svrha izbjeći ili

³ Ivo Frangeš, *Suvremenost baštine*, August Cesarec – Matica hrvatska, 1992., str. 9.

spriječiti zamršena mjesta u razumijevanju i doživljaju djela. Pritom je nezao-
bilazan zagled u izvantekstne prilike, odnosno povijesne uvjete o kojima alego-
rično zbori spjev. Uvođenjem zalihosti u interpretaciju nastoji se pokazati da
su marulićevski dosezi u ovome spjevu neiscrpni i nepotrošivi; dakako, i ne do
kraja izrecivi, što je razlogom da budu dostojno čuvani i predani naraštajima za
posebnije provjere. Stoga je ovaj epos antologijska pričuva, pouzdana nečujam-
ska ostavina koja se nadaže čitateljskomu prihvatu za nove ili drukčije iznađene
poruke. Po razvedenoj epičnosti *Judita* je književno opremljen primat, dobro-
došla i „zaštićena riznica davne pjesničke sklonidbe u arhajskojčakavici, isho-
dištu hrvatske književne riječi“⁴. Usto zališnost nije puko obilje, ili preobilje,
naprotiv, stvaralačkim nanosom njoj je oduzeto biti redundancija, suvišnost,
odnosno pretrpanost. Otuda se plodnost *Judite* postupno i skladno podastire
čitateljskoj publici u ranome novovjekovlju, uviđa se njezino bogatstvo tijekom
XVI. stoljeća humanističkih kao i kasnijih poeuropljenih uljudbenih htijenja.

Bez ikakvih namisli o rascjepima materinske izražajnosti na odvojke, kakvi
su čakavski, štokavski i kajkavski, nipošto u nakani razdvajanja čitatelja, veleb-
no načinjena *Judita* postaje i ovjerava se kao integralističko djelo u hrvatskome
jeziku i njemu pripadnoj književnoj putanji. Marulić sastavlja spjev po nosivim
narječnim značajkama, ujedinjujući svoju publiku na jadranskome priobalju i
otočju, povezujući je s unutarnjim hrvatskim krajevima te srednjoeuropskim
područjem.

1. Stvaralačke preinake klasičnih tečevina

Polazno ime Judita razvidno je osobno, a izgledno je da u drukčijoj funkcio-
nalnosti bude i opća imenica, judita; oba kraka značenja pokrivaju načelni stav,
uvjetno „juditstvo“, koje nije samo u jednome ili drugome imenovanju/naslov-
ljavanju nego se dohvaća i u personifikaciji. Kada se izoštri protagonističin čin,
u prenesenu svojstvu, onda se uočava i skrivena preobrazba: utjelovljuje ideje,
slobodarski naum, počovječavanje kroz životno iskustvo.

S prijenosničkim darom Marulić je u opijevanje o hrabroj Juditi pred asir-
skim silnikom utkao živahnu glagoljašku predgrađu, poetizirao njezinu sred-

⁴ Mirko Tomasović, *Marko Marulić Marul*, ERASMUS Naklada – Književni krug Split – Marulianum – Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1999., str. 213.

njovjekovnu pismenost, svakako izrazitije od hrvatskoga petrarkističkog naraštaja na čakavskome i dubrovačkome ozemlju. Razvedenost Marulićeva jezika prešutno je proizlazila i iz tečevina usmenoga pjevanja, u izrazito razvojnome južnjačkome narječju, bez upadnih tuđica u leksik i kalupa u sintaksi.

Dok kreativno razmiče spoznaju o zbilji i uzdiže imaginativne lukove, takvim nastojanjem uključuje se u podražavajuće, oponašateljske prinose predlektirnih učinaka. Usto bez zadržke zagovara visoke humanističke osjetilnosti za lijepo i prožima ih narodnosnim, domaćim „idiomom“ kojemu su ozračje pružali začinjavci. Ali više od toga humanistički se poeta priklonio svetopisamskoj tečevini o Juditi, usto hoteći i spremno stihujući istu tematiku kroz epsku ostvarivost. S nadahnućem je Marulić „prerekao“ biblijski predložak, pri čistoj stvaralačkoj svijesti i savjesti. Dostojno je sagledavanje domicilnih poticaja književne kulture, povijesti i duhovnosti. „Marulić je trenutak povijesti, zalog i ulog svijesti.“⁵ Dopustivo je kazati da je načinjenom *Juditom* prenio ozrake židovskih pogleda u hrvatsku svjesnost koja zrelo raspoznaje i ovjerava renesansnu poetičku slobodu.

Pišući o kriterijima uvrštavanja djela u hrestomatiju *Hrvatski latinisti*, čiji su prireditelji Veljko Gortan i Vladimir Vratović, književni povjesnik Nikica Kolumbić zamjećuje da se u navedenu izboru sukobljuju „naše kulturno-književne vrednote pojedinih razdoblja s vrijednostima koje pojedino djelo ima za sebe“ i usto skreće pozornost na stapanja „općeeuropskih vrednota s nacionalnima“⁶. Na tome horizontu nezaobilazni su umjetnički kriteriji i svojstva vrhunske latinštine. Vrijednota je visok stupanj literarnosti narativnoga sižea, što je dug humanističkoga školovanja i uvježbanosti u maniri mišljenja i pjeva na latinskome. Svoja gledišta Kolumbić potvrđuje nalazima da je Marulićeva skladna prвина o Juditi izrasla i iz Šižgoričeve „borbene latinističke inspiracije“⁷,

⁵ Usp. „Marulić, Marko“, Marko Samardžija – Ante Selak, *Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti*, Pergamena, 2001., str. 400.

⁶ Nikica Kolumbić, *Po običaju začinjavac: Rasprave o hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Književni krug, 1994., str. 364 i 365; pobliže i o Kolumbićevu napisu, uvrštenom u ovu knjigu, „Osobitosti i vrednote hrvatsko-latinske književne baštine“, str. 359-375.

⁷ *Isto*, str. 369. Humanist Franjo Trankvil Andreis iz Trogira objavio je 1518. godine u Leipzigu (dakle, prije marulićevski po prvotisku presudne 1521. godine) herojski spjev *Ad Deum contra Thurcasoratio-carmine heroico*, a Kolumbić je 1979. godine načinio roman o spomenutom Andreisu naslovivši ga *Krvava rijeka*.

ističući pritom Marulićevu privrženost tomu Šibenčaninu, po mnogo čemu nestoru hrvatskih humanista.

Dok doziva vrjednote biblijskih redaka Marulić ujedno nalazi konektore za dubinske logičko-semantičke protege u stihovnome prostoru. Radi tematske bliskosti i usporedbe, biblijska knjiga *Judita* nalazi se u *Povijesnim knjigama*, u kojoj su proroci Ješua, Ruta, Samuel, knjige o Kraljevima, knjige Ljetopisa, ali i knjiga o Ezri te Knjiga o Nehemiji, zatim Tobija i Estera te knjige o Makabejcima. *Judita* je između Tobije i Estere (ove knjige nema u hebrejskim i protestantskim izdanjima *Biblije*). Inače, navedena starozavjetna knjiga počinje riječima: „Bilo je to dvanaeste godine kraljevanja Nabukodonozora...“, a završava rečenicom: „U Juditino vrijeme, a i mnogo poslije smrti njezine, ne bijaše nikoga tko bi zadavao strah sinovima Izraelovim“ (*Judita* 16, 25). Susljedna biblijska priča o Juditi razdijeljena je u pet cjelina: *Holofernov vojni pohod*, *Opsjedanje Betulije*, *Judita*, *Judita i Holoferno* te *Pobjeda*. Tretirani starozavjetni predložak sastoji od 16 poglavlja i oni su uglavnom prozni, a završni dio čini stihovni hvalospjev. Marulić je u rukama držao latinski svitak *Judite*, ali i stranice na narodnome jeziku; moguće da je rečeni stihovni prilog u šesnaestome poglavlju odlučio da Marulić ne piše proznu nego stihovnu inačicu spjeva.

Prema navedenim stavovima Marulić intuitivno gradira slijed zahvata: pomno pročitava svetopisamski narativ o Juditi i svekoliko ga posvješćuje, čak ga samozatajno u sebi „prepričava“, ali usto podiže vlastite promisli – izabrana junakinja zaslužuje divljenje i hvalu u visokoumjetničkome izričaju. Bit će to blistavi vijenac zahvalnosti živim materinskim izrazom koji se kroz stvaralačke oblike uvelike otvara višefunkcionalnosti.

Ovo istraživanje vodi računa o spoznajnim i etičkim smjerovima kroz dvije sastavnice po kojima se ispunjavaju psihološki pogled te metafizička dijagonala. Dok propituje prethodne književne predloške, renesansni meštar stihotvorbe preoblikuje njihovo gradivo, vrši intuitivnu operaciju koja će dovesti do nesporno važna spjeva, sve kako bi bio u novome ruhu, prijemčiv za dojučeršnje naraštaje. Zgotovljeni spjev *Judita* može se nasloviti i kao Knjiga od pothvata, kao što se Kačićev *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* proziva Knjigom od bojeva.

Starozavjetni narativni obrisi *Judite* bit će Maruliću zadani kontekst, ali i prilika da se dijelom odmakne od te klasične tečevine. Po stvaralačkoj autopoezi pojačava poetičke sastavnice predloška te iznjedruje književne vrjednote,

simbolični zarez u renesansni, zatim tri točke, sve kako bi i ovodobna digitalna *Judita* dobila na prijemčivosti, za sva vremena (ne samo u hrvatskim versima). Uostalom, ovo je djelo navodila i postigla hrvatska renesansa književnost i ono je izazov za matičnu književnost, ali je blisko i slavenskim književnim krugovima.

Razvidno i prema iznesenom Marulićeva *Judita* spisateljska je perjanica načinjena na starinskoj i stasaloj izražajnosti. No valja ujedno priznati – njegov opus na domicilnu jeziku „važan je zbog književne vrijednosti mnogih sastavaka, zbog prepoznatljiva auktorskog pečata i zbog težnje za razvijanjem izražajne moći narodnoga jezika, kojemu Marulić u punoj mjeri daje dostojanstvo književnoga medija“⁸.

S oblikovanom naslovnom junakinjom Marulićev će spjev zadobiti epohalnu važnost za hrvatsku književnu kulturu, ali i za širi renesansni književni prostor. U posvetnim rečenicama spjeva don Dujmu Balistriliću utkana je mikrostruktura o začetku *Judite*, njezinu plodnu i dovršenu izgledu. Stihovno ruho stilizirano je vanjskim i nutarnjim uresima, nalik kiparskim i slikarskim manirističkim potezima, kakvi su glađenje, licanje i višebojno mazanje. Taj spjev u malome rukovet je raznolika cvijeća koji predaje svomu kumu i popu Dujmu, ali vidovito i svakomu dojučem čitatelju, osobito marulofilskom prijatelju. Otuda se travanjski potpisnik svega što se „uzdarži“ u libru identificira sa spjevom. Usto prinosi priču vještom uporabom kvadrige, četverostrukoga sroka te časno daruje historiju s „nikimi izvanjskimi urehami i uglajen’jem i ulizan’jem i razlicih masti čirsan’jem obnajena; a to da ne rečete da vam poklanjam onu je žita rukovet koju u vaših knjigah bolju nahodite. Zaisto je onaje rukovet, da mnozim cvitjem obkićena.“⁹

Izvjerna povijesna vrelca donose da je Marulić po splitskim trgovima povremeno kazivao stihove, dolazio među okupljene sugrađane te je „poput drugih svjetovnih pučkih europskih pjesnika, izravnim silaskom među publiku želio iskušati djelovanje javno izgovorene riječi“¹⁰. I njegov nastali spjev počinje bora-

⁸ Bratislav Lučin, „Moć riječi ili klasik za treće tisućljeće“, Marko Marulić, *Duhom do zvijezda*, Mozaik knjiga, 2001., str. 8.

⁹ M. Marulić, *n. dj.*, str. 34. Po slovnoj i grafičkoj dosljednosti, radi usporedbe tekstnih fragmenata, primjereno je konzultirati i redigirano izdanje: Marko Marulić, *Judita*, priredili Milan Moguš i Mirko Tomasović, Školska knjiga, 1996., str. 20.

¹⁰ Nela Rubić, „*Judita* Marka Marulića“, Marko Marulić, *Judita*, Grafex, 1999., str. 11.

viti u „nidrima“ hrvatskoga jezika, svojim bilom živi od slojeva davnine, a spremišnu trajnost libra nudi do u ovodobne i naknadne dane.

Susret s dijalektalnim glasanjem u Marulićevoj drevnoj knjizi više je od uspješna poznanstva. Svojom okretnom čakavštinom ona živi ne samo u uhu nego, još važnije, i u emocionalnim i refleksivnim strujama duha. Njezina iznimna cjelina, svedena po naravi „baščinkoga“ i humanističkoga kuga, dotiče i svjetsku pripadnost, poglavito kada se provode nastavni uvidi u lektirne vrhunce. Iz takvih razloga „vrjednost Marulićeve poeme ne bi ni u svjetskim razmjerima ostala u školi na usputnu dodiru – ima svoj pravi umjetnički smisao u netaknutoj organskoj cjelini svega onoga što ga sačinjava“¹¹.

Marulićeva pisaljka unosi u spjev kaskadu nadahnutih izraza te gibljivim kazivanjem nadrađa dugoodržavani jednolični govor začinjavaca. Otuda je umjetnička lepeza o Juditi načelna ovjera domaćega jezika u raznolikim pjesničkim mogućnostima. Posebno je uočljiva ophodnja u izvrsnu rimovanju, a privlačne i razvedenije „vrednote spjeva ogledaju se u bogatoj frazeologiji i metaforici, a posebno u uspješnom i dosljednom rješenju velikih verzifikacijskih zahtjeva“¹². Primjetna je i Marulićeva humanistička pozornost nad strukturom spjeva i njegovim kompozicijskim skladom, što je plemenitim tragom iz radionica grčkih i rimskih majstora u versifikacijskome stihovanju, po nezaobilaznome Homeru i Vergiliju, ne manje Ovidiju i Danteu. Napajajući se usto književnošću ranoga i unekoliko kasnijega kršćanstva te plodno prijateljujući s humanističkim – navedene sastavnice obilježit će njegov uzreli stvaralački propanj pri zalazu srednjovjekovlja i kroz prva dva desetljeća XVI. stoljeća. Cjelovito opremljena *Judita* može tako stati uz bok ponajboljih svjetskih renesansnih spjevova.

2. Razvedene vrjednote spjeva i moralnost čina

Postižući književne vrjednote, stvaralački subjekt daje vjerodostojnost djelu te ovjerovljuje i razmiče prikaz zbilje, dakako svojom kakvoćom i vizijom. Istaknuti valja da vrjednote nadmašuju i pjesnika i epsku mu pjesan, kao da su iznad ljudskih zagleda u budućnost.

¹¹ Novak Novaković, *Govorna interpretacija umjetničkoga teksta*, Školska knjiga, 1980., str. 186.

¹² Nikica Kolumbić, *Poticaži i nadahnuća: Studije i eseji iz starije hrvatske književnosti*, Dom i svijet, 2005., str. 61.

U određenim raspravama o stilu i stilistici istaknuto je više jezično-književnih vrjednota: afektivna, ekspresivna, impresivna, leksička, ritmička, stilistička, stilističko-ritmička te stilska. Usto je upozoravano na praktičnu motivaciju za djelo i motivaciju višega reda po kojoj valja „proučavati nijansne vrednote književnoga izraza zbog njega sama, zbog naših spoznaja o njemu“¹³. Na širem planu opimjeruju se i stilske osobitosti epoha te se zamjećuje da pri smjenama epoha i njihovim kontekstima nerijetko „predstavnicima jedne epohe ne umiju uživjeti u stilske vrednote neke druge, ranije, pa ih zato odbacuju ili modificiraju“¹⁴. Ujedno se upućuje na stilske vrjednote proizišle iz društvenih značajki u jeziku, što je gotovo otkriće stilizacije jezika u realizmu. Naravno, uz vrjednote se nameću i pitanja vrjednovanja književnih djela, njihovo estetsko i kritičko gledanje te povijest kritičkoga. A mogu mu se pridružiti i pojmovi vrijednost, vrijediti pa i vrsnoća.

Judita podastire mogućnost ovjere vlastitim činom. Ona je obesmisllila dvojbe treba li nešto poduzeti ili ne za ljude u Betuliji oko koje se steže obruč nezvjesnosti. Ne ostaje samo u naturalističkoj protezi života, dakle u osjetnim, ovozemnim, organskim polazištima, naprotiv, njih „izvraća“, uvodi u dovršeni individualni red samosvijesti o vrjednotama. Ali njezino individualno postaje nadinidividaulano, bezuvjetno ispunjenje kolektivnih očekivanja. Rečeni čin nosi tako duhovne vrjednote istine i čudorednosti, slobode pa i svetosti.

Svojoj junakinji Marulić postavlja visok kriterij vrjednota, ali i potrebe ljudi za opravdanjem njezina čina. Iskazuje to isticanjem Juditine ljepote koja nathodi sve svjetovne liposti, zdušno je i po božanskoj i stvarateljskoj nakani zavoljena ljepotom, bez zadržke obdarena dobrotom i krjeposnim življenjem, što su egzemplari slavljenja junakinjinih vrlina:

*Kano svih nadbaja lipostju, dobrotom,
Ka živit životom odluči prečisto.*¹⁵

Sa strjelovitom Juditinom odlukom Marulić pokazuje vrhovno dobro, dvostruko: ne samo da njegova junakinja čini dobro, pokazujući gotovo vojničku

¹³ Krunoslav Pranjić, „Stil i stilistika“, Zdenko Škreb – Ante Stamač, *Uvod u književnost: Teorija, metodologija*, peto, poboljšano izdanje, Nakladni zavod Globus, 1998., str. 219.

¹⁴ Usp. Viktor Žmegač, „Književni sustavi i književni pokreti“, Z. Škreb – A. Stamač, *n. dj.*, str. 499.

¹⁵ M. Marulić, *n. dj.*, str. 78. (*Judita*, III, 254-255)

spremnost, srčanost, da oslobodi narod od tiranije, nego svojim bićem biva dobro i književnim ulogom koja joj je povjerena u spjevu. Na toj protezi, poučljivo zauzetošću akterice, iskazuje poveznicu ljudske i božanske naravi te ona, prolazeći kroz nutarnju borbu, žudi za nadnaravnim smislom. U Marulićevoj osobnosti sreću se književnik i moralist, očituje se spremnost da dijelom stvaralački parafrazira i povijesnim okolnostima prilagodi biblijski predložak. Naglašena moralnost jednoga od „najuspaljenijih moralista svojega doba“¹⁶ prožima se i usklađuje s bogobojaznim mislima za krjeposno i čudoredno življenje.

Moralno formirana, smjela i zrela žena-udovica odbila je biti pasivna, štoviše gradativnom odlučnošću udovoljava potrebama zatečene zajednice, s opasnošću da ne bude zatočena. Afirmativni etički stavovi urođeni su njezinu biću – savjest i odgovornost, dužnost i sloboda. S njima su povezane vrijednote koje su i nužne i opće te iskazuju tvoračke čimbenike. Iz motivirano voljnih odluka Judita razmiče prostore slobode. Njezina se moralnost odlučno iskazuje u praktičnosti, zapravo je „cijenjenje ili stremljenje, kao kvalitet volje ili karaktera“¹⁷. Kroz životni slijed očituje se njihov rangovni poredak, od elementarnih zauzimanja do ponajviših vrijednosti.

Raspoznajući sučelja života i smrti, pri zatonu kasnoga srednjeg vijeka, Marulić gnoseološki dublje pomišlja na privremenost zemnoga postojanja, ali i važnosti usmjerenja prema vječnosti. Po takvim pogledima načelno su zadržavana prokušana uvjerenja: „Vrednote i vrednovanje bili su sigurno označeni: ovozemaljski život samo je priprema za onaj drugi, trajniji i vječni život...“¹⁸ Tako će posigurno i nastajući hrvatski spjev zahvatiti „bolne točke“ ljudskosti – koliko samostalan po imenu jednine, toliko mu ne treba otpisati i da je općenit, po stavu množine, u gradnji pučkoga sklada.

Na područje slobodne volje i odgovornosti uključuje se fenomen determinizma koji se određuje uzrokom i posljedicom, a po iskustvu „predstavlja gledište da je svaki događaj, uključujući i čovjekove izbore i htijenja, uzrokovan nekim drugim događajem i događa se kao učinak ili rezultat tih događaja“¹⁹.

¹⁶ Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti*, II. knjiga, Antibarbarus, 1997., str. 166.

¹⁷ Friedrich Jodl, *Istorija etike kao filozofske nauke od Kanta do danas*, preveo s njemačkoga Nerkez Smailagić, Veselin Masleša, 1963., str. 155.

¹⁸ R. Bogišić, *n. dj.*, str. 13.

¹⁹ William K. Frankena, *Etika*, s engleskoga prevela Vesna Mahečić, Kruzak, 1998., str. 57.

Znatno osnažen kršćanskim duhovnim vrelima, a ustrajno produbljujući i vlastiti vjernički život, Marulić iznimno drži do etičkih vrijednosti, navlastito do moralnoga dobra kako u stvaralačkim zahvatima tako i u prikazu pulsiranja životnih i povijesnih mijena. „Moralne vrijednosti ili stvari koje su moralno dobre moramo razlikovati od izvanmoralnih vrijednosti ili stvari koje su dobre u izvanmoralnom smislu... Ono što može biti moralno dobro ili loše jesu osobe, grupe osoba, značajke karaktera, raspoloženja, osjećaji, motivi i namjere...”²⁰ Judita zanemaruje izvanjska pravila koja bi joj oduzela prevagu dobre nakane da sprječava zle prilike. Zato smišlja način i prolazi kroz utilitarne postupke. Pri jednome od postupaka, kao i u njemu samome, a bit će to čin odsijecanja silnikove glave, uspostavlja moralne obveznosti, zapravo omogućuje izgleda za učinak pothvata koji će biti trostruk: njezin vlastiti, dobro za zajednicu te postignuto opće dobro.

Usklađujući vrline, Judita postiže njihovo jedinstvo, a uspijeva to zahvaljujući prvenstveno voljnu odnosu prema nastalim neprilikama. Na toj su liniji i njezina etička uračunljivost, prepoznavanje zatečena položaja i isplanirane uloge, nikako manje, i stremljenja prema novoj kakvoći koju karakterno oblikuje. Njezina je prednost u opravdanju čina kojemu daje vlastito svjedočanstvo, svodi ga iz ideje u odobravanje te uvodi u konkretnost. „Ukupnost praktičnih ideja pripada sadržaju pojma vrline; iz toga slijede potpuno samostalne pobude za naše odobravanje...”²¹

Svoj identitet Judita potvrđuje u odluci, akciji, kao što sveci svoj identitet stječu u svjetlu mučeništva. Budući da je zasnovana na etičkoj procjeni, sklona je pojmovni etos preinačiti u praktične zahvate i, obrnuto, samostalne pobude iz praktičnosti prinijeti u opće vrline. Takav aktivitet podrazumijeva i krjepostan život te karizmatsku ustrajnost u svome sebstvu, što Marulić podcrtava u stavku humanističke proze: „I nema sigurnijeg načina da se ustraje do kraja negoli odmjeriti svoje snage.”²² Vrla betulijsko-splitska heroina nudi uzajamnost, odnosno izlaže tijelo i dušu kako bi spasila grad i domaju od tlačitelja, što je način uspostave reciprociteta. Iz tih poticaja i ovodobni je čitatelj prihvaća kao nepopustljivu aktericu u tmuši povijesnih nedaća. Da je aluzivno riječ o gradu

²⁰ *Isto*, str. 47.

²¹ F. Jodl, *n. dj.*, str. 127.

²² Usp. birane primjere o moralnome djelovanju: Marko Marulić, *Institucija III*, preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir Glavičić, Književni krug, 1987., str. 152.

Splitu, iskazuje kroz molitvu s uzdanjem da će posrnuti oni koji pripadni joj narod zbacе sa stijena niz gradske zidine:

*Tako da posarnu ovi, moj Bože, čin
Ki misle da zgarnu sada nas s ovih stin.*²³

Pouzdanjem u vlastitu fizičku ulogu u svrhu slobode puka, poduzetna Judita neizvjesnu statiku zidina u blizini opsade, kao i zatečenu lokaciju grada, zamjenjuje prikrivenim tjelesnim, kinetičkim očitovanjem svoga bića, nikako manje i svojevrsnom aureolom, sviješću o snazi i važnosti individualnoga čina. Neka ovdje bude uvedena i izvjesna paralela: ono što je Marulićeva najava u invokacijskome obraćanju, a ona se oživotvoruje kroz umješno oblikovanu epiku, to je Juditina strjelovita samoodluka da „odkla“ glavu Olofernu, a rečena odlučnost promaknuta je u oslobađajući čin.

3. Birani i poredbeni stihovi na interpretativnu razboju

Juditino urešavanje nije samo fizikalne naravi, od kose do nogu, ono je i prizor oblikovane umjetnine. Usto iskazuje aliteracijsku otvorenost kada na njoj „trepeljicama zvonjahu uvitci“ i zlatne žice sjaje po njezinim pletenicama. Izgled koji isijava bit će prihvaćen u odabranome krugu, među kraljicama i banicama, a posigurno će biti uzorita za pučku predodžbu ljepote kao i za prešutno nagnuće u smjeli čin:

*Splete glavu kosom, vitice postavi,
Kontuš urehom svom vazam na se stavi.
S ovšom ruke spravi, uši s ušerezmi,
Na nogah napravi čizmice s podvezmi.
S urehami tezmi, ča mi je viditi,
Dostojna bi s knezmi na sagu siditi.
I jošće hoditi na pir s kraljicama,
Ičtovana biti meu banicama.*²⁴

²³ M. Marulić, *n. dj.*, str. 85. (*Judita*, IV, 29-30)

²⁴ *Isto*, str. 87. (*Judita*, IV, 81-88)

Na slikovnoj i pojmovnoj razini slična je scena i u Marulićevu predstavljanju Suzane. Iskazi o ljepoti, koju je Uzvišeni nanio u njezino biće, upisan je i u duh Marulićeve umjetnine u gibljivu jeziku:

*Obarvi ter viju, nad kimi staše val,
Ako reći smiju, Bog biše upisal.
Tko bi podaleč stal, rekal bi: rumen cvit
Od ust je nje procval ali ružice list.
Obraz od sniga slit, ne ki je sasvim bil,
Da s kim bi smišan bit grimiza niki dil.
Suknja razlicih svil der do tla nizoka,
Kip rasta gorskih vil, tanjahta, visoka.²⁵*

Pri podastiranju Marulićevih opisnih poteza, na interpretativnome razboju, moguće je povezati potanji osjećaj za ljepotu ilirske „kreštave“ riječi i njezine glazbene osobitosti s jezikom i pismom koji su nadahnule i marulićevske latinske muze.

*Njemu se dive i plješću i ljudi i bogovi tek što
Strune mu dotakne prst, tek što mu odjekne glas
Kad mu preslatku glazbu i pjesmu začuju Muze,
Pomisli svaka: „Pa to naš je zasvirao Feb!“²⁶*

Judita je oružje odlučnosti za slobodu puka, otvorena je ljubav za narod kojemu služi i njemu se razdaje, dapače, posve se „pridava“ kao univerzalna značajka zapadnoga svijeta. Iako su za njezin etos važne indikacije iz duhovnih vrela, po milosti nebeskoga vladara daruje se bez ostatka, što i Marulić ističe, gotovo imperativno: „Juditina milost oružje pridava.“²⁷ Otuda svatko tko slavi Marulićev spjev časti i nacionalna i europska nagnuća usmjerenju razvoju književnosti. Potpisnik je *Judite* poput mornara koji krstari morem jezika, divi se domicilnomu akvatoriju:

²⁵ Za opsežnije poredbe opisa Judite i Suzane cjelovito je prinesen i drugi hrvatski spjev – Marko Marulić, *Suzana*, Marko Marulić, *Duhom do zvijezda*, Mozaik knjiga, 2001., str. 140. (*Suzana*, 33-40)

²⁶ Stručak stihova iz pjesme na latinskome – Marko Marulić, *Jerolimu Papaliću, najodlučnijemu od svih svirača*, prepjevao Darko Novaković, Marko Marulić, *Duhom do zvijezda*, Mozaik knjiga, 2001., str. 436.

²⁷ M. Marulić, *n. dj.*, str. 133. (*Judita*, VI, 353)

*Mornar, jidra popust, upije tek hiti,
Da k kraju svarnuv šust u porat uhiti.*²⁸

U popratnome tekstu uz prenošenje *Judite* iz staročakavskoga u suvremeni hrvatski jezik prevoditelj Marko Grčić pripominje da se kadšto napisana poezija mora provjeravati i prozom. Učinjeni prijenos predstavlja i jedno od novih čitanja ovoga spjeva, pa ako iz njega „uklonimo ono što je bilo mišljeno kao pjesništvo (ritam, rime, itd.), na površinu izbijaju druge njezine vrline koje su inače manje vidljive: naracijska vještina, retoričke finese, čvrstoća i čistoća slike. Po tome *Juditu* možemo, mirne duše, ubrojiti među najbolje ispričane pripovijesti u hrvatskoj književnosti“²⁹.

Marulić se okretno služi kazivačkom stihovnom instancom, iznoseći, povezujući i uvezujući empirijske prisutnosti prenositelja poruka. Nesporno je i da sporedni likovi bilježe umreženi svijet duha za namisli i aluzije, s rubova, a odnose se na maticu Juditina djelovanja – toj skupini pripadaju Oloferno, Abra, Akior, Ozija i Eliakim. I oni će poslužiti da se humanistički meštar odrazi na starozavjetnu i povijesnu zbilju, prožimajući svako malo i kozmičko s intimističkim, konkretnu stvarnost s autopoetičkim prisegama. Razumljivo, opasnosti su stalne, svednevice, i Primorje nastoji suzbiti nadiranje turske sile, a pjesnikovo pero način je obrane od prijetećih pohara. Naravno, *Judita* je epos „pod uvjetom“, izrastao iz zabrinutosti za niječne okolnosti, ali i odavanje zanosu u artistskoj slobodi i prihvaćanju individualne odlučnosti.

4. Književne zalihe u emaniranju

Dok je čitatelj u dosluhu s Marulićem, kao da prepoznaje sebe od davnina. U neku ruku Marul i nalikuje na svoja djela, polazno omišljena i kao zalihe gradiva za poticanje na dostojan život pojedinca i zajednice. Ostvarena Juditina prisutnost „od krvi i mesa“ u suglasju je s marulićevskim duhovnim zrcalom, a ono je zapravo autoidentitet, iskaz u autoportretu. „Kao što je Leonardo da Vinci u portretu *Mona Lise* našao sebe, odnosno naslikao ženski lik s nježnim crtama,

²⁸ Isto, str. 54. (*Judita*, II, 39-40)

²⁹ Marko Grčić, „Prevodiočeva napomena“, Marko Marulić, *Judit / Judita*, drugo, izmijenjeno, izdanje, Matica hrvatska, 2003., str. 180.

tako se i ovdašnji nacionalni klasik poistovjetio s Juditom.³⁰ Pokazni autoportret samoga Marulića u *Juditi* prvo je glas u sebi, a potom je izlazak u javnost.

Izvorno su zalihe polazišni sadržaji, ali su i pozadina, unutarnja struktura koja se nadaje u drukčijim i naknadnim čitanjima, pri konstruiranju književnoga svijeta. Neke su pojedinosti u spremištu Marulićeva stiha vidljive, druge su ponorne, prošlosne, ali ne manjka ni onih koje su usmjerene budućnosti. U biblijskome „tvrdom disku“, Juditinoj molitvi, stoji vremenska protega od nekad preko sada do uvijek. U obraćanju Bogu biblijska Judita priznaje: „Ti si saznao i ono što je bilo prije i što će biti poslije. Ti si zamislio i sadašnjost i budućnost, i sve se dogodilo što si umom zasnovao“ (*Judita* 9, 5).

Pri književnoj „pitomščini“ Marulićeva *Judita* odaje nemale prednosti, ono što nije podložno brzu trošenju ili se olako ne troši. Zapravo, svojim značenjima može podnijeti i pomaknute i oprečne metodološke interpretacije; pročitavanja njezinih prinosa nezavršiva su, kao što i književne kritike nemaju posljednju točku. Stoga je ovo čuvano i očuvano djelo, uloženo u pričuvu za šire raspone interpretacija, od primjereno odgojnih i školskih do radikalno nonsensnih i hermeneutičkih. Nosivi konstituensi stihovne storije o amblemskoj junakinji opstaju kao samostalna vrijednost, samovrjednota, a ovomu pristupu može se dometnuti i potporna misao ruskih formalista koji izvode pojam „samocennost“. Zato ne treba zaobilaziti prednosti staroga novog spjeva smještena na nacionalni vidik. Dok otpozdravlja inkunabule prednosti, otvara implicitno (po strukturi, tekstnim razinama i kakvoći djela), a podjednako i eksplicitno (prikazom vanjskih, fenomenoloških odlika djela).

Nemale književne zalihe, kao i suvisle dostojnosti kazivoga, ne postoje same po sebi, nego takvima postanu kada ih čitatelj aktualizira, odnosno kada ih u svrhu širenja i produbljenja značenja preuzme tekući književni život i sabirna institucija književnosti. Taj umjetnički sukus ne prestaje vrijediti pa zaslužuje i epigonski zagovor, navlastito kada ozvučeni versi „gorljivo, gromko glagoljaju / glagoljivo, / dovijeka / plavca Tvoja neka vazda nama plovi“³¹. Svojim eposom na „harvackom“ Marulić je iskazao i ostvarajnu nužnost o povijesnoj zatečenosti, a time je preduhitrio ono što će uslijediti na putanji književne sudbine:

³⁰ Usp. Antun Lučić, *Dodiri, smjene*, Napredak, 2005., str. 228.

³¹ Miljenko Buljac, „Neka plavca Tvoja vazda nama plovi“, *Cetinska vrila*, Ogranak Matice hrvatske u Sinju, 29(58), 2021., str. 7.

zadivljenost i nevjericu cenzora, čekanje na objavljivanje prvotiska, pojavi kasnijih izdanja. Naravno, ovaj i biblijski i humanistički i renesansni spjev organski nudi zališnost, svojevrsnu popudbinu i potrebu obnavljanja čitateljske recepcije kako se ne bi previdjele raznolike mogućnosti doživljaja i tumačenja.

Zalihe su ne samo tvarne naravi, kapaciteti, nego i zadužbina, pohranište smisla za njegova daljnja isijavanja. Uzme li se opravdanim da većina Marulićevih djela raskriva zališnost, primjerice knjižica njegovih *Pedeset priča – Quinquaginta parabola* ishodišno je „zamišljena kao zaliha gradiva za sastavljanje jednostavnih propovijedi za puk“³², srodno je i *Judita* izložila zalihi stihovnih vještina, brojnih opisa i usporedbi, kompozicijskoga sklada i moralizatorskih naputaka, osobito važnost individualnoga čina, a ponuđeno je i svojstvo „žen-skoga rukopisa“ na horizontu zapadnoeuropske književnosti.

Duhovne zalihe nezavršiva su prebivanja, imanja vrijednosti, naizmjenično bivanje stvarno-gravitacijske, a nije isključeno i božanske supstance. Podsjećaju na staro kamenje koje se uzidu u nova umjetnička zdanja, a može se to odnositi i na libar-zgradu o Juditi: „Staro kamenje pjesničke zgrade izdržalo je ispit godina i napose stoljeća, i može se ugraditi u vrijeme koje je pred nama.“³³ Tisućljetni Split stekao je svoga Marula, grad podignut nadomak rimskoj Saloni, u Dioklecijanovoj palači i oko nje, a svakomu čitatelju *Judite* ostavljena je po jedna slobodna Betulija.

Proumljena Marulova izraznost podarila je ondašnjim, sadanjim, ali i budućim čitateljima vrhunsko djelo zahvaljujući neprolaznim, polivalentnim vrjednotama i emanirajućim zalihama; one su imanentne kroz njegov razveden opus, po okomici i po vodoravnici, u pomno razvedenim motivima i nadahnuutoj uporabi „baščinskoga“ epskog izraza.

Trajnost i prihvata izvjesna djela, s obzirom na emaniranje ostvarena književnog svijeta, odvija se barem dvopružno: 1) iskazujućim hlepljenjem načelnih vrjednota koje proizlaze iz čovjekova etičkog suglasja s prajedinstvom i raspoloživom zbiljom, u emaniranju estetskih općosti iz jezgre iskona, što se očituje i kroz samorodno očitovanje održivih vrijednosti; 2) zamašnom intervencijom pjesnika unutar renesansnih književnih posredovanja, odnosno postizanjem

³² B. Lučin, *n. dj.*, str. 18.

³³ Josip Bratulić, „Marko Marulić“ (pogovor), Marko Marulić, *Judit / Judita*, drugo, izmijenjeno, izdanje, Matica hrvatska, 2003., str. 157.

viših vrijednosti, jamačno i kroz prevrjednovanja, polučuje dovršenje stihovne zadužbine s nacionalnim vrjednotama.

Posve dotjeranu šestolibarsku pjesan napisao je pedesetogodišnjak, osoba s više razbora i uozbiljenosti, sa smirenošću koja prožima i njegove kasnije ostvarenja. I libro *parvo* i drugo, svakako i *treto* i četvarto, podjednako peto te šesto, postoje kao duhovni „vrijednosni papiri“ svedeni u epski *carmen*. I dok se čitatelj usuđuje vrjednovati sastavljene libarske postaje, ujedno zadržava prosudbu o stvaralačkim dosezima. Vrjednujući taj duhovni i nacionalni „papir od vrijednosti“, vrjednuje i polazišni inventar nacionalne književne riječi.

Svrhovitim autopoeitičkim načinom Marulić daje *Juditu* u zalog, postaje založni vjerovnik koji omogućuje čitateljima pravo korištenja djela, odnosno (ne) pokretne stvari puštene u promet čitanja; ili, drukčije rečeno – čitatelj ih potražuje, namiruje se u doživljaju i razvoju materinskoga jezika. Nije to spisateljska sudbina od sebe, ona je nikla iz Marulićeva životopisnog nazivnika jer odaje „južnoslavjanske“ atribute u sredini u kojoj djeluje kao sudac, notarski ispitivač i gradski odvjetnik. Taj središnji akter splitskoga književno-humanističkog kruga imao je i što, i kako, i komu, i zašto kazivati, jednostavno stih za stihom kreše s punim ishodom.

Marulićev je spjev gospodar riječi, ne može ga se ničim zamijeniti, autentičan je u mjeri koja smjera savršenstvu. Potrebno je i dalje zdušno prijanjanje za njegove pokazane vrjednote i pritom se usmjeriti odnosu: Marulić i mi danas! Ujedno uočavamo koliko je njezin tvorac vidovit ostavivši presjek, znatan kršćanski trag u hrvatskoj književnosti. Dok je hlepio za stvaranjem, njime se i osvjedočio, pa je nastala knjiga o Juditinim vrlinama artefakt, runolist, primjerak za sebe, kao što je Ivana Brlić Mažuranić u klasičnoj jednostavnosti napisala Šegrta Hlapića. Rano djelo iz matične literature domahuje moderno bajkovitoj knjizi za mlade. Obje čudesne knjige nemjerljive su vrijednosti – u njima su proročanske riječi, opečaćene žeženim žigom za majčinsko lice odgoja, podizanja obitelji i čuvanja narodnoga zajedništva. Iako je *Judita* vješt rez kroz hrvatsku književnost, prijelaz iz zalazeće mediavelistike u humanizam, ona je uvelike i stožerna prвина iz blistavoga razdoblja renesanse. I kada bi se mogla odvojiti od svega, ne može se nikako „odiliti“ od hrvatske visoke pismenosti i jedinstvene književnosti.

Na estetskoj i, ako treba, obrambenoj liniji *Judita* pripada angažiranoj književnosti, ukazuje na očuvanje predziđa slobode, zaštitu ljudskoga dostojanstva i, bliže od aluzija ili alegorija: poistovjećuje se sa stvarnošću iskustva i doticaju s povijesti. U renesansnome procvatu književnosti Marulić je njegovao etički sukus, makar na neki način bio i distopijski. Stekavši status uzorna djela hrvatske epike u „zlatnome stoljeću“ te stalniji odjek u kasnijoj književnoj baštini, *Judita* biva uvelike primamljiva literarna pojava u europskoj renesansnoj epici te na vrhuncima posve uljudbene knjige.

= Ivana Primorac Bilaver ♦ Davorka Topić Stipić =

Sveučilište u Mostar, Filozofski fakultet

ivana.primoracbilaver@ff.sum.ba – davorka.topicstipic@ff.sum.ba

UDK: 502.1:17 Marulić M.

821.163.42.09 Marulić M.

Izvorni znanstveni članak

MARULIĆ I BRIGA ZA STVORENO – EKOLOŠKA PERSPEKTIVA

Sažetak

Filozofska misao Marka Marulića obilježena je kršćanskom antropologijom i kršćanskom etikom te čvrsto ukorijenjena u Evanđelju. Marulić u analizi konkretne životne problematike želi aktualizirati evandeosku poruku kao sjevremensku i ukazati na etiku koja se konkretizira u nasljedovanju Krista. Taj moral nasljedovanja Isusa zahtijeva preobražavanje osobe i obvezu preobražavanja svijeta. Čovjek je Marulićeva glavna briga jer je zauzeo posebno mjesto u redu stvaranja, biće je od kojega se traži odgovornost na zemlji, ali i odgovornost za vječnost. Marulićev čovjek gospodar je svoje sudbine. Upravo to gospodarenje nad svojom sudbinom trajna je obveza čovjeka svakoga vremena, pa i čovjeka u našem tisućljeću. Stoga ne začuđuje da je misao Marka Marulića aktualna i reaktualizirana u suvremeno doba. On je, kako neki autori tvrde, naš prvi angažirani i egzistencijalno orijentirani pisac. U djelu *Pouke za čestit život po primjerima svetaca*, između ostalih kreposti, naglasio je nužnost poniznosti i zahvalnosti prema darovima koje smo primili. Pred Kristom čovjeka za pomanjkanje zahvalnosti, uz anđele i svece, optužuju zemlja, more, zrak, oganj, dakle sve stvoreno. Možemo li u tome Posljednjem sudu prepoznati i obrise Marulićeva anticipiranja ekološke etike, ekološku perspektivu ili ekološko obraćenje? I stoljećima poslije Marulića crkveni nauk progovara o zahvalnosti i potrebi brige za zemlju, okoliš, ljude. Cilj je ovoga rada usporediti Marulićev govor o stvorenjima na Posljednjemu sudu s enciklikom pape Franje *Laudato Si'* i „brigom za zajednički dom“.

Ključne riječi: briga o stvorenome; zahvalnost; Marulić; papa Franjo; ekološka perspektiva

MARULIĆ AND CARE FOR GOD'S CREATION – ECOLOGICAL PERSPECTIVE

Abstract

Marko Marulić's philosophical thought is marked by Christian anthropology and Christian ethics and is firmly rooted in the Gospel. In the analysis of concrete life issues Marulić wants to actualize the gospel message as timeless and point out the ethics that is concretized in following Christ. This morality of following Jesus requires transformation of the person and obligation to transform the world. Man is Marulić's main concern because he has taken a special place in the creation order, he is a being who is required to take responsibility not only on earth, but also for eternity. Marulić's man is the master of his own destiny. It is this mastering of one's destiny that is the permanent obligation of man at all times, including man in our millennium. Therefore, it is not surprising that Marko Marulić's thought is current and re-actualized in modern times. He is, as some authors claim, our first engaged and existentially oriented writer. In the work *Lessons for an honest life, following the examples of saints*, he emphasized among other virtues, the need for humility and gratitude for the gifts we have received. Before Christ, man is accused for lack of gratitude not only by the angels and saints, but also by the earth, sea, air and flame, therefore everything that is created. Can we also recognize the outlines of Marulić's anticipation of ecological ethics, ecological perspective or ecological conversion in this Last Judgment? And centuries after Marulić, church doctrine speaks of gratitude and the need to care for the country, the environment, the people. The aim of this paper is to compare Marulić's speech on creatures at the Last Judgment with the Pope Francis' encyclical letter *Laudato Si* and "care for a common home".

Keywords: care for God's creation; gratitude; Marulić; Pope Francis; ecological perspective

Uvod

Razdoblju u kojemu je stvarao Marko Marulić inherentne su dvije stvari: interes za čovjeka i briga za čovjeka. Marulić je zainteresiran za čovjeka i to je ono što čini „Marulićev humanizam“, ali pitanje ljudske sreće i briga za čovjeka dio je njegova kršćanskog pogleda na svijet. Njegovo stvaralaštvo naslanja se na iskustvo intelektualne i moralne krize, pa je zapravo točna teza da je Marulić izvrstan svjedok autentična kršćanskog života življena u nepovoljnu životnom ozračju.¹ Kao kršćanski odgovor na krizu prepoznavamo *opus* Marka Marulića.

¹ Usp. Mladen Parlov, *Speculum virtutis: Marko Marulić i njegova teološko-duhovna misao*, Književni krug, 2003., str. 35.

Uslijed krize „... bivaju dovedeni u pitanje sustavi vrijednosti uzidani u temelje jednog određenog svjetonaziranja, i kojom biva radikalno poljuljan osjećaj sigurnosti čovjekova opstanka u svijetu“². Temeljni motiv pisanja djela *Pouke za čestit život po primjerima svetaca* duhovna je obnova, odnosno preporod kršćanstva pridobivanjem ljudi za kreposti ili konkretnije poziv grešniku na obraćenje.³ Marulićeva koncepcija obnove usredotočena je na povratak na iskonske kršćanske vrijednosti. Obnova je normirana nalogima *Dekaloga* i utemeljena na *Bibliji*. „Cilj Biblije jest voditi čovjeka do spasenja i zato su u njoj sadržane istine koje su nužne i dostatne za spasenje ljudi.“⁴ Njegov pogled na čovjeka nije isključivo u svezi sa zemaljskom perspektivom, nego je usmjeren na spasenje i vječni život. Marulićevo djelo *Pouke* ilustrativan je primjer nasljedovanja onoga što *Biblija* govori. Oživotvorenje i interpretiranje *Biblije* u ovome djelu demonstrira aktualnost i prilagođenost biblijskoga sadržaja u svakome vremenu. Marulić je pripadao i pokretu laičke pobožnosti, *devotio moderna*, koji je nastao kao reakcija na krizu duhovna života, ali i poticao na promjenu života vjernika. Ovaj je pokret snažno utjecao i na Marulićev angažman.

Način tematiziranja aktualnih pitanja i *motivi* Marulićeva angažmana te način obraćanja čitatelju uvjetovani su potrebama jednoga određenog duhovno-povijesnog trenutka i samo iz toga konteksta mogu se ispravno razumjeti.⁵ Ipak, svemu pročitanoj potrebno je tražiti dublji, skriveni smisao, što je zapravo cilj i ovoga rada. Marulićeve tekstove treba čitati u ispravnu kontekstu, što bi značilo da se ne smiju na njih projicirati problemi, pitanja koja pripadaju našem vremenu. Ali Marulićeva je misao ispred svoga vremena, misao preko njegova vremena, prikladna i za naše vrijeme, znači bezvremenska. Parlov smatra da je poruka njegova opusa dio svakoga vremena jer je prožeta Evanđeljem, Porukom – Riječju koja je za sva vremena.⁶ Upravo to Marulića čini i aktualnim i suvremenim.

² Erna Banić-Pajnić – Mihaela Girardi Karšulin – Marko Josipović, *Magnum miraculum – homo (Veliko čudo – čovjek)*, Hrvatska sveučilišna naklada, 1995., str. 49.

³ Navedeno djelo nalazimo pod nazivima *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*, *Upućivanje u čestit život po primjerima svetaca* i *Pouke za čestit život po primjerima svetaca*. (U radu ćemo koristiti naziv *Pouke*).

⁴ Ivan Kešina, *Znanost – vjera – etika: Promišljanja odnosa prirodnih znanosti, filozofije i teologije*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 2005., str. 24-25.

⁵ Usp. E. Banić-Pajnić – M. Girardi Karšulin – M. Josipović, *n. dj.*, str. 51.

⁶ Usp. M. Parlov, *n. dj.*, str. 12.

Dio pitanja kojih se u radu dotičemo nalaze se u području vjerovanja i očekivanja, pa je prema tomu razumijevanje određeno ili podređeno kontekstu vjere. Marulićeva misao upućena je grešniku, a preko čovjekove grešne naravi Marulić dolazi do sveobuhvatnije brige za čovjeka, koja se projicira i na brigu za zajednički dom. Zapravo to poticanje ljudi da poboljšaju međusobne odnose i svijet u kojemu žive poruka je utemeljena na Evanđelju.

1. Čovjek – Marulićeva glavna briga

Čovjek je Marulićeva glavna briga jer je zauzeo posebno mjesto u redu stvaranja: „... prema Tebi stvoren, malo manji od anđela” (*Pouke...*). A u *Evangelistaru* piše: „Iz zemlje si iznjedrio toliko vrsta plodova, toliko stabala, toliko kamenja, toliko kovina te onoga koji će se time služiti (!) čovjeka, najodličnijeg među živim bićima.”⁷ Isto će tako u tumačenju relacije Bog – čovjek na nekoliko mjesta istaknuti poseban položaj čovjeka među stvorenjima, ali ipak među stvorenjima. „Sve što će Marulić reći o čovjeku, sve kategorije kojima ga određuje kao biće među bićima te njegov položaj u ukupnosti bića proizlaze i utemeljene su u kršćanskom naziranju na svijet i čovjeka i tim su temeljnim okvirom uvjetovani i moralni napuci iznijeti u njegovim *Poukama*.”⁸

Postavlja se pitanje kakav je zapravo Marulićev čovjek. On nije više srednjovjekovni vjernik koji sve prima kao usud, nego je to vjernik koji se uz molitvu ne miri sa zbiljom, nego je želi proniknuti, upoznati i shvatiti.⁹ Kod Marulića je sasvim jasno istaknut antropološki pogled *devotio moderne*, prema kojemu je čovjek slika Božja, ali okaljana grijehom.

Marulićevo mišljenje o poziciji čovjeka u svijetu nastavlja se na dotadašnju percepciju po kojoj je čovjek najuzvišenije živo biće, a priroda služeći čovjeku dolazi do svoga određenja. Reaktualizirana je i tema stvaranja po kojoj Bog čovjeku sve stavlja na raspolaganje, a stvoreno je u funkciji služenja. No, tu se prepoznaje i Marulićevo odstupanje od dotadašnje percepcije stvorenja i stvorenoga. Marulić progovara iz perspektive brige za čovjeka i njegove sudbine na zemlji, ali i u vječnosti. Ali u VI. knjizi *Pouka* ne progovaraju samo sveci i

⁷ Marko Marulić, *Evangelistar II*, Književni krug, 1985., I, I, XXVI, str. 142.

⁸ E. Banić-Pajnić – M. Girardi Karšulin – M. Josipović, *n. dj.*, str. 52.

⁹ Usp. M. Parlov, *n. dj.*, str. 10.

povijesne osobe nego svekoliko stvorenje i sve stvoreno koje svojim služenjem ukazuje čovjeku na njegov zaboravljeni cilj, služenje Bogu. Čovjekovo pozicioniranje iznad drugih stvorenja nije zasluga nego dar, od Boga mu je darovano, kao i sve moći i sposobnosti koje ima. „Svoj najviši cilj čovjek, dakle, nije u stanju ostvariti sam svojom sposobnošću, nego tek milošću Božjom za koju se imade izboriti, koju si tek imade zaslužiti životom u kreposti, koja je u Marulića izrazito kršćanski koncipirana. Cilj je čovjekov (izravno gledanje Boga) položen u transcendentno, iz čega je vidljiva perspektiva njegova određenja i pristupa čovjeku.“¹⁰

Antropološka je perspektiva u svezi s etikom koja se prema Maruliću izdiže iznad svih ostalih znanosti. Ta životvorna etika pomaže u stjecanju kreposti i participiranju u vječnome životu. U *Evangelistaru* ističe da u „čovjeku ne postoji ništa hvale vrijednije od kreposti i ništa odvratnije od poroka“¹¹. Glavna je zapreka životu u kreposti tjelesno, pa Marulić u *Poukama* o tjelesnome govori kao o najvećemu zlu. „Povodeći se, koliko je to moguće običnim ljudima, za svecima, i mi se dajemo na razmatranje o nebeskim stvarima, a odbacimo i preziremo brigu za zemaljske stvari.“¹²

Prema Maruliću čovjek spasenje postiže milošću Božjom. A stvoreno opet stoji na način služenja, odnosno upozorava čovjeka na propuste i kreposti, a posebno ističemo krepost zahvalnosti. Stvoreno usmjerava čovjekov pogled prema Stvoritelju šaljući istodobno poruku da je zahvalnost jedini put.

2. Briga za zajednički dom i zahvalnost Bogu

Ekologija u redovitu govoru znači „govor o kući“ ili „kući svih stvorenja“. Ili, kako to Vukoja naglašava, aluzija je to na zemlju, zajedničku kuću svih Božjih stvorenja.¹³ Papa Franjo u *Laudato Si'* usmjeren je na „brigu za zajednički dom“, a to pitanje odnosa Boga – čovjeka – brige za stvoreno pitanje je koje je Marulić stoljećima prije anticipirao.¹⁴ Traženje reda svega stvorenog i odgovara-

¹⁰ E. Banić-Pajnić – M. Girardi Karšulin – M. Josipović, *n. dj.*, str. 52.

¹¹ M. Marulić, *Evangelistar II*, str. 45.

¹² Isti, *Upućivanje u čestit život po primjerima svetaca*, Nakladni zavod Globus, 2010., str. 104.

¹³ Usp. Nikola Vukoja, „Sveti Franjo Asiški – globalni ekolog“, *Odgovornost za život*, zbornik, Franjevački institut za kulturu mira, 2000., str. 334.

¹⁴ Usp. Papa Franjo: *Laudato Si'*: *Enciklika o brizi za zajednički dom*, Kršćanska sadašnjost, 2015., br. 3 (dalje LS).

jućeg mjesta za sve stvoreno zajednička su pitanja koja nalazimo kod Marulića i kod pape Franje. Marulić svijet koji ga okružuje promatra kroz optiku Evanđelja. Misao poveznica između Marulića i pape Franje nalazi se u uzdizanju hvale i zahvale za svijet i stvoreno. „Svijet je više od jednog problema koji treba riješiti, svijet je radostan misterij koji promatramo u veselju i hvali.“¹⁵

I Marulić i papa Franjo dijelili su sklonost prema duhovnosti i duhovnomu naslijeđu sv. Franje. Sv. Franjo je „u svakome obliku postojanja ovozemaljske stvarnosti promatrao djelo nevidljivoga Boga Stvoritelja i svako mu je stvorenje bilo stepenicom više na putu prema Bogu. Valja ovdje izbjeći pojednostavljivanje u kojem bi svijet za Franju bio jednostavno most do Boga. On je svijet shvaćao kao mjesto na kojem slavimo Boga i kao kuću u kojoj susrećemo Boga“¹⁶. Ako se ovakav pristup sv. Franje može nazvati primjerom cjelovite ekologije, onda i kod Marulića možemo barem spomenuti ekološku perspektivu.

Marulićev čovjek nije izvan svijeta, inkorporiran je u svijet i među druga stvorenja, u zajedničkome je domu svega stvorenog. Misliti o čovjeku izvan svijeta i izvan drugih stvorenja nemoguće je, pa se stoga kod Marulića zrcali ta međuo-visnost i na *Posljednjemu sudu*. Kod Marulića se već pojavljuju naznake pitanja zašto je čovjek to zanemario, zaboravio ili odbacio. Enciklika *Laudato Si* ističe temelju misao da je sve na svijetu duboko povezano.¹⁷ Papa Franjo ističe misao Benedikta XVI. koji je primijetio da se svijet ne može analizirati izdvajajući jedan od njegovih vidova jer „knjiga prirode jedna je i nedjeljiva“ i uključuje okoliš, život, spolnost, obitelj, društvene odnose i druge vidove.¹⁸

Marulić u V. poglavlju VI. knjige *Pouka* započinje novi komunikacijski obrazac u kojemu sve stvorenje dobiva glas, čime Marulić vjerojatno želi naglasiti da Bog stvorenomu daje taj važan položaj da bude i sluga i tužitelj, što ukazuje na ono što danas prepoznajemo kao ekološki diskurs. Spomenuto poglavlje nosi naslov *O Kristovu grozovitom dolasku na suđenje*¹⁹, u kojemu govori o optužbi svih stvorenja protiv grešnika te o ognju u kojemu će sve izgorjeti.

¹⁵ LS, br. 12.

¹⁶ Ante Bekavac – Serdo Ćavar, „Ekološka kriza kao antropološki, kršćanski i odgojni izazov“, *Hum*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, 14(22), 2019., str. 172.

¹⁷ Usp. LS, br. 16.

¹⁸ Usp. *isto*, 6.

¹⁹ M. Marulić, *Upućivanje u čestit život...*, str. 496.

Marulić postavlja pitanje: „Ili, što će odgovoriti onaj koga će pred Stvoriteljem optuživati sve što je stvoreno? Jer kaže: ‘Cio će svemir poći s njim u boj protiv bezumnika’.”²⁰ U *Laudato Si'* svemir u cjelini, sa svojim mnogostrukim odnosima, najbolje pokazuje Božje neiscrpno bogatstvo i razvija se u Bogu koji ga svega ispunja.²¹

Iako ova knjiga ukazuje na dimenziju svršetka vremenâ, iz nje se usudimo iščitati i napredak misli Marka Marulića prema ekološkoj perspektivi. „Na taj način stvorenja ovoga svijeta ne predstavljaju nam se više kao čisto prirodna stvarnost, jer ih Uskrsnuli obavlja na tajanstven način i usmjerava k jednom cilju – njihovoj punini.”²²

Sve će, naime, optuživati grešnika za nezahvalnost prema Bogu, jer on ništa i nigdje nije stvorio od čega ljudskomu rodu ne bi bilo kakve „miline, ili časti ili koristi”²³. Ističemo analogiju s *Laudato Si'* u kojoj stoji: „Tlo, voda, planine, sve je, takoreći, Božje milovanje.”²⁴

Optuživat će ga, dakle, ZEMLJA te će govoriti:

„Gospodine, stvorio si me na korist ovoga čovjeka, i po tvojoj zapovijedi rađah mu plodove da bi se njima hranio i stabla da bi se pod njihovom krošnjom uklonio pripeci i pljusk....A on za sve to nije bio poslušan tebi.”

Optuživat će ga MORE, optuživat će ga RIJEKE, optuživat će ga JEZERA te će govoriti:

„I mi smo, Bože, tvoje djelo te smo, jer je bila tvoja volja, hranili ribama ovoga čovjeka i na svojim leđima nosili njegove brodove, pružali mu piće, sol i kupelj i davali mu vodu kojom će se obraniti od požara i kojom će natopiti suha polja... No on je tvoj zakon iznevjerio.”

U enciklici je Papa dva poglavlja posvetio pitanju vode i gubitku bioraznolikosti. Isticanje tih problema ukazuje na to da je Marko Marulić gotovo proročki navijestio mnoge grijehe i uništavanja u ovim segmentima.

Optuživat će ga, štoviše, i ZRAK koji će govoriti:

„I mene si, Gospode, stvorio da služim ovomu te sam mu, na tvoju zapovijed, omogućio disanje i njegovu glasu podijelio zvuk... No on, zaboravljajući sve to, nije mario da tebi služi.”

²⁰ *Isto*.

²¹ Usp. LS, br. 86, 233.

²² *Isto*, 100.

²³ M. Marulić, *Upućivanje u čestit život...*, str. 496.

²⁴ LS, br. 84.

Papa u *Laudato si* ističe: „Sámo naše tijelo sastavljeno je od istih elemenata od kojih i naš planet, njegov zrak udišemo i njegova nas voda oživljuje i osvježava.“²⁵

Optuživat će ga i od zraka viši OGANJ te će govoriti:

„Zapovjedio si, Gospode, i ja da budem, da bih ovomu bio na usluzi... No, premda je toliko koristi pokupio od mene, nikada mu nije palo na um da te sluša i da ti na taj način bude zahvalan.“

Potom će ga optuživati od zraka i ognja visočje NEBO te će govoriti:

„I mene si, vječni Bože, odozgo rasprostro da bih ovomu bilo od pomoći... Ali taj isti, zaboravivši tvoje darove, nije se pokoravao tvojim zapovijedima i nije mario da se vlada po tvom zakonu.“

Na koncu će i ANĐELI I SVECI koji budu s Kristom optuživati grešnika: Anđeo će reći:

„... kad bi iznova padao u poroke, on se više volio povoditi za svojom negoli tvojom voljom.“

Sveci će, pak, reći: „... Često smo mu dozivali u pamet kako je po tebi stvoren na priliku Božju, kao malo manji od anđela... A ovaj, eto, zaboravljajući tolika i tako velika dobročinstva, nije ti uzvratio zahvalnošću, već uvredom – robujući požudama i omalovažavajući tvoje zapovijedi, prijanjajući uz krhka dobra, a ne držeći mnogo do vječnih...“²⁶

Sve stvoreno optužuje grešnika za nezahvalnost prema Bogu ignoriranjem stvorenoga. Čovjek je bio neposlušan, iznevjerio je zakon, nije mario za služenje, bio je nezahvalan, nije se pokoravao zapovijedima, zaboravio je darove, provodio svoju volju, pretpostavio zemaljska dobra nebeskim.

Papa Franjo ističe da je svako područje odgovorno za brigu za tu zajedničku obitelj: „Budući da su sva bića međusobno povezana, svako se mora njegovati s divljenjem i poštovanjem, jer svi smo mi kao stvorena bića ovisni jedni o drugima.“²⁷

I ako u ovome dijelu teksta progovara samo stvoreno, priroda, ipak bit problema ne leži u čovjekovu odnosu prema prirodi nego prema Bogu, a na koncu i prema samomu sebi. Grijeih i otpadništvo od Boga mijenjaju čovjeka i njegovu vječnost, proizlaze iz neposluha i pomanjkanja zahvalnosti. Takvim ponašanjem čovjek sam sebe iznevjerava: osuđuje i otuđuje. Stoljećima nakon Marulića u *Laudato Si'* aktualizira se Marulićeva misao da nas etički i duhovni korijeni

²⁵ LS, br. 2.

²⁶ M. Marulić, *Upućivanje u čestit život...*, str. 496-498.

²⁷ LS, br. 42.

ekoloških problema pozivaju tražiti rješenja u promjeni čovjeka jer ćemo se u protivnom baviti samo simptomima.²⁸

Marulić je u duhu etičkoga aktivizma želio poučiti čovjeka kako živjeti. Temeljno je uputiti poziv za odbacivanjem svega tjelesnog, za zanemarivanjem zemaljskih dobara („da bi oslobođeni zemaljskih, mogli lakše postići nebeska dobra“, reći će u *Poukama*). U *Evangelistaru* spominje da se u miru sa sobom može živjeti samo ako se buntovno tijelo podvrgne vlasti duha i poriv požude natjera da se pokori razumu, jer tijelo nastoji ići za nasladama i uvijek je sklon porocima.²⁹ Važno je istaknuti da Marulić ne koristi imperative ni zabrane, nego poziva, usmjerava. Čim se pojavi zahtjev i moranje stradava sloboda, stoga možemo zaključivati da Marulić u komunikaciji uvažava slobodu Božje djece.

Stoga iz rečenoga zaključujemo da stvoreno, osim što komunicira s Bogom, prenosi i tumači poruku čovjeku, kod Marulića postaje i mjera zahvalnosti čovjeka prema Bogu. Jesu li već kod Marulića stvorenja u prirodi stalna Božja objava, kako su prirodu nazvali kanadski biskupi?³⁰ Papa Franjo ostaje na tragu te misli jer kaže da „svaki stvor odražava nešto Božje i ima poruku koju nam želi prenijeti“; „da je Bog stvorio svijet upisavši u njega red i dinamizam, koje ljudska bića nemaju pravo ignorirati“³¹. Isticanje hvale i zahvalnosti ukazuje na odnos koji u središtu ima drugoga, jer prema sebi samomu ne možemo iskazivati zahvalnost. Zahvalnost je i obraćanje, dakle komunikacija. Upravo je u ovim Marulićevim primjerima vidljiva preobrazba svih stvorenja u nova stvorenja te da stvoreno postaje važan akter, sugovornik, tužitelj. Važno je uočiti što stvoreno daje, čini, predstavlja za čovjeka na zemlji, ali i da se preko njega iskazuje zahvalnost Bogu. U Marulićevim spisima ističe se nužnost zahvalnosti, pa čak i za nevolje.³² Nijedan stvor na zemlji nije sam sebi dovoljan, svi osjećaju potrebitost i nedostatnost. Ta međusobna ovisnost nije negativna, nego je poziv na hvalu i zahvalu Bogu: „Kada možemo vidjeti Božji odraz u svemu što postoji, u srcu nam se javi želja da uzdignemo hvalu Gospodinu zbog svih njegovih stvo-

²⁸ Usp. *isto*, 9.

²⁹ Usp. M. Marulić, *Evangelistar II*, str. 39-54.

³⁰ Usp. Kanadska biskupska konferencija. Komisija za društvena pitanja, Pastoralno pismo „*You Love All That Exists... All Things Are Yours, God, Lover of Life*“ (*Ti voliš sve što postoji... Sve je tvoje ljubitelju života*), (4. listopada 2003.), 1. prema LS, 85.

³¹ *Isto*, 221.

³² Usp. M. Parlov, *n. dj.*, str. 50-51.

rova...³³. Guardini govoreći o zahvalnosti ističe tri glavna uvjeta za zahvalnost ili hvalu: a) Hvala postoji samo na relaciji Ja – Ti; b) Ona postoji samo u okviru slobode; c) I hvala postoji samo u čašćenju.³⁴

Zanemarivanje izgradnje ispravnih odnosa na Zemlji kod Marulića za posljedicu ima dovođenje u opasnost i vječnoga života. Primjećuje to i papa Franjo kada kaže: „Ljudski život temelji se na tri tijesno povezana i isprepletena odnosa: s Bogom, s bližnjim i sa zemljom. Ta tri bitna odnosa su raskinuta, ne samo izvana nego i u nama.”³⁵

Zahvalnost i odgovornost prepoznajemo kao nešto zaista ljudsko za što se čovjek svjesno opredjeljuje, ali i kao nešto što je racionalno obvezujuće. Naglašavanje zahvalnosti dobar je put prema svijesti o „našem zajedničkom podrijetlu, našoj međusobnoj pripadnosti i budućnosti koja se dijeli sa svima”³⁶. Marulić je u *Poukama* naglasio nužnost poniznosti i zahvalnosti prema darovima koje smo primili. I u ovim naglascima prepoznajemo važnosti duhovnosti pokreta *devotio moderne* koje bi se mogle svesti na naglašavanje života u krepости, zajednička života, obraćenja, poniznosti i ljubavi. Papa u *Laudato Si* ističe da se na umjerenost i poniznost u prošleme stoljeću nije blagonaklono gledalo. „No kada u osobnom i društvenom životu općenito slabi ostvarivanje neke vrline, to ima za posljedicu niz neravnoteža, uključujući one koje se javljaju u okolišu.”³⁷

Možemo li u tome Posljednjem sudu prepoznati i obrise Marulićeva anticipiranja ekološke problematike?

3. Ekološka perspektiva

U Marulićevo doba nije postojala ekološka problematika niti ono što u suvremeno doba razumijemo pod ekološkim problemima i njima pripadajućim kontekstima. Analiza ekoloških problema današnjice neodvojiva je od analize ljudskoga, obiteljskoga, radnoga i urbanoga konteksta i od odnosa svakoga pojedinca sa samim sobom.³⁸ „Dugo su se vremena ekološka pitanja tretirala

³³ LS, br. 87.

³⁴ Usp. Romano Guardini, „Zahvalnost“, *Služba Božja*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 48(2), 2008., str. 188-193.

³⁵ LS, br. 66.

³⁶ *Isto*, 202.

³⁷ *Isto*, 224.

³⁸ Usp. A. Bekavac – S. Čavar, *n. dj.*, str. 186.

jednostavno kao znanstveni, politički ili tehnološki problemi, no danas postajemo sve više svjesni kako ekologija bitno govori i upućuje na čovjeka, njegov identitet, navike i način življenja.³⁹ Marulić ovu problematiku određuje i kao eshatološku jer ima utjecaja na čovjekovo spasenje i vječnost.

On u razvoju onoga što bismo danas mogli nazvati ekološkim pitanjima polazi od čovjeka i zabrinutosti za vječnu sudbinu svojih čitatelja, stavljajući ih pred eshatološkoga Krista. Pri tome se njegova misao naslanja na franjevačku duhovnost, a sv. Franjo je „pokazao posebnu brigu za Božje stvaranje“ i „u svoju hvalu uključivao bi sva stvorenja“⁴⁰. Sv. Franjo, čiju je duhovnost Marulić slijedio na zemlji, hodočasnik je prema pravoj domovini, a ipak korača, udivljeno gleda i zapaža sve oko sebe, susreće i uspostavlja kontakte.⁴¹ Iz spomenute knjige zaključujemo da Marulićev čovjek ne gleda udivljeno, na zapaža i ne uspostavlja kontakte. Upravo ga zato stvoreno upozorava da u rastu prema novomu čovjeku sve odnose mora uzeti u obzir i obnoviti. Stoga, ovaj poziv na obnovu poziv je grješniku na buđenje savjesti, ali i puno kompleksniji poziv obnove svih aspekata ljudskoga djelovanja. Savjest je poziv na pozornost, a zlo bi se moglo definirati kao uskraćivanje pozornosti. „Dobrota nekog djelovanja mora imati nešto s pozornošću, nešto s nepomućenim pogledom na zbilju.“⁴² Papa ističe da ispravan odnos prema prirodi i okolišu uključuje otvorenost divljenju i čuđenju, a da će se nakon toga javiti povezanost, umjerenost i briga sa svime što postoji.⁴³

Pitanje koje je još uvijek aktualno jest pitanje prikladna odnosa kršćanina prema bićima. Ono spada u red pitanja i problematika koje je Marulić anticipirao, ali u kontekstu spasijske perspektive. Ovo pitanje odnosa prema bićima i dobrima nužno vodi do sljedećega pitanja: Komu sve pripada? Jedini je ispravan odgovor za Marulića da vodi do Boga, jer se referira na Psalam 102.: „U početku si ti, Gospode, utemeljio zemlju, i nebesa su djelo tvojih ruku.“⁴⁴ Papa Franjo kaže da ako je svijet stvoren, moramo se pitati tko ga je stvorio, navodeći da je Otac krajnji izvor i temelj svega što postoji.⁴⁵

³⁹ *Isto*, str. 173.

⁴⁰ LS, br. 10 i 11.

⁴¹ Usp. N. Vukoja, *n. dj.*, str. 334.

⁴² Robert Spaemann, *Osnovni moralni pojmovi*, Svjetlo riječi, 2008., str. 97.

⁴³ Usp. LS, br. 11.

⁴⁴ M. Marulić, *n. dj.*, str. 502.

⁴⁵ Usp. LS, br. 244, i 238.

Stvaranje je početak bivstvovanja drugih bića osim Boga. Pozivajući njih u postojanje, Bog pak nije mogao u njima tražiti nekakvo upotpunjenje svoje punine. Bezuvjetna punina bitka i dobra, kakva je Bog po naravi stvari, ne može biti upotpunjena... Da bi pak dosegli tu svrhu, da bi ostvarili svoju svrhovitost, stvorena bića ni najmanje ne moraju izlaziti iz sebe, pogotovu ne trebaju sebe zanemarivati niti podcjenjivati.⁴⁶

Kod Marulića se okolina ne vrednuje samo u odnosu prema čovjeku. Njezina vrijednost proizlazi iz toga što je dana od Boga. Dužnosti čovjeka prema stvorenomu i stvorenomu prema čovjeku stoje u reverzibilnu odnosu, komunikacijskomu činu, koji nalaže ispunjavanje temeljne dužnosti zahvalnosti prema Bogu. „Svako stvorenje dovikuje: ‘O čovječe, Bog me je za tebe stvorio!’ To je vrlo konkretan i maštovit način da se izrekne kako svako stvorenje ima svoju snagu, ima svoju vrijednost, i u isto vrijeme svako je stvorenje sposobno služiti čovjeka. Taj jednostavni, a tako duboki izričaj kojim se čovjek poziva na pohvalu Bogu...“⁴⁷ U jednome tekstu sv. Franjo izriče: „Pogledaj, čovječe, na koliku te je uzvišenost postavio Gospodin jer te je, kad je riječ o tijelu, stvorio i oblikovao na sliku svoga ljubljenoga Sina, a na svoju priliku s obzirom na duh....A svi stvorovi pod nebom, slijedeći svoju narav, služe svome Stvoritelju, poznaju i slušaju ga bolje nego ti... Čime se, dakle, možeš hvaliti?“⁴⁸ Papa Franjo ističe misao Ivana Pavla II. koji je rekao da ako promatramo različite dijelove našega planeta, odmah opažamo da je čovjek iznevjerio Božje očekivanje.⁴⁹ Važno je istaknuti da Marulićeva poruka o krivnji i odgovornosti nije upućena jednomu čovjeku jer bi mu se time nametnula odgovornost koju nije moguće nositi nego svim grešnicima, čitavomu čovječanstvu. Misliti odgovornost čovječanstva znači anticipirati načelo suodgovornosti na više dimenzija za svijet i stvorenja. Kod Marulića čitamo da je priroda pozvala čovjeka na odgovornost za sav svijet, koja govori o čovjekovoj perspektivi za budućnost. Marulić je anticipirao ova pitanja prenoseći ih i u pitanja odgovornosti za vječni život. To znači da kod Marulića za kršćanina nije moguć eskapizam, bijeg u onostrano.

Tek u prošlome stoljeću nameće se pitanje preispitivanja mjerila prema kojima se ravnaju čovjekovi odnosi prema zemlji, a Marulić je u duhu svoga etičkog

⁴⁶ Karol Wojtyła, *Temelji etike*, Verbum, 1998., str. 56-57.

⁴⁷ N. Vukoja, *n. dj.*, str. 335.

⁴⁸ Sv. Franjo Asiški, *Oporuka* 5, 1-4, prema N. Vukoja, *n. dj.*, str. 339.

⁴⁹ Usp. LS, br. 61.

aktivizma već davno istaknuo da bi se trebali ravnati prema kreposti poniznosti, kojoj bismo dodali i krepost zahvalnosti. Marulić je u *Poukama* anticipirao nužnost zahvalnosti prema Stvoritelju, a druga je implicirana iz obraćanja, zahvalnost prema stvorenomu. Na začuđuje ovo isticanje jer Marulić prati biblijski nauk, a hvalu i zahvalnost ističu psalmisti. Čovjeka se poziva da hvali Boga koji „utvrdi zemlju nad vodama...” (Ps 136,6) te: „Hvalite ga, sunce i mjesec, hvalite ga, sve zvijezde svjetlosne!” (Ps 148, 3-5)

I Marulić i Papa Franjo „oživljavaju” jednu zaboravljenu, pa i „spornu” krepost, a to je zahvalnost. Njezina „spornost” proizlazi iz pitanja govorimo li o zahvalnosti kao stavu, kao kreposti ili, pak, nečemu što cilja na emocije. S obzirom na to da je teško dostižna, možemo je gledati kao krepost, a s obzirom na to da je izraz prema Bogu, gledamo kao trajni stav. Ali činjenica da ljudi zahvalnost obično smatraju krepošću, a ne samo prolaznom emocijom ili zadovoljstvom, ukazuje i činjenica da se do nje ne dolazi uvijek prirodno ili lako.⁵⁰

Začetak i najavu procesa koji proizlaze iz kriva razumijevanja svijeta i čovjekova mjesta u svijetu prepoznao je Marulić. Upravo zato kod Marulića zahvalnost postaje ključ spasenja. „Ne samo da postojimo po Božjemu moćnom zahvatu nego živimo pred njim i s njim. Zato mu se klanjamo.”⁵¹ Guardini tako zapaža kako se bitna promjena u tome smislu započinje događati već od renesanse u kojoj se budi novi doživljaj jastva.⁵² Čovjek sam sebi postaje važan i „ja” postaje mjerilom životnih vrijednosti. Smisao koji je prije pripadao djelu Božjemu sada prisvajaju djelo i djelatnik. Zbog takvih procesa i danas u *Laudato Si*” stoji podsjećanje: „Mi nismo Bog. Zemlja je bila ovdje prije nas i ona nam je darovana.”⁵³ U tome smislu i svijet, odnosno priroda kao čovjekovo okruženje, dobiva novu ulogu. Ne promatra se kao stvorenje, nego kao ljudsko djelo, to jest prostor koji pojedinac može oblikovati slobodno po svojoj potrebi. U *Poukama* pokuda ide čovjeku koji je postao neovisan od svoga okruženja, čovjeka koji je sam sebe postavio kao mjeru stvari. Čovjek nije doživljavao prirodu koja ga okružuje, stoga se i priroda nameće u komunikaciji usmjeravajući čovjeka na nužnost moralna

⁵⁰ Usp. Robert A. Emmons, „Queen of the virtues? Gratitude as human Strength“, *Reflective Practice: Formation and Supervision in Ministry*, god. 32 (2012.), str. 60. <https://journals.sfu.ca/rpfs/index.php/rpfs/article/viewFile/59/58>

⁵¹ LS, br. 59.

⁵² Usp. Romano Guardini, *Konac novoga vijeka*, Verbum, 2002., str. 43.

⁵³ LS, br. 54.

djelovanja. Stječe se dojam da Marulić u misao doziva novoga Adama koji bi bio uzor poslušnosti i zahvalnosti.

Što je bio Marulićev cilj? Stvoreni svijet, stvorenja stoje tu kao podsjetnik čovjeku da su oni ispunili svoju zadaću služenja čovjeku, a da čovjek nije ispunio zadaću zahvalnosti Stvoritelju za svu stvorenu pomoć. Grijeh je odijelio čovjeka od zahvalnosti za darovano, od brige za stvoreno i od pravedna postupanja prema svima. Marulić nastoji pozivati ljude na obraćenje, a na Posljednjemu sudu vidimo i potrebu, možda je malo pretenciozno reći, ekološkoga obraćenja, a svakako anticipiranja ekološke perspektive. Ako pod ekološkim obraćenjem mislimo na brigu za druge i solidarnost, onda to svakako možemo potvrditi u dijelu *Pouka*. Ekološka kriza poziv je na ekološko obraćenje, odnosno da plodovi susreta s Isusom iziđu na vidjelo u odnosima sa svijetom koji nas okružuje.⁵⁴ Papa u *Laudato Si'* poziva na ekološko obraćenje, a uzrok je poteškoća ponajprije na moralnome području. Stoga i tvrdi da su propadanje okoliša i srozavanje čovjeka i etike tijesno povezani.⁵⁵ Ekološko obraćenje uključuje: zahvalnost i besplatnost, priznanje da je svijet dar očeve ljubavi, brižnu svijest da nismo odvojeni od ostalih stvorenja, zajedništvo svih živih bića, odgovornost, kreativnost i entuzijazam u rješavanju problema.⁵⁶ *Laudato Si'* ne zaustavlja se samo na analizi stanja, nego ima i snažnu ortopraktičnu dimenziju jer poziva na promjenu stila života, i to odmah.⁵⁷ Marulić u *Poukama* poziva na promjenu, odmah, o kreposti ne raspravlja nego poziva na primjenu istih. U svakome pozivu Marulić veliča neka krepost (poniznost, milosrđe, siromaštvo, skromnost, pustinjaštvo, tjelesna čistoća, vjera, pobožnost itd.), a gotovo iste kreposti naglašava Papa Franjo. Upravo ta krepost koju oni „oživljavaju“ služi za oživljavanje novoga u čovjeku i jamstvo za vječni život. I da zaključimo u duhu Marulićeva aktivizma, poniznosti i veličanja zahvalnosti: „Daj da sada oplakujemo svoju nezahvalnost, da ne bismo onda bili posramljeni.“⁵⁸

⁵⁴ Usp. LS, br. 217.

⁵⁵ Usp. *isto*, 56.

⁵⁶ Usp. *isto*, 220.

⁵⁷ Usp. A. Bekavac – S. Čavar, *n. dj.*, str. 183.

⁵⁸ M. Marulić, *Upućivanje u čestit život...*, str. 500.

Zaključak

Zadivljujuća erudicija Marka Marulića dokaz je i da je ovaj autor tematski bio ispred svoga vremena. Marulić, kao i ostali mislitelji njegove epohe, traga za izlazom iz krize, no, dok ostali i dalje tragaju, on nudi rješenje. Rješenje se nalazi u slijedenju duha Evanđelja. Ideal čovjeka ili, onodobnim rječnikom rečeno, univerzalna čovjeka, Marulić pronalazi u Isusu Kristu koji je oživotvorio sve kreposti nužne za život kršćanina i za njegov vječni život. Zanimao se za konkretnu životnu problematiku, progovarao iz duha svoga vremena, govorio o konkretnoj moralnoj praksi, promišljao o prošlosti i anticipirao buduće događaje. Bavio se praktičnim pitanjima, krizama, ali uvijek u perspektivi brige za čovjeka i njegovoj sudbini na zemlji i u vječnosti. Ne iznenađuje činjenica da je čovjek Marulićeva glavna briga jer je čovjek u Božjim očima najvrjedniji na zemlji. Taj antropološki pristup povlači i etički. Čovjek je kod Marulića etičko biće: slobodno, ali i odgovorno. Pogleda na čovjeka pogled je pod vidom vječnosti. U tome se ogleda Marulićeva etika duhovnosti. On ne donosi zabrane, nego potiče na prakticiranje kreposti. Iako se Marulić ne izražava u imperativima, ipak upućuje poziv čovjeku, grešniku, da oživotvori kreposti. Iako je razmišljao u okvirima tradicionalnih poruka i misli, ipak ima novih nadahnuća i naglasaka. Njegova poruka bila je za njegovo vrijeme, ispred njegova vremena, ali i za svako vrijeme. On je, kako su neki autori ustvrdili, naš prvi angažirani i egzistencijalno orijentirani pisac. Ističe se njegov humani angažman, živi i naučava moralni red.

Marulić u V. poglavlju VI. knjige *Pouka* u prizoru Posljednjega suda prikazuje dan suobličenja svega s Bogom, sve stvorenje ravnopravno „osuđuje i prosuđuje“ čovjeka. Pred Kristom čovjeka za pomanjkanje zahvalnosti, uz anđele i svece, optužuju zemlja, more, zrak, oganj, dakle sve stvoreno. Iako u ovome prizoru imamo manifestaciju novoga komunikacijskog obrasca, posebno ističemo naznake ekološke perspektive. Poziv je to grešniku na promjenu i obraćenje, a iz suvremene perspektive mogli bismo reći da je riječ o pozivu na ekološko obraćenje. U anticipaciji ovih mišljenja nameće se i jedna krepost koju bismo mogli svrstati u red ekoloških kreposti. Uzimamo za primjer krepost zahvalnosti, koju je životom svjedočio Isus Krist. Kod Marulića zahvalnost možemo gledati pod dva vida: božanskim i zemaljskim. Marulić o vrlini ne raspravlja, ne definira vrline, nego pokazuje njihovu ulogu u životu kršćanina i poziva na prakticiranje

istih jer su „Božji darovi“. Stoga zaključujemo da na dar moramo uzvratiti zahvalnošću, što je svrstava u red kreposti koju ne treba definirati nego raspoznati iz samoga stava čovjeka pred Bogom, pa čak i čovjeka pred svime što je stvoreno. Čak bi se moglo zaključivati da je zahvalnost kardinalna krepost ako uzmemo u obzir činjenicu da su kreposti „Božji darovi“, a „budući da sve što činimo hvale vrijedno ili govorimo treba pripisati Bogu kao tvorcu i darivatelju svih dobara; htjeti išta od toga pripisati našoj moći zaista je grijeh krajnje nezahvalnosti i nepodnošljive bahatosti“⁵⁹.

Stvorenje nema lažnu ni iskrivljenu vrijednost, nego dodatnu vrijednost, ali ipak čovjek ostaje u središtu, ali u stavu zahvalnosti pred Bogom. Zaključujemo da djelovanje u zahvalnosti i kroz zahvalnost opravdava egzistenciju svijeta. Pokazuje da je spasenje moguće jedino dijalogom i suradnjom sa svime što je Bog stvorio. Marulićevo učenje potvrđuje da kršćansko jasno viđenje cjeline poštuje prirodu i stvorenja, ali i podržava napore za očuvanje. Ovo nije bila samo anticipacija nego je zvučalo i kao proroštvo za naše vrijeme. Marulićev je pristup egzistencijalan, životan i dijeli mnoge teme s enciklikom *Laudato Si'* pape Franje. Promičući ljudsko dostojanstvo, ukazao je i na povlašteno mjesto i ostalih stvorova. U čemu je Marulićeva misao suvremena i u čemu slična s naukom *Laudato Si'*? Polazi od istina *Sv. pisma*, a upravo tim istinama stavlja se u službu konkretizirajući ih u svakidašnjemu životu i pozivajući druge da čine isto kako bi ostvarili vječni život. Maruliću nije cilj stvaranje novih neravnoteža, nego traženje reda i mjesta za sve stvoreno s time da čovjeku ne oduzima niti snižava vrijednost među drugim bićima. Marulić sva rješenja traži u konkretnu, svagdanjem, pa tako iščitavamo i zauzetost i okrenutost za poboljšanje svekolike stvarnosti, ali i misao okrenutu prema budućnosti. Put ekološkoga obraćenja započinje zahvalnošću, a kod Marulića i pape Franje stoji poziv da taj put obraćenja treba početi bez odlaganja promjenom načina života i odnosa prema svemu stvorenomu, ali uz Božju milost.

⁵⁹ Isti, *Evangelistar II*, str. 109.

== *Zvezdana Penava Brekalo* ♦ *Dinko Jukić* ♦ *Ivan Stipić* ==

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti – Trgovačka i komercijalna škola „Davor Milas“, Osijek – Sveučilište u Slavonskom Brodu

zpenavabrekalo@foozos.hr – dinkojukic.phd@gmail.com – istipic@unisb.hr

UDK: 008+371.67

821.163.42.09 Marulić M.

Pregledni članak

MARULIĆ KAO DUHOVNI ODGAJATELJ: KULTUROLOŠKO-PEDAGOGIJSKA ANALIZA

Sažetak

U radu se istražuje, propituje i analizira književni predložak *Institucija* Marka Marulića u kulturnome i pedagojskome kontekstu. Polazi se od interdisciplinarne analize kulture, kulturnoga objekta i duhovnoga odgoja. Djelo se promatra kao izdvojena cjelina Marulićeva književnog opusa, a istražuje se njegova kulturna, antropološka, edukacijska i simbolična važnost u kontekstu stvaranja identiteta duhovnoga odgajatelja. Koncept kulture promatra se u skladu s Eagletonovom teorijom i modelom kulturnoga dijamanata W. Griswold. Također, u radu su analizirana opća načela odgajanja u kontekstu *Institucija*, religijske pedagogije i pedagojske antropologije. Cilj je istražiti, identificirati, usporediti i analizirati konstrukt duhovnoga odgajanja. Jedinice istraživanja konstrukti su kulturnoga objekta i model duhovnoga odgoja. U radu će se nastojati utvrditi kulturni objekt koji predstavlja zajedničko značenje kulturnoga modela Marulićeva identiteta kao duhovnoga odgajatelja. Ujedno, u radu će se istražiti načela odgajanja, ali i etape procesa duhovnoga i religijskoga odgoja. Svrha je rada pružiti precizniji uvid u opća načela odgajanja na književnome predlošku i istražiti njegovu važnost u kontekstu kulture i odgojnih znanosti.

Ključne riječi: duhovni odgoj; *Institucija*; kultura; kulturni objekt; Marulić; religijska pedagogija

MARULIĆ AS A SPIRITUAL EDUCATOR: CULTURAL – PEDAGOGICAL ANALYSIS

Abstract

The paper explores, examines and analyzes the literary template of Marko Marulić's *Institution* in the cultural and pedagogical context. It starts from an interdisciplinary analysis of culture, cultural object and spiritual education. The work is viewed as a separate entity of Marulić's literary work. The paper explores its cultural, anthropological, educational and symbolic importance in the context of creating the identity of a spiritual educator. The concept of culture is observed in accordance with Eagleton's theory and W. Griswold's cultural diamond model. The paper also analyzes general principles of education in the context of *Institution*, religious pedagogy and pedagogical anthropology. The aim is to explore, identify, compare and analyze the construct of spiritual education. The research units are the constructs of the cultural object and the model of spiritual education. The paper will try to determine the cultural object that represents the common meaning of the cultural model of Marulić's identity as a spiritual educator. At the same time, the paper will explore not only the principles of education, but also the stages of the spiritual and religious education process. The purpose of this paper is to provide a more precise insight into the general principles of education on a literary template and to explore its importance in the context of culture and educational sciences.

Keywords: spiritual education; *Institution*; culture; cultural object; Marulić; religious pedagogy

*Taščina od taščin i sve je taščina,
ovi svit je osin, i magla i tmina.¹*

Uvodno razmatranje

Prošlo je 500 godina od objavljivanja prvoga izdanja epa *Judita*, a djela Marka Marulića² i dalje nadahnjuju znanstvenike, umjetnike i književnike. O Maru-

¹ Marko Marulić, „Svit je taščina“, *Judita, Suzana, Pjesme*, Matica hrvatska, 1970., str. 149.

² Marcus Marullus, Spalatensis, rođen je u Splitu 18. kolovoza 1450. godine, a umro je u istome gradu 5. siječnja 1524. godine. Rođen je u plemićkoj obitelji. Otac mu je Nikola Pecinić de Marulis koji je bio učen splitski građanin, a majka Dobrica Alberti (Obirtić) također je iz ugledne splitske obitelji. Pretpostavlja se da ga je otac, kako je bio angažiran humanist, učio humanističkoj kulturi. Svoje prve pjesničke radove, *Mitološke epigrame*, piše prema uzoru na Ovidijeve *Metamorfoze*. U poeziji su mu najpoznatiji veliki spjevovi *Judita* i *Davidijada*, a u prozi *Evangelistar* i *Institucija*. Usp. Marko Marulić, *Judita, Suzana...*, str. 7-23; Marko Marulić, *Pouke za čestiti život s primjerima*, Globus,

liću i njegovim djelima može se govoriti s više aspekata, ali što god analizirali, pitanje pjesništva i etike ne možemo zaobići. Zapravo, to su dvije ključne karakteristike koje ga definiraju kao književnika i čovjeka. U njegovim djelima proteže se didaktična i pjesnička komponenta.³ Marulić je jedini sljedbenik *starih poet* i domaćih *začinjavaca*, europski humanist i kršćanski didaktičar.⁴ U svojim djelima izlagao je etičke, pedagoške, filozofske i humanističke stavove.

Marulićev odjek ostavio je golem trag na europsku kulturu i on stječe ugled kao kršćanski moralist i teološki pisac. Posebno se to odnosi na njegov najslavniji latinski spis *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* ili, u doslovnu prijevodu, *Upućivanje u čestiti život po primjerima svetaca*⁵. Upravo je *Institucijama* stekao svjetsku slavu⁶ i možemo reći da je to bio prvi *bestseller* u hrvatskoj književnosti.⁷ U *Institucijama* Marulić daje niz moralnih, etičkih i praktičnih pouka potkrepljenih primjerima iz života svetaca.

Njegov je opus slojevit i uključuje polivalentan rad humanističkoga i renesansnoga pjesnika.⁸ Upravo je po tome specifičan jer je stvarao edukativna djela te se afirmirao kao pjesnik, hagiograf, filozof, etičar, didaktičar, bibličar, psiholog i pedagog. Na nizu primjera pokazuje vrijednost odricanja od zemaljskih dobara nalazeći pri tome argumente u stoičkoj koncepciji moralna i sretna ljudskog življenja⁹. Tema je ove studije Marulić kao duhovni odgajatelj, a prikazat ćemo je s dva aspekta: kulturološkoga i pedagoškoga. S aspekta teorije kultu-

1986; Josip Bratulić, *Sjaj baštine*, Književni krug, 1990., str. 125-133; Darko Novaković, „Božićević i Marulić: jesmo li se prerano odrekli važnog svjedoka?“, *Colloquia Maruliana*, Književni krug Split, 8(9), 1999., str. 54-57; Marko Marulić, *Latinski stihovi*, Književni krug, 2005., str. 93-125; Drago Šimundža, *Marko Marulić: pjesnik i didaktičar*, Književni krug, 2017., str. 11-31.

³ Vidi D. Šimundža, *Marko...*, str. 87-94.

⁴ Usp. Mirko Tomasović, *Zapisi o Maruliću i drugi komparativistički prilozi*, Književni krug, 1984., str. 43.

⁵ Često se može pronaći djelo na latinskome pod ponešto skraćenim i izmijenjenim naslovom *De institutione bene beateque vivendi* ili u prijevodu *Pouke za čestiti život s primjerima*. Danas je poznatije po četvrtome izdanju, a u kasnijim izdanjima i pod nazivom *Dictorum factorumque memorabilium libri*. Vidi Rafo Bogišić, *Hrvatski latinisti: Croatic auctores qui latine scripserunt I.*, Matica hrvatska, 1969; M. Marulić, *Judita, Suzana...*; M. Tomasović, *Zapisi...*; M. Marulić, *Pouke...*; D. Šimundža, *Marko...*

⁶ *Institucija* je prvi put objavljena 10. veljače 1506. godine u Mlecima, kod Bernardina de Vitalibusa u nakladi Francesca di Consortija, a do kraja 17. stoljeća izdana je 19 puta na izvornome latinskom jeziku i 22 puta prevedena je na talijanski, njemački, francuski, španjolski i češki jezik. Zanimljivo je napomenuti da su se neki dijelovi *Institucija* objavili čak i u Japanu. Vidi M. Tomasović, *Zapisi...*; M. Marulić, *Pouke...*; Marko Marulić, *Latinski stihovi*; D. Šimundža, *Marko...*

⁷ Usp. „Predgovor“ u M. Marulić, *Pouke...*, str. VII; M. Tomasović, *Zapisi...*, str. 47-56.

⁸ D. Šimundža, *Marko...*, str. 87.

⁹ Usp. Vladimir Filipović, „Filozofska misao Marka Marulića“, M. Marulić, *Pouke...*, str. XIV.

re i sociologije kulture Marulić je kulturni objekt i njegova je kulturno-umjetnička vrijednost neupitna. S aspekta pedagogije njegova odgojna i poučna djela odraz su humanističko-renesansnoga svjetonazora, ali i moralnoga i religijskoga odgoja.

1. Kulturni pristup *Institucija*

Marulić je u svojim moralno-didaktičnim uputama ponajprije odgajatelj¹⁰ i etičar, a zatim praktičar. Najviše se oslanja na *Bibliju*, ali poziva se i na sv. Jeronima, papu Gregorija, Euzebija i Johanessa Cassianusa. Etičar¹¹ je i njegovo je poimanje morala vrlo općenito. Ne izdvaja se iz tradicionalnih okvira teološke misli¹² i ističe važnost odgoja i samoodgoja. Upravo je zato Maruliću važniji psihološko-pedagoški trenutak poticaja nego sama zapovijed. Za Marulića je *Institucija* kao uputa i zakon, ujedno i praktična moralna svijest koja odgaja i potiče čovjeka na moralno djelovanje, a čovjek je uvijek u središtu pozornosti.¹³

Kultura u svome višeznačju obuhvaća četiri ključne značajke¹⁴ koje polaze od umjetničkoga djela pa sve do načina života. U ovoj studiji istražiti ćemo i analizirati kontekst kulturnoga objekta kao simbolične karakteristike kulture i razvoj pojedinca, odnosno kulture kao učenja. Preostale dvije značajke kulture u Eagletonskome smislu¹⁵, dakle sam način življenja i umjetničko djelo, promatrat ćemo u skladu s Cullerovom teorijom¹⁶ prema kojoj je i sama književnost dio ne samo odgojno-obrazovnoga nego i kulturnoga konteksta. To nas dovodi do paradoksa: uvjetuje li kultura učenje ili učenje uvjetuje kulturu? U nastavku

¹⁰ Njegova je proza u službi promocije religijske pedagogije i vjerskih istina kao što se može vidjeti iz *Evangelistara*, *Institucija* i *Parabole*. Struktura parabola proizlazi iz vjerske istine. Usp. Gorana Stepanić, „Quinquaginta parabola: tipologija površinskih narativnih struktura“, *Colloquia Maruliana*, Književni krug Split, 9(9), 2000., str. 419-429; M. Marulić, *Institucija* I., II., III..., Marko Marulić, *Evangelistar* I., II., Književni krug, 1985; Marko Marulić, *Latinska manja djela* I., Književni krug, 1992.

¹¹ Usp. Drago Šimundža, „Glavna obilježja i kulturno-povijesno značenje Marulićeve Institucije“, M. Marulić, *Institucija* I..., str. 40.

¹² *Isto*, str. 40-41.

¹³ *Isto*, str. 44.

¹⁴ Vidi Terry Eagleton, *Literary Theory: An Introduction*, Blackwell, 1996.; Terry Eagleton, *The Idea of Culture*, Blackwell, 2000.; Terry Eagleton, *Teorija i nakon nje*, Algoritam, 2005.; Terry Eagleton, *Culture and the Death of God*, Yale University Press, 2014; Terry Eagleton, *Kultura*, Ljevak, 2017.

¹⁵ Vidi T. Eagleton, *The Idea...*; T. Eagleton, *Kultura...*

¹⁶ Usp. Jonathan Culler, *Literary Theory: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2011., str. 43-55.

teksta objasniti ćemo kulturni kontekst *Institucija*, tematske cjeline, konstrukt kulturnoga objekta i kontekst kulture.

1.1. Kulturni kontekst Institucija

Institucija je najopsežnije i najpoznatije Marulićevo didaktičko djelo.¹⁷ Riječ je o proznome tekstu koji možemo promatrati kao moralni kodeks¹⁸ koji podučava čitatelje o etičkome, moralnome i kreposnome životu. S obzirom na to da je *Institucija* zamišljena kao iskustvena i poticajno-poučna, ona nije pisana kao katehetski priručnik, nego kao pripovjedna forma puna slikovitih podataka koji se isprepliću s referencama na *Bibliju*, životopise svetaca i edukativnim primjerima kako uzorno živjeti. Zapravo, *Institucija* je vrlo specifično prozno, narativno moralno-teološko-etičko¹⁹ djelo koje kroz formu kratkih priča pripovijeda o moralnome i religijskome odgoju²⁰.

Institucija je u 16. i 17. stoljeću bila jedna od najčitanijih europskih knjiga, i to velikim dijelom zbog društvenih prilika reformacije, ali i zbog pedagoških i etičkih vrijednosti. Sam naziv *Institucija* višestruko je znakovit. Semantički obilježava pojmove statuta i provedbe, a asocijativno obilježava funkciju zakonske uredbe koju povezujemo s važnom porukom. Zanimljivo je nadodati kako Šimundža²¹ smatra kako sam naslov *Institucija* nije primjeren u kritičkome izdanju *Sabranih djela*, iako je pojam *Institucija* vrlo znakovit još od davne 1901. godine kada ga je Milivoj Šrepol prvi put upotrijebio.

Institucija se sastoji od 71 poglavlja koja su podijeljena u šest *libri*.²² Poglavlja su shvaćena kao tematski okvir prema kojemu je Marulić prikazivao etičke

¹⁷ D. Šimundža, *Marko...*, str. 327.

¹⁸ Moralne su mu pouke dane u slikama, a primjeri su uzeti iz života uzornih osoba. Usp. D. Šimundža, *Marko...*, str. 327; V. Filipović, „Filozofska...“, str. XIV.

¹⁹ Marulićeva teološka polazišta i etičko-moralna shvaćanja najjednostavnije možemo prikazati kao poznata kršćanska stajališta vremena u kojemu je djelovao. No, prema Maruliću, čovjek u *Institucijama* svu svoju vrijednost i smisao prima od Boga. Drugim riječima, „Bog je u njegovom svemiru stvoritelj, a čovjek samo stvorenje“. Usp. D. Šimundža, „Teološka misao Marka Marulića“, M. Marulić, *Pouke...*, str. XVII.

²⁰ U tome smislu Bog je „u Marulićevoj filozofiji causa subsistendi (uzrok postojanja) čovjeka i svijeta, ratio intelligendi (temelj shvaćanja) i ordo vivendi (zakon života)“. Usp. D. Šimundža, „Teološka...“, str. XVII.

²¹ Vidi D. Šimundža, *Marko...*, str. 342, fusnota 97, u kojoj tvrdi kako bi bilo najbolje da se u *Sabranim djelima* doslovno preveo i službeno tiskao izvorni naslov na latinskome jeziku.

²² Do sada su na suvremenome hrvatskom jeziku objavljena dva izdanja *Institucija*, i to u Globusovoj nakladi iz 1986. godine pod nazivom *Pouke za čestiti život s primjerima* i u *Sabranim djelima* Knji-

vrline, moralne kreposti, ljubav prema Bogu i čovjeku, vjerska otajstva, istinu i pravdu. Samim time, Marulić kroz svoj specifičan naratološki pristup prikazuje kršćanska ponašanja kao temeljnu vrijednost ljudskoga dostojanstva, vrijednosti i etičnosti.²³ *Institucija*, promatrana s aspekta pedagogije, predstavlja čvrstu odgojnu konstantu religijske pedagogije koja istražuje *Bibliju*, hagiografske zapise i humanističke svjetonazore.

Maruliću su kao nadahnuće za pisanje *Institucija* poslužili izvori iz antičke literature koji su se bavili odgojnim temama. Uzori koje Marulić bira za svoju *Instituciju* većinom su iz *Biblije* koju redovito spominje i naznačuje u tekstu, a drugi dio likova na koje se poziva iz hagiografskih su podataka. Riječ je o svetačkim mirakulima, legendama i povijesnim slikama koje prilagođava u *Instituciji*, ali ne navodi njihove izvore. Sudeći prema Glavičiću²⁴, možemo zaključiti da u *Instituciji* ima 150 naslova od kojih se neki ni danas ne mogu pouzdano odrediti jer Marulić ne bilježi sve bibliografske podatke.

Književno-umjetnička, moralno-teološka i odgojno-didaktična vrijednost *Institucija* iznimna je. Marulić stilski, etički, teološki, didaktično i na narativnoj razini skladno koristi biblijske reference, teologiju, etiku i didaktiku te stvara poučni kompendij. *Institucija* je jedinstvena²⁵ jer u svojoj formi zapravo mijša različitu naraciju i žanrove te tako stvara etičko-didaktičnu humanističku cjelinu. Budući da je napisana na latinskome jeziku, bila je namijenjena široku humanističkom čitateljstvu, a posvećena splitskomu kanoniku Jerolimu Ćipku. Uzor je *Instituciji* bila knjiga rimskoga pisca Valerija Maksima²⁶ koji je kroz anegdote parafrazirao život Rimljana.

ževnoga kruga iz Splita iz 1986./1987. godine u tri knjige pod nazivom *Institucija I, II, i III*. Djelo se sastoji od šest knjiga (dijelova), a svaka ima određen broj poglavlja. Prva ima deset poglavlja, druga dvanaest, treća deset, četvrta dvanaest, peta jedanaest i šesta ima šesnaest poglavlja. Vidi M. Marulić, *Pouke...*; M. Marulić, *Institucija I.*; M. Marulić, *Institucija II.*; M. Marulić, *Institucija III*.

²³ Marulić se zapravo odlučio za zbirku koja je u humanističkoj suradnji antičkoga i kršćanskoga svijeta. Šimundža tvrdi kako su društveni odnosi i humanistička otvorenost zaslužni za Marulićeve spoznaje o povijesnim razmjerima različitih civilizacija i kultura. Usp. D. Šimundža, *Marko...*, str. 328.

²⁴ Vidi Branimir Glavičić, „Marulićeva latinska djela“, M. Marulić, *Pouke...*, str. XLIV.

²⁵ D. Šimundža, *Marko...*, str. 334.

²⁶ Marulić je imao u svojoj privatnoj knjižnici upravo knjigu rimskoga autora Valerija Maksima, a kao dokaz da je njegovo djelo detaljno poznavao svjedoči oporučni katalog njegove knjižnice u kojemu se javlja tri puta: najprije kao tekst, potom kao tekst s komentarima i kao vlastiti kompendij (Valerij Maximi, compendium per Marcum Marulum). Usp. Tomislav Ladan, „Marulićev Syllabus“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Institut za filozofiju Zagreb, 1(1-2), 1975., str. 193; Darko Novaković, „Generički kontekst Marulićeve Institucije“, M. Marulić, *Institucija II...*, str. 15.

1.2. Tematske cjeline Institucija

Osnovna je tema *Institucije* preuzeta iz religijske pedagogije, a način razrade Marulić je prikazao kroz primjere plemenitih i svetih uzora. Riječ je o zaokruženim poglavljima koja ističu humane vrline, odgojne vrijednosti i vjerska promišljanja. Svako poglavlje obrađuje različite kreposti i vrline²⁷ te oni služe kao odgojni primjer središnje moralne pouke. Marulić psihološki pristupa čovjeku i razotkriva njegove sklonosti i strasti, ali ukazuje i na stvarne mogućnosti i drži se načela *in medio virtus*,²⁸ potvrđujući svoje pedagoške motive. Drugim riječima, Marulić čovjeka promatra kao etičko biće koje može ispraviti svoje propuste i kreposno živjeti. Načela prave religije potkrijepljena su primjerima iz *Biblije* i života svetaca.²⁹ Prema tomu Marulić u *Instituciji* odgaja i poučava čitatelja koji ima pozitivan odnos prema radu, jednakosti i pravdi.

Prva knjiga³⁰ govori o odnosu materijalnih dobara i duhovnih vrijednosti. Izravno se suprotstavlja gramzivosti, osuđuje sebičnost, a naglašava samoodricanje i velikodušnost. Govori o poniznosti³¹ i dobroti, a pedagoški upozorava na ljudske prijestupe. Druga knjiga³² prikazuje religiozan život s naglaskom na vjerske i molitvene teme. Konkretno, ovdje Marulić govori o snazi molitve i vjeri. U samome su središtu vjera i njezin položaj, a pitanja vjere odnose se na različita područja, poput vraćanja, praznovjerja i slično. Marulić pedagoški izlaže primjere i sustavno ističe važnost duhovne misli i odgovorna ponašanja³³.

Treća knjiga³⁴ govori o ljubavi prema Bogu i bližnjima, prijatelju i neprijatelju. Ovdje se posebno naglašava ljubav kao osnovni princip misli i djelovanja koja kao takva postaje temelj etičkoga i moralnoga djelovanja. U biti, ovdje Marulić ponajviše govori o kreposti. U četvrtoj knjizi³⁵ raspravlja o pasivnim krepostima, plemenitosti i istinoljubivosti, poslušnosti, ispovijedi i uzdržljivosti.

²⁷ D. Šimundža, *Marko...*, str. 344.

²⁸ Vidi D. Šimundža, „Teološka...“, str. XXI.

²⁹ T. Ladan, „Marulićev Syllabus“..., str. 186.

³⁰ Vidi M. Marulić, *Institucija I...*, str. 65-156.

³¹ Usp. isti, *Pouke...*, str. 37-40.

³² Vidi isti, *Institucija I...*, str. 157-246.

³³ Marulić je pisac psihologije ljudske duše i, prema Šimundži, jedno od najboljih poglavlja u drugoj knjizi govori o nadi. U dvanaestome poglavlju *De spe diuine misericordie (O nadi u Božje milosrđe)* na str. 244-245 upućuje na pokajanje. Usp. M. Marulić, *Institucija II...*, str. 244; D. Šimundža, *Marko...*, str. 346.

³⁴ Vidi M. Marulić, *Institucija II...*, str. 35-146.

³⁵ Vidi *isto*, str. 147-331.

Najpoznatije je poglavlje ove knjige i općenito popularnosti *Institucije* svakako četvrto poglavlje *O gajenju istine i izbjegavanju laži*³⁶, koje je bilo povod inkvizicijskim kritikama.³⁷

Peta knjiga³⁸ govori o duhovnoj formaciji, a teme su egzistencijalne. Marulić raspravlja o patnji, trpljenju, nepravdi, bolesti, razmišljanju o smrti i kreposnu životu. Poseban naglasak stavljen je na odgoj unutarnje dobrote, koji promatra u skladu s religijskom pedagogijom. I, konačno, šesta knjiga³⁹ čini zasebnu cjelinu i kompletno je posvećena eshatologiji, odnosno, govori o propasti svijeta, o dolasku Krista, o kaznama i slavi. Prema Šimundži⁴⁰ opisi apokaliptičnih patnji vrlo su dramatični i drastični.⁴¹

1.3. Konstrukt kulturnoga objekta

Institucija je puna crkvenih citata i zanosnih apostrofa svetaca pa je svojom specifičnom strukturom i asocijacijama na antičku kulturu stvarala kult Marulića.⁴² U tome smislu Marulićevo djelo, ali i samoga autora, možemo promatrati kao kulturni objekt. Kulturni objekt ekspresija je društva koji ima svoje značenje.⁴³ Riječ je o pojmu koji koristi Wendy Griswold razvijajući kulturno-sociološku teoriju koju integrira u model kulturnoga dijamanta.⁴⁴ Prema Griswold kulturni objekt može biti auditivan, vizualan i taktilan. Drugim riječima, kul-

³⁶ Marulić zapravo govori o istini, potiče čitatelje na vjernost i uspoređuje starozavjetne proroke, apostole i mučenike. No, sporno je kada Marulić počinje analizirati fenomen laži koji drži pogrješnim i grijehom u skladu s kršćanskim naukom, ali u određenim okolnostima dopušta laž kako bi se smanjilo veće zlo. Usp. *isto*, str. 193.

³⁷ Upravo zbog poglavlja *De veritate colenda mendacioque fugiendo*, gdje uz mnoge primjere iz *Biblije* i hagiografije potiče na vjernost istini, Marulićeva je *Institucija* uvrštena na *Index librorum prohibitorum et expurgatorum*, ali ne u cijelosti, nego je svrstana u drugu kategoriju među knjige koje su dopuštene, ali s klauzulom *repurgetur*, tj. ako ih se pročisti i izbacе nepodobni dijelovi.

³⁸ Usp. M. Marulić, *Institucija III...*, str. 23-203.

³⁹ Usp. *isto*, str. 205-333.

⁴⁰ Usp. D. Šimundža, *Marko...*, str. 348.

⁴¹ Marulić je sadržajno vrlo maštovit u scenskome prikazu i vrlo slikovito opisuje paklene muke. Ta njegova religijsko-pedagoška motivirana eshatološka izlaganja o teškim paklenim mukama popraćena su citatima iz *Otkrivenja*. Usp. M. Marulić, *Institucija III...*, str. 292.

⁴² M. Tomasović, „Pisac svjetskog glasa“, M. Marulić, *Pouke...*, str. XXXII.

⁴³ Usp. Wendy Griswold, *Cultures and Societies in a Changing World*, Sage, 2004., str. 13.

⁴⁴ Vidi *isto*, posebno poglavlje „Culture as a Social Creation“, u kojemu raspravlja o kolektivnoj kulturi, kolektivnoj reprezentaciji kulture i simboličkome interakcionizmu te poglavlje „The Production, Distribution, and Reception of Culture“ gdje problematizira kulturni sustav industrije, kulturno tržište i mogućnosti interpretacije kulture sa sociološkoga i antropološkoga aspekta.

turni objekt može biti sve ono što sadrži naraciju. Sve što sadrži određen oblik naracije, priče ili govora u desausseurovskome smislu čini kulturni objekt. Tim slijedom slika *Dama s hermalinom*⁴⁵ također čini kulturni objekt, jednako kao i *Institucija*, neovisno o tome što su oba djela iz istoga razdoblja.⁴⁶

Kultura, unatoč činjenici što je jedan od najkompleksnijih pojmova,⁴⁷ obuhvaća norme, vrijednosti, uvjerenja i simbole. Norme tada shvaćamo kao način ponašanja u društvu, a vrijednosti odražavaju korisnike korisnosti u ekonomskome smislu riječi.⁴⁸ Uvjerenja podrazumijevaju korisnike percepcije i stavove o kulturi, a simboli zapravo objedinjuju iskustvo i doživljenu sliku o specifičnu kulturnom proizvodu.

Evidentno je kako kultura predstavlja vrlo širok spektar ideja, uvjerenja, tradicije, povijesti, vrijednosti i simbola koji zajedno tvore različite segmente kulture i kulturnih objekata. Kulturni objekt ima specifično značenje i njegovo se značenje identiteta može manifestirati u bilo kojemu obliku.⁴⁹ Konstrukt kulturnoga objekta zapravo je dio velika sustava kulture. Drugim riječima, djelo *Institucija* dio je sustava kulture, ali jednako tako i sam Marulić kao autor dio je sustava kulture. Kulturni objekt, prema tomu, stvaraju korisnici. Oni dodaju značenje specifičnoj pojavi.⁵⁰ Svi su drugi u tome komunikacijskom proce-

⁴⁵ U originalu *Dama con l'ermellino* da Vincijev je portret uljanim bojama koji se nalazi u Muzeju knezova Czartoryskih u Krakovu. Portret prikazuje mladu Ceciliju Galerani i specifičan je jer se upravo ovdje preuzima novi postupak prema kojemu slikarev model gleda preko ramena. Također, hermelin je jedan od heraldičkih obilježja Ludovicovih, ali ujedno i simbol čistoće i nevinosti. Vidi Martin Kemp, *Leonardo da Vinci: The 100 Milestones*, Sterling, 2019., str. 48-50.

⁴⁶ Marulić je suvremenik Leonarda da Vincija, Jacopa Sannazzara, Pietra Bemboa i Ludovica Ariosta. Živio je i djelovao u vrijeme procvata talijanske renesanse, a jednim se dijelom i školovao u Padovi. Iz Italije je nabavljao literaturu o pedagogiji i slikarstvu. Više o Marulićevim dodirima s talijanskom kulturom i umjetnošću usp. M. Tomasović, *Zapisi...*, str. 69-81.

⁴⁷ Williams tvrdi kako je pojam kulture zapravo jedna od najkompliciranijih riječi u engleskome jeziku, a isto se može pripisati i ostalim jezicima. Pojam kulture obuhvaća različita značenja, poput predmeta u nastavi, načina ponašanja, identiteta naroda, tradicije ili umjetničke vrijednost. Usp. Raymond Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, Oxford University Press, 2015., str. 87.

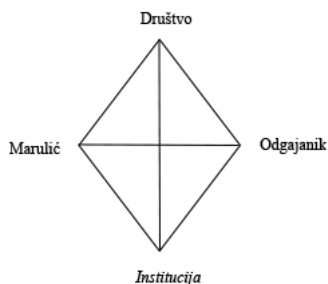
⁴⁸ Usp. Paul Samuelson – William Nordhaus, *Economics*, McGraw Hill, 2010., str. 84-90.

⁴⁹ Ideju kulturnoga objekta Griswold jednim dijelom baštini prema teoriji društvenoga sustava koji počiva na pluralizmu društvenih uloga koje su uključene u proces društvene akcije. Prema Parsonsu teorija o zajedničkoj kulturi zapravo govori o tome kako je pojedinac kulturno uvjetovan. Također, kulturne objekte tada definiramo kao simboličke elemente kulturne tradicije. Usp. Talcott Parsons, *The Social System*, Quid Pro Books, 2012., str. 137-150; Nenad Fanuko, „Elementi Parsonsove teorije i ideologije“, *Revija za sociologiju*, Hrvatsko sociološko društvo, 33(3-4), 2002., str. 137-158.

⁵⁰ U tome smislu postojanje zajedničke kulture funkcionalan je preduvjet opstanka svakoga društva, o čemu, također, slično kao Parsons, govore Haralambos i Holborn. Kultura uključuje jezik, simbole, uvjerenja, ali i književnost i likovnu umjetnost. Ono što je svakako točno, a možemo primijeniti i

su sudionici koji kroz doživljavanje i iskustvo⁵¹ izgrađuju odnos s kulturnim objektom.

Kako bismo bolje razumjeli kulturu i društvo, model koji predlaže Griswold polazi od kulturnoga objekta koji je dio kulturnoga dijamanta, modela uz pomoć kojega analiziramo odnos i korelaciju društva i kulture. Stoga, kulturni objekt promatramo kao dio većega kulturnog sustava. Takva analiza omogućuje nam bolje razumijevanje društva i kulture. No, kako bismo mogli analizirati taj odnos, najprije moramo identificirati četiri elementa⁵²: stvaratelja (kreatora), primatelja (korisnika), društvo (kolektiv) i kulturni objekt.

Graf 1.: Kulturni dijamant *Institucija*

Izvor: autori

Kao što je vidljivo iz Prikaza 1, koncept⁵³ kulturnoga dijamanta ima četiri ključna elementa i šest dodirnih točaka. Ovdje Griswold polazi od Careyjeve teorije⁵⁴ koji komunikaciju ne promatra samo kao transmisiju poruke nego i kao

na modelu kulturnoga objekta, ali i na kulturi u najširem smislu riječi, jest činjenica kako se mijenjaju vrijednosti društva pa tako i kulturne vrijednosti koje nisu jednake kod svih. To, međutim, otvara neka druga pitanja, poput koliko kulture mora biti svima zajedničko. Vidi Michael Harambos – Martin Holborn, *Sociologija*, Golden marketing, 2002., str. 888; T. Parsons, *The Social...*, str. 142; W. Griswold, *Cultures...*, str. 46-73.

⁵¹ O doživljaju iskustva s kulturološkoga aspekta raspravlja Eagleton u trećemu poglavlju „Mučeništvo i smrt“ kada analizira strah od gubitka iskustva i pasivnosti. Takva iskustva s kojima čovjek živi zapravo predstavljaju pretvaranje subjekta u objekt. Vidi Terry Eagleton, *Radikalno žrtvovanje*, Ljevak, 2019., str. 67-77.

⁵² W. Griswold, *Cultures...*, str. 17.

⁵³ Zanimljivo je napomenuti kako Griswold tvrdi da to nije teorija u klasičnome smislu riječi jer ne tumači na koji su način u korelaciji te točke. Također, nije ni shema kulture u najširem smislu riječi jer ne indicira uzroke i posljedice. Kulturni dijamant model je prema kojemu lakše razumijemo odnos društva i kulture. No, on ne objašnjava *zašto* postoje korelacije između točaka i elemenata, nego nam samo kazuje kako *postoji* odnos između njih. Vidi W. Griswold, *Cultures...*

⁵⁴ Usp. James Carey, *Communication as Culture: Essays on Media and Society*, Routledge, 2009., str. 29-43.

ritual. U tome smislu kulturni dijamant predstavlja konceptualni model kulturnih odnosa između društva i njihovih dodirnih točaka. Konkretno, između stvaratelja (slikara, književnika, umjetnika) i društvene sredine ili između primatelja (korisnik, čitatelj, odgajnik) i kulturnoga objekta (književno djelo, slika, opera). U kontekstu Marulićeve *Institucije* kulturni je objekt, dakako, samo književno djelo. Prema tomu kada se raščlani model kulturnoga dijamanta, *Institucija* prikazuje: Marulića kao stvaratelja, *Instituciju* kao kulturni objekt jer predstavlja kulturno djelo, odgajnike kao čitatelje i društvo kao hrvatsku kulturnu sredinu humanizma i renesanse.

Prema Prikazu 1 lijeva strana označava autora i njegov utjecaj na društvenu sredinu, njegovu važnost, ali i odnos prema djelu kulturnoga objekta. Dakle, tri elementa: autor, djelo i društvo povezani su s četiri dodirne točke između samoga djela i društva. Konkretno, riječ je o *Instituciji* i njezinoj recepciji u društvu, zabrani čitanja i čitanosti tijekom povijesti. Desna strana prikazuje odnos društva, korisnika i djela, a dodirne točke prikazane su u odnosu između *Institucije*, društva i odgajnika. Dakle, lijeva strana predstavlja autorsku percepciju (književno-umjetničku), desna strana predstavlja pedagoškijsku (moralno-didaktičnu), gornja strana predstavlja sociološki kontekst, a donja strana predstavlja umjetničko djelo.

Kako bismo raščlanili dodirne točke o kojima Griswold govori, konkretno odnos između *Institucija* i odgajnika ili odnos među Marulićem, *Institucijom* i društvom, ključno je poznavanje sociološkoga konteksta koje će poslužiti kao shema istraživanja. Kulturni objekt zajedničke su vizije koje korisnici dijele. To je u skladu sa sociološkom teorijom kulture⁵⁵ prema kojoj su kulture zajedničke i prema kojoj kulturu možemo promatrati kao odraz stvarnosti. Kultura je u tome smislu *obrada*⁵⁶, tj. rezultat mijenjanja, doradivanja i učenja.

⁵⁵ Vidi M. Haralambos – M. Holborn, *Sociologija...*, str. 888; T. Parsons, *The Social...*, str. 142; W. Griswold, *Cultures...*, str. 46-73; Anthony Giddens, *Sociologija*, Globus, 2007., str. 22; Homi Bhabha, *The Location of Culture*, Routledge, 1994., str. 171-197.

⁵⁶ Nadežda Čačinović, *Kultura i civilizacija*, Školska knjiga, 2012., str. 220.

1.4. Kontekst kulture i Institucija

Kultura je fragmentirana.⁵⁷ Zrcalna struktura u kojoj se društvo i kultura nadopunjuju i isprepliću najbolje prikazuje *Institucija*. U tome smislu kultura nije ogledalo društva nego idealizirana slika toga društva. Kultura je univerzalan ljudski fenomen⁵⁸, antropološka danost⁵⁹ i bitna generička značajka čovjeka kao društvenoga i individualnoga, duhovnoga i stvaralačkoga bića.⁶⁰ Četiri glavne značajke kulture⁶¹ možemo promatrati kao stanje duha, kolektivni skup društva, civilizaciju i ukupan način života.⁶² Ona se ne može razumjeti kao skup činjenica, nego kao njihovo interpretiranje. To znači da je njezin sadržaj uvjetovan učenjem, on je selektivan i nije određen naslijeđem.⁶³ Kultura nekoga društva obuhvaća nevidljive aspekte koje tvore njezin sadržaj i vidljive aspekte koji predstavljaju taj sadržaj.⁶⁴

Prema Eagletonu značenje je kulture simboličko.⁶⁵ No, procvat različitih kultura ne može biti istovremeno činjenica i vrijednost. Prema tomu kultura je kompatibilna s hijerarhijom⁶⁶, ali ona u svojoj esenciji ne priznaje hijerarhiju. To je ujedno i paradoks jer Eagleton više puta izjednačava ta dva pojma⁶⁷, jer je odgoj zapravo kulturna skrb ili, eagletonski rečeno, kultura je etička pedagogija⁶⁸. Potrebno je učiniti distinkciju između prirode u najširem smislu riječi⁶⁹ i kulture. Kultura je presudna za opstanak društva i ona je *satkana od prirode*⁷⁰.

⁵⁷ W. Griswold, *Cultures...*, str. 44.

⁵⁸ Nikola Skledar, *Čovjek i kultura*, Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta – Matica hrvatska, 2001., str. 167.

⁵⁹ Usp. John Ogbu, *Pedagoška antropologija*, Školske novine, 1989.

⁶⁰ Nikola Skledar, *Osnove znanosti o kulturi*, Visoka škola za poslovanje i upravljanje s pravom javnosti „Baltazar Adam Krčelić“, 2010., str. 15.

⁶¹ Usp. Chris Jenkins, *Culture*, Routledge, 2005., str. 6-21.

⁶² Usp. T. Eagleton, *Kultura...*, str. 11.

⁶³ O poveznici kulture i učenja govore mnogi sociolozi, filozofi i kulturni teoretičari. Vidi N. Skledar, *Čovjek...*; M. Haralambos – M. Holborn, *Sociologija...*; W. Griswold, *Cultures...*; C. Jenkins, *Culture*; A. Giddens, *Sociologija*; N. Skledar, *Osnove...*; T. Eagleton, *The Idea...*; T. Eagleton, *Teorija...*

⁶⁴ A. Giddens, *n. dj.*, str. 22.

⁶⁵ Usp. T. Eagleton, *Kultura...*, str. 11.

⁶⁶ *Isto*, str. 40.

⁶⁷ Usp. isti, *The Idea...*, str. 7-13; *Literary...*, str. 24-33; *Kultura...*, str. 42-48.

⁶⁸ Usp. isti, *The Idea...*, str. 8.

⁶⁹ Eagleton u svojim radovima razlučuje prirodu od kulture, iako je sam korijen riječi kulture zapravo etimološki vezan za pojam prirode. Na latinskome jeziku korijen *colere* zapravo označava semantički šire područje od uzgoja, obožavanja pa sve do njegovanja i čuvanja. Isto vrijedi i za izvedenicu *cultus* koja označava pojam kulta.

⁷⁰ T. Eagleton, *Kultura...*, str. 48.

U tome smislu ona preoblikuje prirodu⁷¹, *kultivira* i uspostavlja dvojnost između sebstva i identiteta.⁷² Dakako, Eagleton ne isključuje četiri glavna značenja kulture. U Tablici 1 prikazana su značenja kulture u kontekstu *Institucija*.

Tablica 1. Značenje kulturnoga konstrukta *Institucija*

Osobitosti kulture	Primjer
Umjetničko djelo	<i>Institucija</i>
Razvoj pojedinca	Učenje o kreposti
Vjerovanje i simboli	Kulturni objekt djela
Način života	Tradicija i običaji

Izvor: Autori

Kao što je vidljivo iz Tablice 1, kultura ne obuhvaća samo ono što čovjek radi nego i *kako* radi.⁷³ Kultura utječe na način kako odgajanci vide svijet, ona oblikuje njihove mape značenja.⁷⁴ Te se mape mijenjaju aktivnim stvaranjem kultura, značenja i simbola. Kulture kao takve povezane su s iskustvima prema kojima su kulture naučene⁷⁵ i uvjetovane. Razvoj pojedinca predstavlja kulturni čin koji obuhvaća odgajanje i ona, metaforički rečeno, predstavlja *nacrt života*⁷⁶ koji se uči usavršavanjem⁷⁷. Samim time, kultura u svojoj esenciji ima vrlo važnu ulogu jer se uči i jer čini temelj društva.

Sociologija kulture⁷⁸ proučava odnos društva i kulture, tj. posredovanje kulture. Isto tvrdi Griswold u svome modelu kulturnoga dijamanta gdje analizira utjecaj društvenih uvjeta na kulturu, kao i njezin utjecaj na društveni život. Njezina je osnovna funkcija, u užemu smislu riječi, komunikacija sa svijetom i čuvanje stečenih spoznaja.⁷⁹ U tome kontekstu Skledar povezuje kulturu s pedagogijom i antropologijom tvrdeći kako se kultura prenosi i posreduje putem

⁷¹ Usp. isti, *The Idea...*, str. 4-8; *Literary...*, str. 24-27; *Kultura...*, str. 42-44.

⁷² Usp. isti, *The Idea...*, str. 8.

⁷³ Usp. isti, *Kultura...*, str. 17.

⁷⁴ Usp. M. Haralambos – M. Holborn, *Sociologija...*, str. 897.

⁷⁵ Vidi T. Eagleton, *The Idea...*; *Literary...*; *Kultura...*

⁷⁶ Usp. M. Haralambos – M. Holborn, *Sociologija...*, str. 3.

⁷⁷ *Isto*, str. 899.

⁷⁸ N. Skledar, *Sociologija kulture*, str. 70.

⁷⁹ Usp. N. Skledar, *Osnove...*, str. 21.

izobrazbe i odgoja kao svojim integralnim dijelom.⁸⁰ Ona je pitanje zajedništva, duhovnih vrijednosti, moralnih vrijednota i imaginativne kreacije.⁸¹

S antropološkoga aspekta⁸² *kultura je sintetskoj odredbi zapravo njegovanje i usavršavanje ljudskih datosti*,⁸³ a to najzornije vidimo upravo u *Instituciji*, posebno u petome poglavlju gdje Marulić govori kako treba težiti za poniznošću.⁸⁴ Stoga, promatrajući kulturu sa sociološkoga i antropološkoga aspekta, možemo utvrditi kako se zapravo istražuju oblici duha, poput umjetnosti, i tako zadovoljavaju društvene potrebe i jamče njihovu socijalnu povezanost.⁸⁵ Ovdje se Skledar nadovezuje na Levi-Straussa⁸⁶ prema kojemu čovjeka proučavamo kao proizvod i kao proizvođača kulture. O tome, također, raspravlja Eagleton⁸⁷ i upozorava na fenomen kulturne industrije⁸⁸, ali on je vrlo kritičan prema spoju kulture i ekonomije. Za razliku od marketinškoga aspekta, koji kulturu promatra s aspekta proizvoda u Colbertovu smislu riječi⁸⁹, kultura doista egzistira uz marketing i s marketingom.⁹⁰

Drugim riječima, kulturna antropologija teži sintezi spoznaje o razvitku kulture u vremenu i prostoru. Kulturna i sociološka antropologija, prema Skledarevim riječima, obuhvaćaju isto područje kulturnoga objekta, odnosno aspekte duhovnoga i materijalnoga proizvoda i društvene odnose i organizaciju.⁹¹ To znači da Prikaz 1, koji smo prikazali prema Griswoldovu modelu kulturnoga dijamanta, doista potvrđuje povezanost kulturnoga objekta, društva, autora i društvenih odnosa. U kontekstu pedagogije kulturni objekt utječe na oblikovanje svjetonazora, odnosno kultura odgaja.⁹²

⁸⁰ *Isto*, str. 197.

⁸¹ T. Eagleton, *Teorija...*, str. 76.

⁸² Usp. J. Ogbu, *n. dj.*, str. 24-31.

⁸³ *Isto*, str. 24.

⁸⁴ Usp. M. Marulić, *Pouke...*, str. 37-40.

⁸⁵ Usp. N. Skledar, *Sociologija...*, str. 84.

⁸⁶ Vidi Claude Levi-Strauss, *Strukturalna antropologija*, Stvarnost, 1977.

⁸⁷ Usp. T. Eagleton, *The Idea...*, str. 7-24; *Kultura...*, str. 143-148; *Teorija...*, str. 29-32.

⁸⁸ Usp. isti, *Kultura...*, str. 145.

⁸⁹ Usp. François Colbert, *Marketing Culture and the Arts*, HEC, 2012., str. 24-37.; François Colbert, „The Arts Sector: A Marketing Definition“, *Psychology and Marketing*, 31(8), 2014., str. 563-565.

⁹⁰ Usp. Jean-Claude Usunier, *Marketing Across Cultures*, Pearson, 2000., str. 9-23.

⁹¹ N. Skledar, *Sociologija...*, str. 86.

⁹² *Isto*, str. 158-160.

Kulturu možemo promatrati u kontekstu dijalektike, dakle u *nastajanju*.⁹³ To znači da samo razmatranje pedagogije i kulture podrazumijeva put k biti pojedinca. U tome smislu Komar analizira dva ključna pitanja: koja je unutarnja veza biti čovjeka i kulture i kako se kultura može misliti s obzirom na svoj odnos s čovjekom. Polazeći od filozofije klasičnoga njemačkog idealizma⁹⁴, Komar zaključuje kako je čovjek samom svojom čovječnošću *gonjen* na proizvodnju kulture.⁹⁵ Drugim riječima, kultura se kao najviše sredstvo krajnje svrhe čovjeka shvaća kao ljudska sposobnost djelovanja i stanje u kojemu djelujemo. To je ključna distinkcija pedagogijske antropologije⁹⁶ gdje se čovjeka promatra kao umno-čulno biće i kulturu kao sredstvo za to biće.⁹⁷

Kultura s marketinškoga aspekta⁹⁸ predstavlja konfiguraciju naučena ponašanja čija se uvjerenja i stavovi dijele u skupine.⁹⁹ U tome smislu kultura je određena društvom jer nju dijele ljudi u zajednici.¹⁰⁰ No, kultura je ujedno i konceptualna jer obuhvaća određene ideje, ponašanje i stavove. Dakako, kultura je i dinamička jer se ona mijenja i ovisna je o određenome razdoblju, što se također vidi na primjeru *Institucija*. Sama ideja kulture u suvremenome društvu postaje svojevrsan nadomjestak za transcendenciju¹⁰¹.

⁹³ Zvonimir Komar, „Pedagogijski pojam kulture“, *Pedagogija i kultura: teorijsko-metodološka određenja pedagogijske znanosti: Drugi kongres pedagoga Hrvatske održanog u Opatiji 24.-26. rujna 2012.*, Neven Hrvatić – Anita Klapan (ur.), Hrvatsko pedagogijsko društvo, 2012., str. 237.

⁹⁴ Fichte razlikuje razum (*Verstand*) kao organ teorijske spoznaje i um (*Vernunft*) kao organ praktične spoznaje. Prema Fichteu umno biće teži za apsolutnom samostalnošću i krajnji je rezultat savršena suglasnost pojedinca sa samim sobom. Vidi Johann Gottlieb Fichte, *Der geschlossene Handelsstaat*, Verlagsgesellschaft, 2015; Johann Gottlieb Fichte, *O odnosu logike prema filozofiji ili Transcendentalna logika*, Demetra, 1999.

⁹⁵ Z. Komar, *n. dj.*, str. 241.

⁹⁶ Vidi J. Ogbu, *n. dj.*, str. 24-69; Marko Pranjić, „Samonadilaženje-polazište teološke antropologije“, *Bogoslovska smotra*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 75(2), 2005., str. 465-486; Marko Pranjić, „Odgajanič-središte pedagoške antropologije“, *Napredak*, Hrvatski pedagoško-književni zbor, 157(4), 2016., str. 475-497; Marko Pranjić „Potreba i mogućnost odgoja očima pedagoške antropologije“, *Školski vjesnik*, Filozofski fakultet u Splitu, 65(2), 2016., str. 301-323.

⁹⁷ Z. Komar, *n. dj.*, str. 242.

⁹⁸ Usp. M. Solomon i dr., *Consumer...*, str. 506-534; Edvard Hall, *The Dance of Life*, Anchor Books, 1983; J-C. Usunier, *n. dj.*, str. 9-37.

⁹⁹ *Isto*, str. 4.

¹⁰⁰ R. Williams, *n. dj.*, str. 91.

¹⁰¹ A. Schweitzer, *Ehrfurcht ... n. dj.*, str. 48.

2. Pedagoški pristup *Institucija*

Odgoj je komunikacija.¹⁰² No, odgoj je svjesna i planska aktivnost, što ujedno znači kako odgajatelji imaju viziju što žele postići. Marulić u prvoj rečenici¹⁰³ posvete Jerolimu Čipku govori kako želi prikazati primjere kreposna života i preuzima ulogu odgojitelja. Prema Bognaru¹⁰⁴ odgoj usustavljujemo u tri područja: egzistencijalni, socijalni i humanistički odgoji. *Institucija* obuhvaća sva tri područja odgoja. Konkretno, egzistencijalni odgoj¹⁰⁵ odnosi se na zdravstveni i radni odgoj¹⁰⁶, socijalni odgoj¹⁰⁷ Marulić prikazuje kao život u zajednici i odgoj za humane odnose¹⁰⁸, a humanistički odgoj¹⁰⁹ prikazuje kroz pozitivnu sliku o sebi i emancipacijski odgoj.¹¹⁰

Marulić je u didaktičnim djelima edukativni praktičar i etičar.¹¹¹ Ako usporedimo *Evangelistar*¹¹² i *Instituciju*, evidentno je kako su oba književna predloška u svojoj nutrini religiozni doživljaji koji polaze od duhovne misli, religijske pedagogije i krjeposna života. No, za Marulića je čovjek u središtu sa svim svojim vrlinama i manama, odnosno za njega je pojedinac stvarna vrijednost. Iako se zbog teoloških polazišta i religijske pedagogije *Institucija* istražuje kao moralno-didaktično-teološki kompendij, ona je u cjelini otvorena životnoj realnosti.¹¹³ Drugim riječima, Maruliću je odgajanik temeljna preokupacija, čovjek mu je stalno *pred očima*.¹¹⁴

U tome smislu Marulić iz *nesavršenosti* čovjeka, odnosno iz njegove potrebe da bude odgojen, slijedi nužnost odgoja kao *prakse*.¹¹⁵ Upravo je to razlog zašto je *Institucija* toliko privlačna jer Marulić svjesno pripovijeda poput pripovje-

¹⁰² M. Matijević – V. Bilić – S. Opić, *n. dj.*, str. 135.

¹⁰³ Usp. M. Marulić, *Institucija I...*, str. 57.

¹⁰⁴ Vidi L. Bognar, *n. dj.*, str. 59-86.

¹⁰⁵ *Isto*, str. 59-69.

¹⁰⁶ Usp. M. Marulić, *Institucija II...*, str. 121-139.

¹⁰⁷ Usp. L. Bognar, *Metodika...*, str. 71-81.

¹⁰⁸ Usp. M. Marulić, *Institucija II...*, str. 48-72 i 101-113.

¹⁰⁹ Usp. L. Bognar, *Metodika...*, str. 82-86.

¹¹⁰ Usp. M. Marulić, *Institucija I...*, str. 91-97; 111-118; 170-190; 204-213; *Institucija II...*, str. 101-113; 191-208; 216-225; 276-302; *Institucija III...*, str. 151-164 i 308-333.

¹¹¹ Usp. D. Šimundža, *Marko...*, str. 348.

¹¹² Usp. M. Marulić, *Evangelistar I; Evangelistar II*.

¹¹³ Usp. D. Šimundža, *Marko...*, str. 355.

¹¹⁴ *Isto*, str. 360.

¹¹⁵ Usp. Herbert Gudjons, *Pedagogija: temeljna znanja*, Educa, 1994., str. 147.

dača iz *Tisuću i jedne noći*¹¹⁶; stil mu je skladan i privlačan jer često komentira, zaključuje i iznosi vlastite životne refleksije. Njegove riječi potiču, a primjeri privlače.¹¹⁷ Iz tih poticaja i slikovitih opisa javljaju se didaktične težnje za vrlinama i krjeposti odgajanika¹¹⁸.

2.1. Načela moralnoga odgajanja i Institucija

Prema Gudjonsu svaki pedagog ima svjesnu sliku čovjeka.¹¹⁹ Drugim riječima, suvremena pedagogija ima temelje u pedagogijskoj antropologiji te je ona kauzalno povezana s kulturom. Bezić govori o dehumanizaciji pedagogije¹²⁰ i predlaže *pedagogiju nade* u procesu očovječenja čovjeka. Čovjek je stvoren u nadi i živi u nadi.¹²¹ To znači da pedagog nade proizlazi iz čovjekove stvaralačke mogućnosti što *Institucija* potvrđuje. Vrlo slično govori Silov¹²², ali on koristi pojam *pedagogija srca* analogno kršćanskoj pedagogiji gdje je srce metafora za ljubav, odnosno učenje Isusa Krista. Silov polazi od premise da je čovjek biće ljubavi.¹²³

Načela moralnoga odgoja *Institucija* povezana su u jedinstven sustav, međusobno se nadopunjuju i prožimaju. Povezana su i s elementima antropologijske pedagogije jer dodiruju ključna pitanja egzistencije odgajanika, njegova smisla i odnosa s transcendentnim. Proistječu iz osnova religijske pedagogije, odnosno iz jedinstva i cjelovitosti odgojnoga procesa. Načela moralnoga odgoja koja pronalazimo u *Instituciji* jesu: načelo svrsishodnosti, načelo aktivnosti, pozitivne

¹¹⁶ Usp. D. Šimundža, *Marko...*, str. 359.

¹¹⁷ *Isto*, str. 361.

¹¹⁸ Misli se na humanističko načelo *doctrina cum pietate*, odnosno znanje s pobožnošću, učene pobožnosti i poniznosti koja zapravo označava težnju za idealnim čovjekom. Za Marulića je moralna teologija važnija, često se stavlja na stranu dobrote i uvijek bira krepost odgojenika. „*Da bi nas poučio da je poniznost temelj svih vrlina.*“ Usp. M. Marulić, *Institucija I...*, str. 91.

¹¹⁹ Usp. H. Gudjons, *n. dj.*, str. 143.

¹²⁰ Usp. Krešimir Bezić, „Pedagogija nade“, *Odgoj, obrazovanje i pedagogija u razvitku hrvatskog društva: zbornik radova Sabora pedagoga Hrvatske*, Hrvoje Vrgoč (ur.), Hrvatsko pedagogijsko društvo, 2003., str. 120-125.

¹²¹ *Isto*, str. 124.

¹²² Usp. Mile Silov, „Pedagogija srca“, *Odgoj, obrazovanje i pedagogija u razvitku hrvatskog društva...*, str. 126-133.

¹²³ Zapravo Silov kao i Pranjić govori o religijskoj pedagogiji, samo s bitnom razlikom što Silov prikazuje rad don Ivana Boscoa s aspekta klasika pedagogijske znanosti koji u duhu religijske pedagogije polazi od kršćanskoga poimanja čovjeka. Usp. Mile Silov, *Pedagoške ideje don Bosca, Makarenka i Neilla*, Učiteljski fakultet, 2014., str. 30-37.

orijentacije, načelo socijalizacije, načelo jedinstvenosti, načelo dosljednosti i načelo primjerenosti.

Načelo svrsishodnosti podrazumijeva jasnoću odgojnoga cilja i prihvaćanje temeljne generičke i personalne vrijednosti.¹²⁴ Samo načelo istaknuto je već u uvodnome dijelu i posveti. Načelo aktivnosti zapravo polazi od premise moralna djelovanja i postupaka. Aktivnost odgojenika treba biti suglasna s pedagoškim djelovanjem. Pozitivna orijentacija zorno se prikazuje u Marulićevim slikovitim hagiografskim opisima gdje upozorava na ono što je loše, a ističe dobre vrline i krjeposti. Načelo socijalizacije zapravo se nadovezuje na socijalnu pedagogiju jer upozorava na poštivanje pravila i normi življenja. Sam proces Marulić prikazuje u uvjetima zajedničkoga života gdje ističe humanu i radosnu osobnost odgajnika, krjeposti i vrline i potpuno je suglasan s moralno-odgojnim sastavnicama.

Moralni odgoj ima dvije glavne sastavnice: pozitivnu i preventivnu.¹²⁵ Pozitivna se očituje u moralnome usmjeravanju i oblikovanju u skladu s moralnim idealima, a preventivna u sprečavanju negativnih utjecaja. Konkretno, Marulićeva pozitivna moralna sastavnica očituje se u poukama, primjerima i vrlinama odgajnika čije uzore prikazuje kroz hagiografske i biblijske zapise, a preventivna u podučavanju i osuđivanju života u neposluhu i nepoštenju. Zapravo, pozitivna sastavnica prikazuje odgojni ideal očovječenja, krjeposti i vrline, a preventivna nastoji upozoriti, ukloniti i ispraviti poteškoće na putu moralnoga i duhovnoga odgoja.

Načela jedinstvenosti, dosljednosti i načela primjerenosti možemo prikazati kao moralni i duhovni odgoj jer načelo jedinstvenosti kazuje nam što moramo učiniti, što je moralno, kulturno i časno.¹²⁶ Dosljednost podrazumijeva skladno odgojeno djelovanje koje se proteže kroz cijelu *Instituciju* u vidu kršćanske krjeposti, dobrote i poniznosti. Marulić ne odstupa, a njegov stav odgojitelja uvijek je isti. I konačno, načelo primjerenosti u skladu je s kršćanskim svjetonazorom humanizma i renesanse. Prema tome, *Institucija* predstavlja moralni odgoj čiji se temeljni smisao sastoji u jasno usmjerenu i organiziranu oblikovanju moralne osobe u duhu istinskoga humanističkog morala.

¹²⁴ A. Vukasović, *Pedagogija*, str. 346.

¹²⁵ A. Vukasović, *Moralni...*, str. 105.

¹²⁶ *Isto*, str. 280.

Upravo u tome i jest bit identiteta *Institucije* jer njezina odgojna dimenzija utječe na razvitak odgajnika, na izgrađivanje kompletne osobnosti. Bez moralnoga odgoja, bez moralnih vrlina, kao što su: pravednost, poštenje, iskrenost, humanost, ne bismo mogli ostvariti ideale društvenoga napretka.¹²⁷ To ujedno kazuje kako u procesu moralnoga odgoja važno mjesto zauzima samoodgoj jer Marulić svojim djelom potiče na samoodgoj i pomaže ostvarenju odgajnika, razvijanju čestitosti, poštenja i jačanju percepcije u vlastite duhovne snage.

Vrlo važan zadatak pri oblikovanju moralnih uvjerenja jest oblikovanje i njegovih moralnih čuvstava.¹²⁸ Čuvstva obilježavaju odgajnikovo doživljavanje osobnoga odnosa prema moralnim postupcima, ponašanju i djelovanju. *Institucija* je ovdje ključna jer se moralna čuvstva prikazuju kao uzor koji postoji. Kao primjere koje Marulić navodi istaknimo uspostavljanje kulturnih i radnih navika, osobnu disciplinu odgojenika, moralne vrline, čistoću, urednost, poslušnost, umjerenost ili duhovnu ravnotežu u vidu molitve. To je za Marulića skladno razvijena osoba, odnosno, slobodno, svestrano razvijena, human i radostan odgajnik.¹²⁹

2.2. Marulić kao duhovni odgajatelj

Nastavno na filozofsko i antropološko tumačenje kulture i kulturne pedagogije¹³⁰, kultura je subjektna i objektna. Prema Komaru¹³¹ subjektna kultura izvorna je i tiče se živa dodira slobodna i mislećega bića, a objektna kultura posredovana je kontekstom (činom). To znači da je objektna kultura uvijek stvarana, za razliku od subjektne, koja predstavlja dodir sa samim sobom. Za pedagogiju je iznimno važno da čovjeka vidi kao umno-čulno biće¹³², a kulturu promatra kao zajednicu u kojoj je društvo povezano jer odgajanje polazi od ostvarenih vrijednosti. U tome kontekstu promatramo kulturu koja u sebi uključuje vrijednosne sudove¹³³, a odnose se na pojedinačna ljudska ostvare-

¹²⁷ *Isto*, str. 106.

¹²⁸ *Isto*, str. 126.

¹²⁹ *Isto*, str. 144.

¹³⁰ Usp. Christoph Wolf – Jörg Zirfas, „Theorie“, *Handbuch Pädagogische Anthropologie*, Christoph Wolf – Jörg Zirfas (ur.), Springer, 2014., str. 29-42.

¹³¹ Usp. Z. Komar, „Pedagogijski...“, str. 242-249.

¹³² *Isto*, str. 242.

¹³³ Marko Pranjić, *Pedagogija: suvremena stremljenja, naglasci, ostvarenja*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2001., str. 152.

nja, poput umjetnosti, etičkih načela i ponašanja. Slično govori Vukasović u kontekstu moralnoga odgoja i oblikovanja moralne svijesti, shvaćanja i navika, ističući humanističku dimenziju pedagogije.¹³⁴

Pedagogijska antropologija istražuje mjesto i ulogu odgajnika u sklopu odgojnoga procesa.¹³⁵ Ključno pitanje pedagogijske antropologije, a u kontekstu *Institucija* i Marulića kao duhovnoga odgajatelja, svakako je: što čini čovjeka u njegovu postojanju? Analizirajući *Instituciju*, posebno šestu knjigu¹³⁶, Marulić govori o patnji, dolasku Krista i prikazuje sliku svijeta u kojoj se prepoznaje ljudsko postojanje¹³⁷ i način na koji se odnose prema sebi i svojim bližnjima. U tome smislu kulturološko-antropološka¹³⁸ i pedagogijsko-antropološka¹³⁹ analiza *Institucija* prikazuje nam *biće u nastojanju* i razotkriva ljudsku osobu i njezinu cjelovitost.

Prema Pranjiću pedagogija ne smije ignorirati ideje koje se odnose na narav, bitak i sudbinu pojedinca,¹⁴⁰ koje im dijelom proizlaze iz kulture.¹⁴¹ Marulić odgaja u kontekstu pedagogijske antropologije u *Instituciji*¹⁴² jer podučava kroz moralno-didaktični pristup. Njegova pedagogijsko antropološka interpretacija čovjeka iščitava se kroz kontekst religijske pedagogije¹⁴³ jer svojim slikovitim prikazom, izravnim obraćanjem i poučnim pristupom odgovara na antropološka pitanja: o ljubavi, patnji, smrti, istini, postojanju, smislu slobode ili konačnom odredištu. Filipović¹⁴⁴ tvrdi kako je religijska pedagogija kontekstualna znanost. Religijska pedagogija u svojoj esenciji teorijska je, ali i primijenjena

¹³⁴ Usp. A. Vukasović, *Moralni...; Pedagogija...*

¹³⁵ Usp. Ulrike Mietzner – Heinz-Elmar Tenorth, „Anthropologie als Thema und Problem in der Erziehungswissenschaft. Vielfalt der Methoden, Desiderat des Pädagogischen“, *Pädagogische Anthropologie – Mechanismus einer Praxis, Zeitschrift für Pädagogik*, Beiheft 52., Ulrike Mietzner – Heinz-Elmar Tenorth – Nicole Welter (ur.), 2007., str. 7-19.

¹³⁶ Usp. M. Marulić, *Institucija III...*, str. 205-333.

¹³⁷ Usp. U. Mietzner – H-E. Tenorth, „Anthropologie...“, str. 8.

¹³⁸ Usp. N. Skledar, *Osnove...; Sociologija...*

¹³⁹ Usp. M. Pranjić, „Odgajnik...“; M. Pranjić „Potreba...“; Z. Komar, „Pedagogijski...“; J. Ogbu, *n. dj.*

¹⁴⁰ Usp. M. Pranjić, „Odgajnik...“, str. 477.

¹⁴¹ Isto tvrdi Ogbu kada uspoređuje kulturu, tj. kulturnu transmisiju koje povezuje s obrazovanjem koje u konačnici rezultira promjenama u kognitivnoj mapi odgajnika. Usp. J. Ogbu, *n. dj.*, str. 44.

¹⁴² D. Šimundža, *Marko...*, str. 327.

¹⁴³ Usp. M. Pranjić, *Religijska...*, str. 82-113. i 148-180.

¹⁴⁴ Ana Thea Filipović, „Aktualna pitanja religijske pedagogije i katehetike“, *Bogoslovska smotra*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 76(1), 2006., str. 148.

pedagogija¹⁴⁵ i obuhvaća širi spektar odgojnih znanosti. Odgoj je zaokupljen ljudskom osobom kao subjektom odgojnoga procesa¹⁴⁶ koji analiziramo kao središte odgojnoga procesa.

Na koji način Marulić, zapravo, otkriva transcendentno u imanentno?¹⁴⁷ Odgovor možemo pronaći u teološkoj antropologiji¹⁴⁸ i pedagogijskoj antropologiji, odnosno u njenoj neprestanoj otvorenosti prema drugomu. Čovjekovo ponašanje nije vezano isključivo za njegovu okolinu koliko za njegov vlastiti svijet. No, Pranjić napominje kako tu okolinu možemo shvaćati kao kulturu koju sam stvara što se nadovezuje na Eagletonovu teoriju o iskustvu prema kojoj su kulture zapravo naučene.¹⁴⁹ Drugim riječima, pojedinac je u stanju stjecati nova iskustva iz iste stvarnosti.¹⁵⁰ U tome smislu i sam koncept kulturnoga oblikovanja kao učenja može se poimati kao stvaranje i oblikovanje pojedinih kulturnih iznahašća. Odgoj tada postaje kritički dijalog između ljudi koji su kulturno obilježeni.¹⁵¹

Pomnije analizirajući *Instituciju*, odvajajući je, barem na trenutak, od religijske pedagogije¹⁵², Marulić prikazuje čovjeka kao biće stvoreno na sliku Božju koje je usmjereno prema transcendenciji. Čovjeka doživljavamo kroz dvostruku komunikaciju prema drugima i prema Bogu. Budući da je Marulićeva *Institucija* smatrana kao *najbogobojaznije*¹⁵³ djelo, što uostalom potvrđuje i podatak da je u 16. i 17. stoljeću bila jedna od najčitanijih europskih knjiga, ali i najprodavanija u Hrvatskoj¹⁵⁴, on na nizu primjera pokazuje vrijednost odricanja

¹⁴⁵ Usp. M. Pranjić, *Religijska...*, str. 22.

¹⁴⁶ Usp. isti, „Odgajanik...“, str. 478.

¹⁴⁷ Marulić u svojim privatnim pismima iz razdoblja od 1501. do 1516. godine, koja se čuvaju u mletačkom Državnom arhivu, raspravlja, između ostaloga, o odlikama kršćanske ljubavi. Usp. Smiljka Malinar, „Marulić's Private Letters: Selection of Language as Means of Diaphasic and Diastrophic Differentiation“, *Studia Romanica et Anglicana Zagabensis*, Odsjek za romanistiku, Odsjek za talijanistiku i Odsjek za anglistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 49(1), 2004, str. 113-140.

¹⁴⁸ Usp. M. Pranjić, „Samonadilaženje...“, str. 469-471.

¹⁴⁹ Vidi T. Eagleton, *The Idea...; Literary...*

¹⁵⁰ Usp. M. Pranjić, „Samonadilaženje...“, str. 470.

¹⁵¹ Usp. isti, *Pedagogija...*, str. 150.

¹⁵² Usp. M. Pranjić, *Religijska...*, str. 271-287; Ana Thea Filipović, „Religijska pedagogija – disciplina na razmeđu“, *Kateheza*, Salesiana, 18(3), 1996., str. 199; A. T. Filipović, „Aktualna...“, str. 147-155; Annette Scheunpflug, „Die Religionspädagogik aus der Perspektive Allgemeiner Pädagogik“, *Zeitschrift für Pädagogik und Theologie*, 63(2), 2011., str. 107-116.

¹⁵³ Usp. M. Tomasović, *Zapisi...*, str. 64.

¹⁵⁴ Usp. „Predgovor“, M. Marulić, *Pouke...*, str. VII; M. Tomasović, *Zapisi...*, str. 47-56.

od zemaljskih dobara.¹⁵⁵ Prema Maruliću odgajanik je sretan kada se oslobađa svega prolaznog i bezvrijednog te time ulazi u sferu filozofsko-antropološkoga i religijsko-pedagogijskoga. Iako je čovjek u Marulića slab,¹⁵⁶ on svoje spasenje može doživjeti jedino uz pomoć moralnoga zalaganja.

S aspekta moralnoga odgoja¹⁵⁷ odgoj shvaćamo kao proces izgrađivanja pozitivnih crta karaktera, formiranje određenih društvenih vrijednosti i svestrano razvijanje čovjekove osobnosti. Drugim riječima, odgoj ne obuhvaća samo odgojni rad u školi ili na sveučilištu, nego i sam način života koji uključuje obitelj, društvenu sredinu i druge oblike s kojima se čovjek susreće. Moralni odgoj organizirana je svjesna, namjerna i svrhovita djelatnost određene zajednice.¹⁵⁸ Dijalektika kulture tada je proces obrazovanja i samoobrazovanja na razini društva, a u kontekstu *Institucija* samo djelo doista jest kulturni objekt koje je moralno-didaktički kompendij koji odgaja. Uostalom, Pranjić navodi kako je bez kulture nemoguć odgojni proces.¹⁵⁹ Kroz Marulićevo umjetničko djelo potvrđujemo kako *Institucija* djeluje na odgajanika i kao proizvođač kulture i kao onoga koji kroz kulturu uznosi u viši stupanj postojanja.

Odgajanik je u Marulićevoj viziji etičko biće, konkretno, njegov životni etos i krjeposni odgoj koji prikazuju čovjeka kojemu su ključne ljudske vrline poput poštenja¹⁶⁰, pravde¹⁶¹, altruizma¹⁶², poniznosti¹⁶³, istine¹⁶⁴, poštovanja¹⁶⁵ i krjeposti.¹⁶⁶ No, psihološki pristup čovjeku jasno razotkriva i njegove sklonosti¹⁶⁷ koje Marulić koristi kako bi se često obraćao čitatelju te zastupao krjeposne vrline, pravdu, poštenje i općenito, daje važnost odgoju i samoodgoju.¹⁶⁸ Tim činom Marulić zapravo ističe etiku ljubavi¹⁶⁹ i didaktički pristupa Kristu te kroz

¹⁵⁵ Vidi M. Marulić, *Institucija I...*, str. 65-73, a posebno str. 68 gdje se kritički promatra preziranje bogatstva na pedagoškom primjeru Abrahama.

¹⁵⁶ Usp. D. Šimundža, „Teološka...“; M. Marulić, *Pouke...*, str. XVIII.

¹⁵⁷ Usp. A. Vukasović, *Moralni...*

¹⁵⁸ Isti, *Pedagogija*, str. 123.

¹⁵⁹ Usp. M. Pranjić, *Pedagogija...*, str. 149.

¹⁶⁰ Usp. M. Marulić, *Institucija II*, str. 177-190.

¹⁶¹ Usp. isti, *Institucija III*, str. 86-124.

¹⁶² Usp. isti, *Institucija II*, str. 48-72.

¹⁶³ Usp. isti, *Institucija I*, str. 105-111.

¹⁶⁴ Usp. isti, *Institucija II*, str. 191-207.

¹⁶⁵ Usp. isti, *Institucija I*, str. 91-97.

¹⁶⁶ Usp. isti, *Institucija III*, str. 151-163.

¹⁶⁷ D. Šimundža, „Teološka...“, str. XXI.

¹⁶⁸ M. Pranjić, *Religijska...*, str. 56.

¹⁶⁹ Usp. D. Šimundža, „Teološka...“, str. XXI.

religijsku pedagogiju¹⁷⁰ i katehetiku¹⁷¹ dolazi do odgajanikove refleksije o promišljanju vlastitoga postojanja koje vješto prikazuje upravo u šestome poglavlju.

Duhovna baština Marulićeve *Institucije* ima uporište u moralno-teološkoj pouci i edukativnoj didaktici¹⁷² kojoj je u središtu etička misao. Marulić svojim slikovitim opisima, narativnim načinom pripovijedanja, izravnim obraćanjem, sugestivnim slikama i pedagoškim pristupom poučava čitatelje. Temeljne vrijednosti koje Marulić nasljeđuje iz grčko-rimske, biblijske i kršćanske kulture zapravo govore o pojedincu, njegovu načinu života, uzorima, ponašanju, dostojanstvu, vrijednostima i etičnosti. Pranjić tvrdi kako se s pedagoško-antropološkoga aspekta odgajnika ne može promatrati izvan konteksta kulture¹⁷³ jer se on ne može distancirati, za razliku od odgajatelja.

Tablica 2. Pedagoško antropološka pitanja *Institucije*

Egzistencijalno pitanje	Teme	Mjesto, broj stranice*
Iskustvo slobode	Molitva, svijest postojanja	I.: 157-193., 204-213., 228-247. II.: 265-302. III.: 151-173., 222-234.
Odnos prema drugima	Dobrota, poniznost	I.: 74-91., 91-97., 105-111. II.: 48-60., 265-302. III.: 23-43., 151-164.
Smisao postojanja	Vjera u Boga / Krista	I.: 234-247 II.: 35-48., 208-216., 204-215. III.: 151-173., 295-334.

Izvor: Autori

Antropološko pedagoška pitanja koja se javljaju u *Instituciji* prikazujemo u Tablici 2. Kao što je vidljivo, ta antropološko-pedagoška pitanja razvrstavamo u tri skupine navedenim slijedom: iskustvo slobode, odnos prema drugima i smisao postojanja. Iskustvo slobode zapravo predstavlja angažiranu slobodu koju Pranjić¹⁷⁴ navodi kao korijensko antropološko pitanje pedagogije, a ovdje promatramo kroz odnos s molitvom i svijesti postojanja. Druga kategorija

¹⁷⁰ Usp. Marko Pranjić (ur), *Religijsko-pedagoško katehetski leksikon*, Katehetski salezijanski centar, 1991., str. 391; M. Pranjić, *Religijska...*

¹⁷¹ Usp. A. T. Filipović, „Religijska...“, str. 196-199; „Aktualna...“, str. 147-172.

¹⁷² Usp. D. Šimundža, *Marko...*, str. 327.

¹⁷³ Usp. M. Pranjić, *Pedagogija...*, str. 150.

¹⁷⁴ *Isto*, str. 28.

odnos je prema drugima, tj. živjeti s drugima kako navodi Pranjić¹⁷⁵, a prema Marulićevu kompendiju ovdje analiziramo konstrukt dobrote i poniznosti. I konačno, treća kategorija jest smisao postojanja ili, prema Pranjiću, potreba za općim smislom¹⁷⁶, koja ovdje predstavlja vjeru u Krista.

Antropološko-pedagoškijska pitanja koja pronalazimo u *Instituciji* zapravo su iskustvo koje predstavljaju *homo viator*¹⁷⁷ jer odgajanik u svome iskustvu slobode zapravo predstavlja njegovo putovanje na putu prema uzvišenomu, prema Bogu. Upravo na tome putovanju ključne su njegove krjeposti, vrline i ljubav, koje, u skladu s Marcelovom teorijom, predstavljaju *medij* uzdizanja koje Marulić prikazuje u određenim poglavljima, poput težnji za poniznošću, govorenju istine, poslušnosti, miru, snazi molitve ili ljubavi prema drugome. Pranjić navodi kako antropološko-pedagoškijska pitanja zbog svoje svijesti o vlastitoj slobodi imaju naglašenu individualnu sastavnicu¹⁷⁸, što ne znači da isključujemo odnos s drugima. Upravo to pitanje o smislu odgajanika, njegovu temelju postojanja i bitku Marulić poučava kroz krjeposti, vrline, praštanje, istinu i ljubav prema Bogu. Jednostavnije rečeno, živjeti prema *Instituciji* znači davati se Bogu.

Marulić kao duhovni odgajatelj preuzima čvrstu odgojnu konstantu¹⁷⁹ praktične pouke. No, bez obzira na kulturno-povijesni kontekst odgajanika, Marulićeva *Institucija* uvijek nastoji prenijeti pedagošku poruku u okvire svoga kulturnog doživljaja ili, kako to tvrdi Pranjić¹⁸⁰, dekodificirati je kategorijama vlastite kulture. To znači da je *Institucija* u toj nakani pisana kao moralni kodeks koji svojim sadržajem, ali i autorovim komentarima, djeluje sugestivno i daje poticaj poučnomu odgoju. Uostalom, sam Marulić već u predgovoru¹⁸¹ *Instituciji* govori kako mu je cilj upravo u *kratkim crtama* izložiti primjere evanđeoske krjeposti, odnosno, govori kako želi poučavati.

¹⁷⁵ *Isto*, str. 29.

¹⁷⁶ *Isto*, str. 29-30.

¹⁷⁷ Usp. Gabriel Marcel, *Homo Viator: Introduction to a Metaphysic of Hope*, St. Augustines Press, 1951., str. 29-67.

¹⁷⁸ Usp. M. Pranjić, *Pedagogija...*, str. 29.

¹⁷⁹ Usp. D. Šimundža, *Marko...*, str. 329.

¹⁸⁰ Usp. M. Pranjić, *Pedagogija...*, str. 150.

¹⁸¹ Usp. M. Marulić, *Institucija I*, str. 63.

Zaključak

Marulićeva je glasovita *Institucija* kulturno-pedagogijsko umjetničko djelo koje je bilo uvršteno u službeni popis religiozne instruktivne lektire isusovača.¹⁸² Riječ je o moralnome kodeksu koji svojim sadržajem pomaže učvršćivanju katoličke vjere. No, Marulićev moralističko-edukativni spis daje psihološke analize koje su prikazane u unutarnjim sukobima ljudskoga razuma i nagona. Njegova teološka polazišta možemo sumirati prema slici svijeta u kojoj odgajnik svu vrijednost i smisao prima od Boga. U tome smislu Bog je, prema Maruliću, *causa subsistendi*.¹⁸³

Institucija predstavlja moralni i duhovni odgoj čiji se temeljni smisao sastoji u oblikovanju moralne osobe u duhu humanističkoga morala. Takav humanistički aspekt odgoja polazi od hipoteze o odgoju i obrazovanju kao esencijalno ljudskoj i etičkoj aktivnosti.¹⁸⁴ Odgajnik u tome kontekstu nije samo osoba koju treba odgajati nego je subjekt i objekt odgoja. To znači da u osnovi ovoga razmišljanja nema odgoja bez samoodgoja,¹⁸⁵ što Marulić prikazuje u *Instituciji*. Drugim riječima, Marulić u svojim *poukama* o čestitome životu doista pomaže, potiče, usmjerava i odgaja. Njegovi odgojni učinci uvjetovani su ponajprije razumijevanjem pedagogijske antropologije i religijske pedagogije.

S aspekta kulture Marulić je, kao i *Institucija*, u sociološko-kulturnome smislu kulturni objekt jer ne samo što predstavlja hrvatsku kulturu, stvara identitet moralno-didaktičnoga književnika nego predstavlja i kulturno-povijesni kontekst jedne civilizacije, vremena i društva. Vjeren je staroj mediteranskoj baštini, grčko-rimskoj, biblijskoj i kršćanskoj kulturi. U tome obzorju *Institucija* sa svojim moralno-teološkim porukama i didaktičkim prikazima moralnih načela predstavlja simbol kulture. Ona nije samo simbol, kulturni objekt, moralni kodeks, nego je i rodonačelnik kulture, pismenosti i civilizacije jednoga naroda. Ona je svjetionik.

¹⁸² Usp. M. Tomasović, *Zapisi...*, str. 53.

¹⁸³ Usp. D. Šimundža, „Teološka...“, str. XVIII.

¹⁸⁴ Usp. David Turner, *Theory of Education*, Continuum, 2004., str. 13-27.

¹⁸⁵ Usp. M. Pranjić, *Pedagogija...*, str. 60.

== Ivana Jurčević ♦ Miljenko Brekalo ♦ Anamarija Lukić ==

Institut Ivo Pilar, Područni centar Osijek

ivana.jurcevic@pilar.hr – miljenko.brekalo@pilar.hr – anamarija.lukic@pilar.hr

UDK: 94(075.3):929 Marulić M.

Pregledni članak

MARKO MARULIĆ U GIMNAZIJSKIM UDŽBENICIMA POVIJESTI

Sažetak

U radu je istraživana zastupljenost Marka Marulića u gimnazijskim udžbenicima povijesti u Hrvatskoj u razdobljima Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Republike Hrvatske. Učenje i proučavanje povijesti kroz nastavu povijesti ključni su formativni procesi u oblikovanju znanja i stavova koje će učenici nositi i primjenjivati u daljnjemu životu, a udžbenici povijesti sve više zaokupljaju istraživački interes. Udžbenička historiografija i sustav obrazovanja mijenjali su se unutar promatranoga razdoblja, od završetka Drugoga svjetskog rata do danas. Marulićevo vrijeme razdoblje je turskih provala koje su stalno ugrožavale hrvatski prostor postupno ga osvajajući te razdoblje humanizma i renesanse. U istraživanju su praćeni kontekst unutar kojega se javlja Marulić kao i sadržaji kojima je predstavljen u udžbenicima povijesti, gdje se ovaj velikan hrvatske i europske povijesti i književnosti ne uči primarno kao u udžbenicima književnosti, te razlike u prikazu i zastupljenosti Marulića u udžbenicima povijesti praćenoga razdoblja, proizišlih iz raznih promjena sustava obrazovanja i država.

Ključne riječi: Marko Marulić; velikan hrvatske povijesti; razdoblje turskih provala; udžbenici povijesti; obrazovni sustav; Jugoslavija; Hrvatska

MARKO MARULIĆ IN HISTORY TEXTBOOKS FOR GRAMMAR SCHOOL

Abstract

This paper examines the presence of Marko Marulić in history textbooks for grammar school in the Republic of Croatia in the periods of Federal People's Republic of Yugoslavia, Socialist Federal Republic of Yugoslavia and the Republic of Croatia. Learning and studying history through history classes are essential in the process of forming knowledge and attitude that students will carry with themselves and apply in their future lives, whereas history textbooks are increasingly attracting research interest. Textbook historiography and the education system have changed within the observed period, from the end of World War II to the present day. In Croatian history, the period of Marulić was marked with Turkish incursions that constantly endangered Croatian ground, which was gradually conquered and the period of humanism and renaissance. The research followed the context in which Marulić appeared, as well as the contents through which he is presented in the history textbooks, within which this great man of the Croatian and European history and literature is not taught primarily as in literature textbooks. It also followed the differences in presentation and representation of Marulić in history textbooks of the monitored period resulting from various changes of the education system and countries.

Keywords: Marko Marulić; great man of the Croatian history; period of Turkish incursions; history textbooks; education system; Yugoslavia; Croatia

Uvod

U radu je istraživana zastupljenost Marka Marulića u gimnazijskim udžbenicima povijesti na prostoru Hrvatske od 1945. godine do danas, unutar Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Republike Hrvatske. Radi boljega praćenja istraživanja dana su i osnovna obilježja udžbeničke historiografije i sustava obrazovanja koja su se mijenjala unutar promatranoga razdoblja, od završetka Drugoga svjetskog rata do danas. Marulić se u udžbenicima prati u razdoblju srednjovjekovne i ranonovovjekovne južnoslavenske, potom hrvatske kao i europske povijesti i književnosti. Vrijeme je to turskih provala koje su stalno ugrožavale hrvatski prostor postupno ga i osvajajući te razdoblje humanizma i renesanse. Cilj je istraživanja analizirati i utvrditi prisutnost Marulića u gimnazijskim udžbenicima povijesti, kontekst unutar kojega se javlja Marulić kao i sadržaje kojima je predstavljen u

udžbenicima povijesti, unutar kojih se ovaj velikan hrvatske i europske povijesti i književnosti ne uči primarno kao u udžbenicima književnosti, te razlike u prikazu i zastupljenosti Marulića u udžbenicima povijesti praćenoga razdoblja, proizišlih iz raznih promjena sustava obrazovanja i država. Obuhvaćeni su gotovo svi odobreni udžbenici promatranoga razdoblja. Početkom promatranoga razdoblja u uporabi u školama bili su prevedeni sovjetski udžbenici koji su sadržavali samo opću povijest. Na konferenciji povjesničara održanoj u Komitetu za škole i nauku u Beogradu od 9. do 12. rujna 1946. godine dogovoreno je da svaka narodna republika izdaje svoje udžbenike nacionalne povijesti koji će obuhvaćati opću jugoslavensku povijest s posebnim osvrtom na nacionalnu povijest dotičnoga naroda.¹ Udžbenici povijesti koji su obuhvaćali sadržaje iz nacionalne povijesti javljaju se od početka pedesetih godina 20. stoljeća u višim razredima osmogodišnje škole i nižim razredima gimnazije, a za više razrede gimnazije udžbenici su nastajali od sredine pedesetih godina 20. stoljeća. Pod nacionalnom poviješću u školskim programima smatrala se povijest svakoga pojedinog naroda Jugoslavije, odnosno svih južnoslavenskih naroda, sastavljena od pojedinih nacionalnih povijesti koje su se predstavljale unutar zajedničkoga kronološkog okvira. Hrvatska nacionalna povijest izlagala se uz povijest drugih jugoslavenskih naroda, u jugoslavenskome okviru i zajedničkoj kronologiji, u zasebnim nastavnim jedinicama. U Republici Hrvatskoj povijest Hrvata, hrvatske države i teritorija čini nacionalnu povijest.

1. Udžbenička historiografija, školski sustav i Marko Marulić u udžbenicima povijesti u Jugoslaviji

Nakon Drugoga svjetskog rata 1945. godine u Hrvatskoj odbačeni su svi udžbenici povijesti koji su se koristili prije i tijekom rata. Umjesto njih prevedeni su sovjetski udžbenici opće povijesti te od 1946. godine započinje rad na izradi novih domaćih udžbenika koji bi trebali zamijeniti one sovjetske. Cjelokupan proces izrade udžbenika bio je u nadležnosti Ministarstva prosvjete Fe-

¹ Usp. Snježana Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji*, Srednja Europa, 2012., str. 193-195.; Stefano Petrungero, *Pisati povijest iznova, Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine*, Srednja Europa, 2009., str. 223.

deralne Hrvatske/NR Hrvatske.² Prevedeni sovjetski udžbenici u Hrvatskoj tiskani su potkraj 1945. i početkom 1946. godine, a objavio ih je Nakladni zavod Hrvatske, državna nakladnička kuća specijalizirana za objavljivanje udžbenika.³ Tijekom školske 1945./1946. godine prevedeni sovjetski udžbenici počeli su se uporabljivati u svim školama u Hrvatskoj, negdje već u prosincu, a većinom do kraja prvoga polugodišta.⁴ Prva hrvatska izdanja sovjetskih udžbenika nastala su prema srpskomu prijevodu te nisu bila opremljena slikama, crtežima i zemljovidima u boji kao srpska izdanja.⁵ Udžbenici su se trebali koristiti u nižim i višim razredima gimnazije.⁶ Ministarstvo prosvjete bilo je svjesno problema u korištenju sovjetskih udžbenika, a odnosili su se na neprilagođenost programu, posebice u nižim razredima gimnazije, i izostanak gradiva sa sadržajima iz nacionalne povijesti.⁷

Poslijeratni obrazovni sustav temeljio se na sovjetskome modelu što je značilo uvođenje sedmogodišnjega obrazovanja. Od 1946. godine u Hrvatskoj je vrijedio *Zakon o sedmogodišnjem osnovnom školovanju* kojim je uvedeno sedmogodišnje osnovno školovanje za svu djecu. Sedmogodišnje škole sastojale su se od četiri niža i tri viša razreda, a prve su otvorene u školskoj 1946./1947. godini. Do uvođenja sedmogodišnje škole gimnazija se dijelila na nižu (I. – IV. razred) i višu (V. – VIII. razred), a nakon uvođenja gimnazija je podijeljena na tri niža i pet viših razreda kako bi se omogućilo programsko izjednačavanje nižih razreda gimnazije i tri viša razreda sedmogodišnje škole, odnosno tri niža razreda gimnazije ulaze u okvir sedmogodišnjega obveznog obrazovanja.⁸

Od 1945. godine objavljena su četiri sovjetska udžbenika koji su se koristili kao pomoćni udžbenici, a do 1951. godine ostvarena su višestruka izdanja.⁹ Marulićevo vrijeme obuhvaća udžbenik *Povijest srednjega vijeka* u redakciji Evge-

² Usp. S. Koren, *n. dj.*, str. 194-195.

³ Tiskarska i nakladnička kuća Nakladni zavod Hrvatske djeluje od 1945. do 1950. godine u Zagrebu. Preustrojem nastalo je nekoliko poduzeća, među njima i Školska knjiga 1950. godine, koja je privatizirana 1990-ih.

⁴ Usp. S. Koren, *n. dj.*, str. 208-209.

⁵ *Isto*, str. 209.

⁶ *Isto*, str. 210.

⁷ Pod nacionalnom poviješću smatrala se povijest svakoga pojedinog naroda Jugoslavije.

⁸ Usp. S. Koren, *n. dj.*, str. 71-74. Sedmogodišnje škole nastajale su postupnim izrastanjem iz četverogodišnje osnovne škole otvaranjem petoga, šestoga i sedmoga razreda, spajanjem postojećih nižih gimnazija s osnovnim školama te izdvajanjem nižih razreda potpunih gimnazija i njihovim spajanjem s prva četiri razreda osnovne škole.

⁹ *Isto*, str. 201.

nija Aleksejevića Kosminskog, Školska i pedagoška izdanja Nakladnoga zavoda Hrvatske, Zagreb, iz 1946. godine. Udžbenik obuhvaća opću povijest razdoblja od ranoga srednjeg vijeka do početka novoga doba, odnosno razdoblje od 5. do 18. stoljeća, a Marulića u ovome udžbeniku nema jer sovjetski udžbenici nisu prikazivali sadržaje iz nacionalne povijesti.¹⁰

Do školske 1950./1951. godine sovjetski se udžbenici uporabljaju bez izmjena, a 1951. pripremljeno je novo izdanje udžbenika E. A. Kosminskoga, *Povijest srednjega vijeka*, koje je prema sovjetskomu izdanju iz 1949. godine preveo Vladimir Babić, profesor Više pedagoške škole u Zagrebu.¹¹

Od proljeća 1946., a posebice od kraja 1949. godine Ministarstvo prosvjete započelo je rad na domaćim udžbenicima koji su trebali zamijeniti sovjetske udžbenike.¹² Trebalo je pričekati do školske 1952./1953. te 1954./1955. godine dok nisu dovršeni domaći ekvivalenti koji su se pripremali u Ministarstvu.¹³ Nedostatak udžbenika sa sadržajima nacionalne povijesti nastojao se nadoknaditi na razne načine. Tako je za školsku 1947./1948. godinu odobren udžbenik *Istorija naroda Jugoslavije*¹⁴, koji je 1946. godine napisao Anto Babić, bivši ministar prosvjete NR Bosne i Hercegovine. Bio je jedini udžbenik za povijest naroda Jugoslavije. Prihvaćen je u lipnju 1946. godine kao priručnik za srednje škole na području cijele FNRJ. Prilikom njegova odobravanja Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske procijenilo je kako priručnik ne može zadovoljiti potrebe. Već iduće školske godine priručnik više nije spominjan na popisima odobrenih udžbenika u NR Hrvatskoj, a 1948. godine objavljeno je i njegovo posljednje izdanje.¹⁵ Ovaj udžbenik Ante Babića obuhvaća gradivo hrvatske povijesti do 1526. godine i povijest ostalih jugoslavenskih naroda do turskih osvajanja. U njemu se ukratko i općenito daje prikaz srednjovjekovne književnosti jugoslavenskih naroda do 15. stoljeća, a podatci o Maruliću, kao i o književnim obilježjima vremena u kojemu je djelovao, nisu zastupljeni.

Za školsku 1948./1949. godinu pripremljene su izmjene nastavnih planova i programa u kojima je znatno više prostora namijenjeno nacionalnoj povije-

¹⁰ Usp. *Povijest srednjeg vijeka*, u redakciji prof. Evgenija Aleksejevića Kosminskog, Školska i pedagoška izdanja Nakladnog zavoda Hrvatske, korišteno izdanje iz 1948.

¹¹ Usp. S. Koren, *n. dj.*, str. 216.

¹² *Isto*, str. 212-213.

¹³ *Isto*, str. 215, 219.

¹⁴ Usp. Anto Babić, *Historija naroda Jugoslavije*, I dio, Svjetlost, 1946., korišteno izdanje iz 1948.

¹⁵ Usp. S. Koren, *n. dj.*, str. 230-231.

sti. Prvi poslijeratni udžbenik u NR Hrvatskoj koji je obrađivao nacionalnu povijest, povijest južnoslavenskih naroda, nastao je 1949. godine, a izradio ga je Vladimir Babić.¹⁶ Bio je to udžbenik za prvi razred gimnazije objavljen pod naslovom *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*¹⁷, a prema programu, koji je dotada obuhvaćao samo opću povijest, predviđao je i obradu ranosrednjovjekovne povijesti južnoslavenskih naroda do kraja 12. stoljeća. Sljedeće, 1950. godine objavljen je udžbenik istoga autora, Vladimira Babića, naslova *Povijest za šesti razred sedmogodišnje škole i II. razred gimnazije*, a prema programu trebao je obuhvaćati i povijest Južnih Slavena zaključno s osmanskim osvajanjima.¹⁸ Udžbenik tako obuhvaća hrvatsku povijest te povijest ostalih Južnih Slavena od 12. do 18. stoljeća, kratko se osvrćući i na kasnije prilike. Donosi i bitne pojedine teme zapadne Europe toga razdoblja i povijesti Istočnih i Zapadnih Slavena. Ukratko donosi podatke o kulturnome razvoju primorskih gradova te poslije gradova mletačke Dalmacije. Govoreći o književnosti na narodnome hrvatskom jeziku s tematikom preuzetom iz narodnog života i njegove povijesti, zastupljeni su Petar Zoranić, Petar Hektorović i Hanibal Lucić. Marko Marulić u ovome prikazu nije predstavljen.¹⁹

1.1. Novi udžbenici povijesti

Usporedno s izradom udžbenika 1953. godine u Jugoslaviji je započeo rad na reformi školstva, koji se intenzivirao sredinom 1950-ih godina te krajem desetljeća rezultirao uvođenjem obvezne i jedinstvene osmogodišnje osnovne škole te četverogodišnjih srednjoškolskih sustava, općeobrazovne srednje škole gimnazije i srednje strukovne (stručne)²⁰ škole te nižih strukovnih (stručnih)²¹

¹⁶ Isto, str. 234, 236.

¹⁷ Vladimir Babić, *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*, Nakladni zavod Hrvatske, 1949.

¹⁸ Usp. S. Koren, *n. dj.*, str. 234.

¹⁹ Usp. Vladimir Babić, *Povijest za VI. razred sedmogodišnje škole i II. razred gimnazije*, Školska knjiga, 1950., str. 52, 155-156.

²⁰ Srednje stručne škole (*srednje tehničke stručne škole*) četverogodišnje su i pripremaju tehnički kadar za proizvodna i neproizvodna zanimanja različitih struka: srednje tehničke škole, poljoprivredne, šumarske, željezničarske, poštanske, pomorske, ekonomske, medicinske, učiteljske. Usp. Emerik Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, Filozofski fakultet Osijek – Hrvatski pedagoško-književni zbor Slavonski brod, 2009., str. 88-89.

²¹ Niže stručne škole (*škole za kvalificirane radnike*) diferenciraju se prema područjima rada, a u njima se priprema kadar za privatne potrebe (škole učenika u privredi) i društvene potrebe (industrijske škole). Usp. E. Munjiza, *n. dj.* str. 88-89.

škola.²² Osmogodišnja škola zamišljena je kao osnovni tip općeobrazovne škole, niži razredi gimnazije (I. – IV.) programski su izjednačeni s višim razredima osnovne škole (V. – VIII.) te su postali dio obveznoga obrazovanja. Zakon o osmogodišnjem školovanju provodio se na različite i nejedinstvene načine, ovisno o uvjetima i mogućnostima pojedinih republičkih školskih sustava.

Konačno uklanjanje prevedenih sovjetskih udžbenika i njihova zamjena domaćim udžbenicima u nižim razredima gimnazije u NR Hrvatskoj ostvarila se u školskoj 1952./1953. godini, dok novi udžbenici za više razrede gimnazije nisu pripremljeni sve do školske 1954./1955. godine.²³

Novi udžbenici povijesti za više razrede osmogodišnje škole i niže razrede gimnazije nastajali su u razdoblju od školske 1951./1952. pa do 1954./1955. godine.²⁴ Za šesti razred osmogodišnje škole, odnosno drugi razred gimnazije, udžbenik su izradile Olga Salzer i Karmen Mali te se počeo uporabljivati u školskoj 1951./1952. godini. Udžbenik *Povijest za VI. razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije* prikazuje povijest Južnih Slavena od 5. do 16. stoljeća, a ukratko i Istočnih i Zapadnih. Iako se u udžbeniku opisuje razdoblje Hrvatske u doba turskoga nadiranja, tj. povijest Hrvatske u razdoblju 15. stoljeća, spomena Marka Marulića nema. Daje se kratak pregled umjetnosti u Hrvatskoj, ali ne i književnosti.²⁵ Olga Salzer pripremila je i udžbenik za sedmi razred osnovne škole, odnosno treći razred gimnazije *Povijest za VII. razred osmogodišnje škole i III. razred gimnazije* koji se počeo uporabljivati u školskoj 1952./1953. godini.²⁶ Udžbenik sadrži povijest od 16. do 19. stoljeća, obrađuje opću i nacionalnu povijest, uz hrvatsku povijest i povijest Srbije, Crne Gore, Slovenije, Makedonije, Bosne i Hercegovine i pojedine teme zemalja zapadne Europe. Iako se u *Kulturnim prilikama u Dalmaciji do 19. stoljeća* ističu pjesnici 16. stoljeća koji pišu svoja djela hrvatskim jezikom, a za sadržaj uzimaju događaje iz narodnoga života i njegove prošlosti, autorica se ne poziva na Marka Marulića.²⁷

²² Usp. S. Koren, *n. dj.*, str. 255; S. Petrungaro, *n. dj.*, str. 85; E. Munjiza, *n. dj.*, str. 88-89.

²³ Usp. S. Koren, *n. dj.*, str. 219.

²⁴ *Isto*, str. 261.

²⁵ *Isto*; Usp. Olga Salzer – Karmen Mali, *Povijest za VI. razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije*, Školska knjiga, 1952.

²⁶ Usp. S. Koren, *n. dj.*, str. 261.

²⁷ Usp. Olga Salzer, *Povijest za VII. razred osnovne škole i III. razred gimnazije*, Školska knjiga, 1953., korišteno II. izdanje iz 1953., str. 41.

Za više razrede gimnazije objavljeno je pet udžbenika za opću povijest i dva udžbenika koja su obrađivala samo nacionalnu povijest. Većina ih se javila tijekom školske 1953./1954. i 1954./1955. godine.²⁸ Pojava Marulića u udžbenicima povijesti vezana je za razdoblje sredine pedesetih godina 20. stoljeća. Upravo je udžbenik opće povijesti za više razrede gimnazije Vladimira Babića, *Povijest srednjega vijeka za više razrede gimnazije*, iz 1954. godine predstavio Marulića i Juditu. Iako je riječ o udžbeniku opće povijesti, hrvatske su teme zastupljene na nekoliko mjesta. Udžbenik obrađuje razdoblje od 6. do 17. stoljeća. Govoreći o razvoju europske književnosti unutar *Preporoda evropske nauke i umjetnosti* te humanizmu i renesansi, govori se i o Maruliću. Autor udžbenika navodi kako su se dalmatinski i dubrovački humanisti uz zanimanje za klasiku i latinski jezik, često oponašajući teme i način obrade talijanskih književnika, bavili i našim problemima, osobito onima u svezi s turskim provalama. Takvo je djelo i *Judita* Marka Marulića.²⁹ Vladimir Babić u svome ranijem udžbeniku iz 1950., koji je već spomenut, *Povijest za šesti razred sedmogodišnje škole i II. razred gimnazije*, govori u istome kontekstu, ali samo o Zoraniću, Hektoroviću i Luciću, izostavljajući Marulića.³⁰

Novi udžbenici sa sadržajem iz nacionalne povijesti nastajali su od sredine pedesetih godina 20. stoljeća. Kako je već navedeno, pod nacionalnom poviješću podrazumijevala se povijest naroda Jugoslavije, odnosno svih južnoslavenskih naroda, sastavljena od pojedinih nacionalnih povijesti koje su se predstavljale unutar zajedničkoga kronološkog okvira. Tako se hrvatska nacionalna povijest izlagala uz povijest drugih jugoslavenskih naroda, u jugoslavenskome okviru i zajedničkoj kronologiji, u zasebnim nastavnim jedinicama. Udžbenik nacionalne povijesti za više razrede gimnazije nastao prema drugomu dijelu *Historije naroda Jugoslavije*³¹, Mirka Žeželja, *Povijest naroda Jugoslavije od XVI. do XVIII. stoljeća: priručnik za II. razred gimnazije* iz 1960., koji se počeo upotrebljavati

²⁸ Usp. S. Koren, *n. dj.*, str. 264.

²⁹ Usp. Vladimir Babić, *Povijest srednjega vijeka za više razrede gimnazije*, Školska knjiga, 1954., korišteno III. izdanje iz 1958., str. 158-159.

³⁰ Usp. isti, *Povijest za VI. razred sedmogodišnje škole i II. razred gimnazije*, str. 155-156.

³¹ Sredinom 1950-ih godina izišao je prvi od dvaju udžbenika pripremljen prema *Historiji naroda Jugoslavije*. Od udžbenika nacionalne povijesti za više razrede gimnazije 1955. godine objavljen je udžbenik *Historija naroda Jugoslavije (do 1526.)*: za više razrede gimnazije, koji je priredila Olga Salzer prema prvomu dijelu *Historije naroda Jugoslavije*.

u školskoj 1959./1960. godini³², također donosi podatke o Maruliću i *Juditi*. Iz samoga se naslova uočava kako udžbenik obuhvaća povijest naroda Jugoslavije u razdoblju od 16. do 18. stoljeća. Govoreći o kulturnome radu, o humanizmu i renesansi u 15. i 16. stoljeću u dalmatinskim komunama pod mletačkom vlašću, među najistaknutije dalmatinske humaniste koji su svoja znanstvena djela pisali na latinskome jeziku ubraja se i Splićanin Marko Marulić. Pjesnička djela pisali su na hrvatskome jeziku te je ovdje Marulić predstavljen *Juditom*, kao i Lucić, Hektorović, Zoranić i Baraković svojim djelima (*Opadanje Jugoslaven-skih zemalja pod Mletačkom vlašću*³³).³⁴

U udžbenicima nacionalne povijesti za više razrede gimnazije udio društvene, gospodarske i kulturne povijesti više je zastupljen u usporedbi s ranijim udžbenicima, iz razdoblja do 1945. godine.³⁵

Udžbenike je ubrzo, školske 1961./1962. godine, zamijenila nova serija udžbenika za više razrede gimnazije, a prema novomu programu u njima se više nije odvajala opća i nacionalna povijest.³⁶ Udžbenik je to Mirka Žeželja, autora i prethodnoga udžbenika, *Historija za II. razred gimnazije*, koji, također, donosi podatke o Maruliću. Obuhvaća opću i nacionalnu povijest od razdoblja razvijenoga feudalizma do 18. stoljeća. Govoreći o širenju humanizma i renesanse sa Zapada u Dubrovnik i mletačko primorje u 15. i 16. stoljeću, navodi hrvatski jezik kao jezik kojim su pisana pjesnička djela, stavljajući upit koji su to pjesnici bili (pitanje za učenike). Marulića uvrštava u humaniste koji su na latinskome i talijanskome jeziku pisali svoja znanstvena djela i rasprave namijenjene svjetskoj javnosti (*Dubrovačka Republika*).³⁷

Navedeni udžbenici Marulića uvrštavaju u najvažnije predstavnike dalmatinskih humanista koji su svoja znanstvena djela pisali latinskim i talijanskim jezikom, a pjesnička djela hrvatskim jezikom, zanimajući se za domaće teme, posebice vezane za turske provale, o kojima Marulić piše u *Juditi*. Podatci o Ma-

³² Usp. S. Koren, *n. dj.*, str. 244.

³³ Izvorno je ova nastavna jedinica tako navedena, pridjevi su napisani velikim slovom.

³⁴ Usp. Mirko Žeželj, *Povijest naroda Jugoslavije od XVI. do XVIII. stoljeća: priručnik za II. razred gimnazije*, Školska knjiga, 1960., str. 32.

³⁵ Usp. S. Koren, *n. dj.*, str. 244.

³⁶ *Isto*, str. 265.

³⁷ Usp. Mirko Žeželj, *Historija za II. razred gimnazije*, Školska knjiga, 1961., korišteno VII. izdanje: *Povijest za II. razred gimnazije*, Školska knjiga, 1971., str. 226-227.

ruliću u ovim se udžbenicima nalaze unutar cjelina koje predstavljaju kulturne prilike Dalmacije u vrijeme humanizma i renesanse.³⁸

1.2. Reforma srednjoškolskoga sustava i usmjereno obrazovanje

Reformom srednjoškolskoga sustava 1975. godine ukinute su gimnazije i strukovne škole (tehničke škole i škole za KV radnike), a uveden je jedinstven tip srednjih škola radi provođenja usmjerenoga obrazovanja. Raniji sustav gimnazija i strukovnih škola izmijenjen je uvođenjem novih programa kao i udruživanjem većega broja srednjih škola različitih profila u velike srednjoškolske centre. Prema tadašnjemu ministru za prosvjetu i kulturu Stipi Šuvaru (1974. – 1982.), koji je bio i jedan od glavnih tvoraca i provoditelja reforme obrazovnog sustava, ovaj je tip srednjih škola popularno nazvan *Šuvarica*. Od tada su se pohađala dva općeobrazovna razreda te jedan ili dva razreda u kojemu se školovalo za odabrano zanimanje. Povijest se učila kao općeobrazovni predmet u prva dva razreda, dok je u trećemu i četvrtomu razredu ovaj predmet zadržan tek kod nekih zanimanja kulturološkoga tipa.³⁹

Autor srednjoškolskih udžbenika povijesti kao općeobrazovnoga predmeta u prvome i drugome razredu u vrijeme usmjerenoga obrazovanja tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina bio je Hrvoje Matković. Njegov udžbenik za prvi razred usmjerenoga obrazovanja, *Povijest I: za prvi razred usmjerenog obrazovanja*, počinje izlaziti 1976., a posljednje izdanje tiskano je 1990. godine. Autor donosi obilježja opće povijesti od razdoblja staroga vijeka do industrijske revolucije i liberalnoga kapitalizma te povijesti jugoslavenskih naroda u srednjemu vijeku i razdoblju od 16. do sredine 19. stoljeća. Iako se u udžbeniku u *Obilježja kulturnog razvoja od XVI. do XVIII. stoljeća* ukratko navode posebnosti humanizma i renesanse dalmatinskih gradova, poput pisanja pjesničkih djela hrvatskim, a znanstvenih latinskim ili talijanskim jezikom, humanisti se ovdje,

³⁸ Usp. V. Babić, *Povijest srednjeg vijeka za više razrede gimnazije*,; M. Žeželj, *Povijest naroda Jugoslavije od XVI. do XVIII. stoljeća: priručnik za II. razred gimnazije*,; *Isti, Historija za II. razred gimnazije*, korišteno VII. izdanje: *Povijest za II. razred gimnazije*.

³⁹ Usp. Zdravka Jelaska Marijan, „Interpretacije događaja vezanih uz 1102. godinu u udžbenicima povijesti korištenim na području današnje Republike Hrvatske od kraja I. svjetskog rata do školske godine 2001./2002.“, *Croatica Christiana periodica*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 27(51) 2003., str. 182; S. Petrungaro, *n. dj.*, str. 87-88.

osim Šižgorića, ne spominju. Tako ni Marulić u ovoj povijesti nije zastupljen.⁴⁰ Udžbenik povijesti usmjerenoga obrazovanja koji je korišten u školama duže vrijeme, od druge polovine sedamdesetih godina do devedesete godine 20. stoljeća, ne poučava o Marku Maruliću. Model usmjerenoga obrazovanja postupno je napuštao od 1985. godine.

Može se primijetiti kako su podatci o Maruliću brojniji u udžbenicima koji počinju izlaziti od 1990. godine, a informacije o Maruliću nerijetko se nalaze na više mjesta unutar udžbenika. Takav pristup započinje idućim promatranim udžbenikom, autora Hrvoja Matkovića, Blagote Draškovića i Nikše Stančića, *Povijest 2, udžbenik za učenike gimnazija i centara kulturološko-umjetničkog, odgojno-obrazovnog, jezičnog, upravno-pravnog i muzičkog usmjerenja*, iz 1990. godine. Udžbenik donosi prikaz povijesti južnoslavenskih naroda od njihova doseljenja, od srednjega vijeka, do polovine 19. stoljeća, kao i opće povijesti razdoblja od početka 16. do polovine 19. stoljeća, a uz europsku povijest obrađena je i povijest ostalih kontinenata. U ovome je udžbeniku Marko Marulić zastupljen unutar dvije cjeline, u dijelu koji prikazuje Hrvatsku u *Kulturnoj baštini Južnih Slavena do XVI. stoljeća, književnost* te u kontekstu razvoja humanizma i renesanse u Dubrovniku i dalmatinskim gradovima kada se govori o humanizmu i renesansi kao europskoj kulturi početkom novoga vijeka, *Humanizam i renesansa – evropska kultura na početku novog vijeka*. Razvojem svjetovne književnosti renesanse u dalmatinskim gradovima javlja se Marulić i njegov epski spjev *Judita*, završen 1501. godine. U drugome javljanju Splićanin Marko Marulić naziva se ocem hrvatske književnosti te je stekao europsku slavu.⁴¹ Ovaj udžbenik povijesti donosi Marulićev naziv otac hrvatske književnosti, koji se javlja u većini kasnijih udžbenika.

⁴⁰ Usp. Hrvoja Matković, *Povijest I: za prvi razred usmjerenog obrazovanja*, Školska knjiga, 1976., korišteno XI. izmijenjeno i dopunjeno izdanje iz 1986., str. 221.

⁴¹ Usp. Hrvoja Matković – Blagota Drašković – Nikša Stančić, *Povijest 2, udžbenik za učenike gimnazija i centara kulturološko-umjetničkog, odgojno-obrazovnog, jezičnog, upravno-pravnog i muzičkog usmjerenja*, Školska knjiga, 1990., str. 80, 124.

2. Udžbenička historiografija, školski sustav i Marko Marulić u udžbenicima povijesti u Hrvatskoj

Uspostavom Republike Hrvatske dolazi do promjene školskoga sustava za srednje školstvo ponovnim uspostavljanjem četverogodišnjih srednjih škola gimnazija kao i trogodišnjih i četverogodišnjih strukovnih škola.⁴² Prvi udžbenici objavljeni 1991. godine u novonastaloj Republici Hrvatskoj bili su revidirani, preuređeni, udžbenici iz razdoblja prethodne države, socijalističke Jugoslavije. U novim su udžbenicima zasebne cjeline o hrvatskoj povijesti, a pod nacionalnom se poviješću podrazumijevala povijest Hrvata, hrvatske države i teritorija.⁴³

Ponovnim uvođenjem gimnazija školske 1990./1991. godine u nastavi se koristilo izmijenjeno izdanje prethodno navedenoga udžbenika, sada u autorstvu samo Hrvoja Matkovića i Blagote Draškovića.⁴⁴ Njihov udžbenik iz 1991. godine, *Povijest 2: udžbenik za srednje škole*, namijenjen je učenicima gimnazije, drugoga razreda, unutar kojega je obrađeno razdoblje srednjovjekovne i ranonovovjekovne povijesti, u zasebnim cjelinama izdvojene su svjetska povijest, hrvatska povijest i povijest ostalih južnoslavenskih naroda.⁴⁵ Udžbenik daje isti prikaz Marulića kao i prethodni udžbenik. Marulić se ovdje javlja unutar *Kulturne baštine Hrvata do XVI. stoljeća* i *Humanizma i renesanse u hrvatskim zemljama*, gdje se, za razliku od ranijega udžbenika, daje pojašnjenje naziva otac hrvatske književnosti kojoj je Marulić položio temelje epskim djelom *Judita*.⁴⁶

Kao sadržajno najopširniji udžbenik Franje Šanjeka i Franka Miroševića, *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća*, iz 1994. godine, koji zamjenjuje prethodni udžbenik, u odnosu na sve pregledane udžbenike iz Jugoslavije i Hrvatske donosi najviše podataka o Maruliću, prikazujući ga kroz različite aspekte nje-

⁴² Usp. S. Petrungaro, *n. dj.*, str. 94; E. Munjiza *n. dj.*, str. 90.

⁴³ Usp. Snježana Koren, „Slika nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije“, *Historijski zbornik*, Društvo za hrvatsku povjesnicu, 60, 2007., str. 265-266.

⁴⁴ Usp. Hrvoja Matković – Blagota Drašković, *Povijest 2: udžbenik za srednje škole*, Školska knjiga, 1991., II. (I. izmijenjeno izdanje). Taj je udžbenik izmijenjeno izdanje udžbenika Hrvoja Matkovića, Blagote Draškovića i Nikše Stančića, *Povijest 2, udžbenik za učenike gimnazija i centara kulturno-umjetničkog, odgojno-obrazovnog, jezičnog, upravno-pravnog i muzičkog usmjerenja*, Školska knjiga, 1990.

⁴⁵ Svi kasniji udžbenici obuhvaćaju poglavlja nacionalne i svjetske povijesti unutar koje se izučava povijest južnoslavenskih zemalja, izuzev ovoga udžbenika.

⁴⁶ Usp. H. Matković – B. Drašković, *Povijest 2: udžbenik za srednje škole*, str. 117, 294.

gova djelovanja. Obuhvaća poglavlja opće i nacionalne povijesti. U ovome je udžbeniku Marulić, osim u dijelu udžbenika koji obuhvaća kulturu kako je u ranijim udžbenicima bila praksa, predstavljen i u dijelu udžbenika koji govori o turskim nadiranjima i otporu protiv Turaka. Takav se prikaz nastavlja u još nekoliko kasnije objavljenih udžbenika.⁴⁷ U udžbeniku Franje Šanjeka i Franka Miroševića u kontekstu turskih osvajanja i turskih opasnosti u djelu *Stogodišnji otpor Hrvata osmanskom osvajaču (1493.-1593.)* Splitsanin Marulić, otac hrvatske književnosti, predstavljen je *Molitvom suprotiva Turkom* u kojoj govori o turskim zlodjelima, kao i ostali renesansni hrvatski pisci. Govoreći u udžbeniku o *Hrvatskom kršćanstvu na razmeđu srednjeg i novog vijeka*, Marulić je prikazan kroz kontekst moderne pobožnosti, a njegova djela spomenute orijentacije jesu: *Pouke za čestit život po primjerima svetaca (De institutione bene vivendi)*, *Evangelistar*, *Parabole*, *O poniznosti i slavi Kristovoj*. Unutar iste jedinice u dijelu koji prikazuje prve hrvatske humaniste, koji kao i njihovi europski istomišljenici, razmišljaju o svršetku svijeta povezujući ga s Turcima, Marulić je predstavljen stihovima o dolasku Antikrista i spomenom na biblijske teme povezane sa zbiljom iz *Judite* i *Davidijade*. Ovdje se navodi i Marulićeva poslanica papi Hadrijanu VI. u kojoj govori o turskoj opasnosti, a taj se podatak samo još javlja u kasnijim udžbenicima autora Zdenka Samaržije i Denisa Detlinga.⁴⁸ Također, dana je i slika Marulićeve *Judite*. Unutar cjeline *Književnost i knjiška kultura u Hrvata (XII. – XVI. stoljeća)* autori nas upoznaju i s Marulićevom knjižnicom za koju je 1521. godine sam Marulić načinio iscrpan i kategoriziran opis, a sadrži više od 150 djela. Obrađen je i u cjelini *Humanizam i renesansa u kulturi i književnosti Hrvata* gdje je Marulić glavna osoba splitskoga humanističkog kruga. Navedena su njegova djela pisana latinskim kao i ona hrvatskim jezikom. Istaknuta je važnost *Judite* za koju se navodi kada je napisana i tiskana, 1501. i 1521. godine, u kojoj Marulić, potaknut teškim vremenima što ih doživljava

⁴⁷ Usp. Zdenko Samaržija, *Povijest 2, udžbenik za drugi razred gimnazije*, Školska knjiga, 2005., korišteno II. izdanje iz 2006.; Denis Detling – Zdenko Samaržija, *Koraci kroz vrijeme 2, udžbenik povijesti za 2. razred gimnazije*, Školska knjiga, 2008., korišteno II. izdanje iz 2009.; isti, *Koraci kroz vrijeme 2, udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije*, Školska knjiga, 2014., korišteno III. izdanje iz 2016.; Martina Glučina – Vedran Ristić – Valerija Turk-Presečki, *n. dj.*

⁴⁸ Usp. Z. Samaržija, *Povijest 2, udžbenik za drugi razred gimnazije*, korišteno II. izdanje iz 2006.; D. Detling – Z. Samaržija, *Koraci kroz vrijeme 2, udžbenik povijesti za 2. razred gimnazije*, korišteno II. izdanje iz 2009.; *Isti, Koraci kroz vrijeme 2, udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije*, korišteno III. izdanje iz 2016.

hrvatski narod s Turcima, piše o udovici Juditi iz *Biblije* koja svoj grad oslobađa opasnosti. Ovdje se Marulić smatra prvim velikim spisateljem novije hrvatske književnosti.⁴⁹

Uočava se kako se podatci o Maruliću javljaju unutar nekoliko cjelina u udžbeniku, a takav prikaz nastavlja se i u većini sljedećih, kasnije objavljenih, promatranih udžbenika. Osim kao do sada u dijelu udžbenika koji obuhvaća kulturu (kulturna baština Hrvata i humanizam i renesansa u Hrvatskoj i Europi), u nešto manje udžbenika Marulić je zastupljen i u dijelu koji govori o turskim nadiranjima i otporu protiv Turaka. U udžbenicima iz devedesetih godina kao i u onima poslije 2000. godine nastavljaju se prikazi Marulića koji donose više informacija o njemu obuhvaćajući različite aspekte njegova djelovanja, u odnosu na udžbenike korištene u Jugoslaviji, ali ipak manje nego u najopširnijemu udžbeniku Franje Šanjeka i Franka Miroševića. Izdvajaju se podatci o Maruliću koji se postavljaju kao temeljni koje donosi većina udžbenika: Judita pisana hrvatskim jezikom, Marulić otac hrvatske književnosti, Marulićeva djela potiču otpor protiv Osmanlija i Marulićeva svjesnost o turskoj opasnosti i, nešto manje udžbenika, Marulićevo pisanje na latinskome jeziku.

2.1. Gimnazijski udžbenici povijesti različitih nakladnika

Nastavni plan i program za nastavu povijesti nastao je nakon 1991. te je uz manje izmjene odobren 1995. godine. Nastavni plan i program za gimnazije na snazi je bio do školske godine 2018./2019. godine i ostao je gotovo nepromijenjen. Do promjena dolazi u drugoj polovini devedesetih godina, od 1996. godine kada je omogućeno izdavanje usporednih udžbenika za isti razred različitih autora i nakladnika. Javlja se i povećan broj autora koji zajedno rade na pisanju jednoga udžbenika pa se, uz znanstvenike povjesničare, pisanju pridružuju i školski nastavnici povijesti.⁵⁰ Osim dotadašnje Školske knjige koja je od svoga osnutka 1950. godine bila jedini nakladnik, javljaju se i udžbenici drugih nakladnika: Profil, Alfa, Meridijani. Nastavnici odabiru koje će udžbenike koristiti. Udžbenici donose nova grafička rješenja i metodički pristup.

⁴⁹ Usp. Franjo Šanjek – Franko Mirošević, *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća*, Školska knjiga, 1994., str. 185, 195, 200, 213, 235-236.

⁵⁰ Usp. Z. Jelaska Marijan, *n. dj.*, str. 182-183.; S. Petrungaro, *n. dj.*, str. 39.

U drugome razredu gimnazije od druge polovine devedesetih godina u uporabi su dva udžbenika. Jednomu su autori Franko Mirošević, Franjo Šanjek i Anđelko Mijatović, a drugomu Tatjana Medić i Vladimir Posavec.

U udžbeniku *Povijest za drugi razred gimnazije* autora Franka Miroševića, Franje Šanjeka i Anđelka Mijatovića iz 1997. godine, izdavača Školska knjiga, Marulić je slično, ali s manje detalja i informacija, prikazan kao i u prethodno prikazanome udžbeniku.⁵¹ Udžbenik sadrži gradivo hrvatske i opće povijesti od 5. do kraja 17. stoljeća. Unutar *Kulture Hrvata od XII. do XVI. stoljeća* govori se o našim srednjovjekovnim knjižnicama u koje se ubraja i privatna knjižnica Marka Marulića. Riječ je i o svjesnosti hrvatskih humanista turske opasnosti koji svršetak svijeta dovode u svezu s dolaskom Antikrista, a prepoznaju ga u Turcima kao i Marulić te upozoravaju Europu na opasnost. Govoreći o hrvatskim latinistima – humanistima unutar *Humanizma i renesanse*, autori Marulića predstavljaju kao glavnu osobu splitskoga humanističkog kruga koji svoja djela naglašenih vjersko-odgojnih motiva piše latinskim jezikom, a djela motivirana suvremenim zbivanjima i potrebama svoga naroda piše hrvatskim jezikom. Iz toga opusa najpoznatija su djela *Suzana* i *Judita*. I u ovome udžbeniku smatra se prvim velikim piscem novije hrvatske književnosti.⁵²

Drugi udžbenik koji se usporedno koristio jest *Stvaranje europske civilizacije i kulture (V. –XVIII. st.)*, za II. razred gimnazije, autora Tatjane Medić i Vladimira Posaveca, iz 1996. godine, a izdavač je Profil international. U ovome udžbeniku unutar dijela o *Kulturnom razvoju Hrvata u XVI. i XVII. stoljeću* o humanizmu i renesansi Marulić se ističe kao otac hrvatske književnosti čija su djela rado čitana u Europi te kao onaj koji svojim djelom *Judita*, koristeći istoimenu biblijsku priču, ukazuje na opasnost koja prijeti od Turaka, a djelom *Molitva suprotiva Turkom* poziva sav kršćanski svijet u borbu protiv Turaka koji su u to vrijeme pred zidinama Splita.⁵³

Početak 2000-ih obilježilo je novo izdanje udžbenika Franka Miroševića, Franje Šanjeka i Anđelka Mijatovića, a godinu kasnije izlazi i novo izdanje udž-

⁵¹ Riječ je o udžbeniku *Hrvatska i svijet od V. do XVIII. stoljeća*, Školska knjiga, 1994., Franje Šanjeka i Franka Miroševića koji su uz Anđelka Mijatovića autori i udžbenika iz 1997. godine, *Povijest za drugi razred gimnazije*.

⁵² Usp. Franko Mirošević – Franjo Šanjek – Anđelko Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, Školska knjiga, 1997., korišteno V. izmijenjeno i dopunjeno izdanje iz 2001., str. 207-208., 244-245.

⁵³ Usp. Tatjana Medić – Vladimir Posavec, *Stvaranje europske civilizacije i kulture (V.-XVIII. st.)*, udžbenik za II. razred gimnazije, Profil international, 1996., korišteno II. prerađeno izdanje iz 1997., str. 182-183.

benika Vladimira Posaveca i Tatjane Medić. Udžbenici ovih autora s početka stoljeća gotovo su nepromijenjena izdanja udžbenika izdanih 1990-ih.

Daljnji napredak u udžbenicima nastalim nakon 2000. očitovao se u metodičkome smislu, poboljšani su izgledom i dizajnom, a od 2003. godine izlaze i udžbenici novih autora. Udžbenici objavljeni od 2007. godine doživjeli su poboljšanje didaktičke opremljenosti, metodičkoga pristupa, vizualnoga i grafičkoga uređenja, ali su sadržajno izvršene minimalne promjene u odnosu na prethodne udžbenike. Slijede udžbenici izdani tijekom 2013. i 2014. godine koji nisu imali gotovo nikakvih izmjena.

Podatci o Maruliću koji se javljaju u većini udžbenika zastupljeni su i u udžbeniku *Hrvatska i svijet od V. do početka XVIII. stoljeća*, udžbenik povijesti za II. razred gimnazije, autora Ante Birina i Tomislava Šarlije iz 2003. godine nakladnika Alfa. Informacije o Maruliću obrađene su unutar jedinice *Kulturni razvoj Hrvata u XVI. i XVII. stoljeću*, a Splitsanin Marko Marulić, otac hrvatske književnosti, proslavio se spjevom *Judita*. Autori daju podatke da je to prvi naš ep, pisan „u lipom jaziku harvackom“, čakavskim narječjem, kao i mjesto tiska, Venecija. Ističe se biblijska pripovijest koja predstavlja poziv na otpor i borbu protiv turskih osvajača. Upravo *Judita* i *Molitva suprotiva Turkom*, kao najzastupljenija Marulićeva djela u pregledu svih udžbenika, otkrivaju koliko je Marulić svjestan pogibelji u kojoj se našao hrvatski narod. Ovdje se podatci o *Juditi*, osim u tekstu, donose i ispod slike koja prikazuje stranice iz *Judite*.⁵⁴

Isti prikaz Marulića, upotpunjen informacijama u svezi s njegovim djelima o kršćanskoj krepости, koja su mu pribavila europsku slavu, donosi novi udžbenik istih autora, izmijenjena naslova i neznatno sadržaja, Ante Birin, Tomislav Šarlija, *Povijest 2, udžbenik za 2. razred gimnazije* iz 2009. godine.⁵⁵

I autor Zdenko Samaržija u udžbeniku *Povijest 2, udžbenik za drugi razred gimnazije*, koji je 2005. izdala Školska knjige, iznosi dosad navođene podatke da je Marulić, otac hrvatske književnosti, najpoznatiji hrvatski humanist, pisao latinskim i hrvatskim jezikom, da u djelima potiče otpor protiv Osmanlija i da je *Judita* pisana hrvatskim jezikom 1501. godine. Podatci o Maruliću zastupljeni su unutar *Hrvatske u doba Matije Korvina i dinastije Jagelović* gdje se govori

⁵⁴ Usp. Ante Birin – Tomislav Šarlija, *Hrvatska i svijet od V. do početka XVIII. stoljeća, udžbenik povijesti za II. razred gimnazije*, Alfa, 2003., str. 170.

⁵⁵ Usp. isti, *Povijest 2, udžbenik za 2. razred gimnazije*, Alfa – Školska knjiga, 2009., str. 226.

o odnosu europskih država prema osmanlijskoj opasnosti i iznosi podatak o Marulićevu obraćanju papi Hadrijanu kojemu je predložio zajedničku obranu Europe od osmanlijskih prodora te *Hrvatskog gospodarstva i kulture u razvijenome i kasnom srednjem vijeku* gdje se govori o humanizmu i renesansi u dalmatinskim gradovima, sadrži i slikovni prikaz stranice iz Judite.⁵⁶

I u idućim, novim udžbenicima, u kojima je Zdenko Samaržija suautor s Denisom Detlingom, *Koraci kroz vrijeme 2, udžbenik povijesti za 2. razred gimnazije* iz 2008.⁵⁷ i *Koraci kroz vrijeme 2, udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije* iz 2014.⁵⁸, Marulić je isto tako predstavljen, a Judita dobiva naziv najvažnijega djela na hrvatskome jeziku te označuje početak renesansnih književnih strujanja u Hrvata, dok drugih sadržajnih promjena nema.

Udžbenik autora Damira Bulata, Šime Labora i Miroslava Šašića, *Povijest 2, udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*, iz 2009. godine, izdavača Profil, donosi prikaz Marka Marulića unutar *Kulture hrvatskog srednjovjekovlja*, govoreći o humanizmu i renesansi u Hrvatskoj. Početak hrvatske književnosti u znaku je ovoga splitskog književnika koji se ubraja među prve europske humaniste i nosi naziv otac hrvatske književnosti. Osim na hrvatskome, pisao je na latinskome i talijanskome jeziku. Spjev *Judita* predstavljen je kao najznačajnije Marulićevo djelo napisano na hrvatskome jeziku, uz prilog naslovne stranice u knjizi.⁵⁹

I udžbenik autora Hrvoja Gračanina, Hrvoja Petrića i Gordana Ravančića, *Povijest 2: udžbenik iz povijesti za 2. razred gimnazije*, iz 2014. godine, izdavačke kuće Meridijani, donosi temeljne podatke o Maruliću. Oni su zastupljeni unutar *Kulture Hrvata (XII.-XVI. st.)* gdje se ističe kako se Marulić pisanom riječi borio protiv osmanskih napada pišući govore protiv Turaka te unutar *Humanizma i renesanse* gdje je Marulić, otac hrvatske književnosti, predstavljen *Juditom*, pisanom hrvatskom čakavštinom kojom je dostigao najviši umjetnički domet. U *Juditi* je hrabrio i poticao stanovnike Splita u borbi protiv Osman-

⁵⁶ Usp. Z. Samaržija, *Povijest 2, udžbenik za drugi razred gimnazije*, korišteno II. izdanje iz 2006., str. 157, 165.

⁵⁷ Usp. D. Detling – Z. Samaržija, *Koraci kroz vrijeme 2, udžbenik povijesti za 2. razred gimnazije*, korišteno II. izdanje iz 2009., str. 168, 175-176.

⁵⁸ Usp. isti, *Koraci kroz vrijeme 2, udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije*, korišteno III. izdanje iz 2016., str. 142, 149.

⁵⁹ Usp. Damir Bulat – Šime Labor – Miroslav Šašić, *Povijest 2, udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*, Profil, 2009., str. 178.

lija. Svojim se latinskim djelima ubraja među najvažnije europske humaniste, a od moralno-teoloških Marulićevih djela pisanih latinskim jezikom autori ističu *Evangelistar* i *Instituciju*. Dan je i slikovni prikaz *Judite*.⁶⁰

2.2. Novi udžbenici povijesti od 2020. godine

Godine 2019. donesena je odluka o donošenju kurikula za nastavni predmet Povijest za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj. Novi predmetni kurikulum Povijesti za drugi razred gimnazije primjenjuje se od školske 2020./2021. godine. Obuhvaća povijest srednjega i ranoga novog vijeka i organiziran je u pet domena: društvo, ekonomija, znanost i tehnologija, politika te filozofsko-religijsko-kulturno područje.⁶¹ Stupanjem na snagu novoga kurikula u nastavu se uvode novi udžbenici.

U udžbeniku nakladnika Školske knjige ranijih autora Denisa Detlinga i Zdenka Samaržije, kojima se pridružuje Ivan Peklić, *Tragovi 2, udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije*, Marulić se javlja unutar dvije jedinice. U *Umjetnost i kulturu te znanstvena i tehnološka dostignuća srednjega vijeka u Europi i Hrvatskoj* Marulić je, unutar konteksta svjetovne književnosti u najrazvijenijim dalmatinskim gradovima, zastupljen svojim epskim spjevom *Judita*, najvažnijim djelom na hrvatskome jeziku, završenim 1501. godine, koje označava početak renesansnih strujanja u Hrvata i zbog kojega je nazvan ocem hrvatske književnosti. Unutar *Znanstvenih i tehnoloških dostignuća ranoga novoga vijeka u Europi i Hrvatskoj* govori se o doprinosu Marulića kao i ostalih Hrvata renesansnoj književnosti, koji su stvarali svoja književna djela pišući o tešku stanju Hrvata pod Osmanlijama kao i o općim i religijskim temama. Marulić, koji je pisao latinskim i hrvatskim jezikom i svojim djelima poticao borbu protiv Osmanlija, dalje je predstavljen istim podacima koji su izneseni u prethodno navedenoj jedinici. Prikazana je i naslovnica *Judite*.⁶²

⁶⁰ Usp. Hrvoje Gračanin – Hrvoje Petrić – Gordan Ravančić, *Povijest 2: udžbenik iz povijesti za 2. razred gimnazije*, Meridijani, 2014., str. 148, 165. Meridijani su objavili 2003. udžbenik *Povijest 2: udžbenik iz povijesti za 2. razred gimnazije*, autora Hrvoja Petrića i Gordana Ravančića.

⁶¹ *Narodne novine*, NN 27/2019., Odluka o donošenju kurikulumu za nastavni predmet Povijest za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj.

⁶² Usp. Denis Detling – Ivan Peklić – Zdenko Samaržija, *Tragovi 2, udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije*, Školska knjiga, 2020., str. 146, 226.

Udžbenik izdavačke kuće Meridijani ranijih autora Hrvoja Gračanina i Hrvoja Petrića te novoga autora Mladena Tomorada, *Svijet prije nas, Povijest 2*, prikazuje Marulića unutar *Umjetnosti i kulture srednjega vijeka na tlu Hrvatske i u Europi* kroz tematikom posebno oblikovanu književnu vrstu, a riječ je o govorima protiv Turaka, protiv kojih je pisao i Marko Marulić. Unutar *Početak novih gledanja na život i svijet: humanizam i renesansa. Odrzi u umjetnosti* Marulić je prikazan kao otac hrvatske književnosti koji je pisao hrvatskim i latinskim jezikom. Djelo *Judita*, napisano 1501. godine na hrvatskoj čakavštini, predstavlja njegov najviši umjetnički domet, a u njemu je hrabrio i poticao stanovnike Splita u borbi protiv Osmanlija. Predstavljena su i moralno-teološka Marulićeva djela, *Evangelistar* i *Institucija*, a svojim latinskim djelima ubraja se među najvažnije europske humaniste. Dan je i slikovni prikaz djela *Judita*.⁶³

U udžbeniku *Zašto je povijest važna? 2, udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*, izdavača Profil Klett, autora Martine Glučine, Vedrana Ristića i Valerije Turk – Presečki, Marulić se spominje jedino u kontekstu sukoba Hrvata i Osmanlija. On je, kao i mnogi humanisti, koristio svoj ugled kako bi pokušao priskrbiti pomoć od susjednih država i pape za obranu koja se uglavnom organizirala bez pomoći krune. Ne spominje se u kontekstu književnosti.⁶⁴

Od novih udžbenika povijesti koji su danas u upotrebi u školama onaj koji nema podatke o Maruliću udžbenik je izdavačke kuće Alfa, *Povijest 2, udžbenik iz povijesti za drugi razred gimnazije*, autora Ante Birina, Tomislava Galovića, Tihane Magaš i Tomislava Šarlije.⁶⁵

Zaključak

Marko Marulić zastupljen je u udžbenicima povijesti od sredine pedesetih godina 20. stoljeća kada se javlja u udžbeniku opće povijesti za više razrede gimnazije iz 1954. godine. Dalje se javlja i u udžbeniku nacionalne povijesti za više razrede gimnazije iz 1960. godine kao i u novoj seriji udžbenika za više razrede gimnazije od školske 1961/1962. godine, u kojima se više nisu odvajale opća

⁶³ Usp. Hrvoja Gračanin – Hrvoja Petrić – Mladen Tomorad, *Svijet prije nas, Povijest 2*, Meridijani, 2020., str. 239, 253.

⁶⁴ Usp. Martina Glučina – Vedran Ristić – Valerija Turk-Presečki, *Zašto je povijest važna? 2, udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*, Profil Klett, 2020., str. 61.

⁶⁵ Usp. Ante Birin i dr., *Povijest 2, udžbenik iz povijesti za drugi razred gimnazije*, Alfa, 2020.

i nacionalna povijest. U udžbenicima povijesti korištenim u nižim razredima gimnazije, koji su postupno izjednačavani s višim razredima osnovne sedmogodišnje i osmogodišnje škole, Marulić nije zastupljen. Uvođenjem novoga tipa srednjoškolskoga usmjerenog obrazovanja, od druge polovine sedamdesetih godina do devedesete godine 20. stoljeća, korišteni udžbenici ne donose podatke o Maruliću. Marulić se ponovo proučava u udžbenicima od 1990. godine. Uspostavom Republike Hrvatske i ponovnim uvođenjem gimnazija uvodi se u udžbenike povijesti kada se koristi i naziv otac hrvatske književnosti koji najbolje opisuje njegov rad. Od tada je Marulić prisutan u udžbeniku povijesti drugoga razreda gimnazije, a od druge polovine devedesetih godina i u svim alternativnim udžbenicima povijesti raznih nakladnika. Podatci o Maruliću opširniji su i bogatiji u udžbenicima izdanim od 1990. godine, a u njima se nalaze nerijetko unutar više različitih cjelina, kao u kulturnoj baštini Hrvata, u razdoblju humanizma i renesanse u Hrvatskoj i Europi, te, u nešto manje udžbenika, i u dijelu u svezi s turskim nadiranjima i otporom protiv Turaka, prikazujući kroz te kontekste sav Marulićev rad i djelovanje. Takav prikaz Marulića nastavlja se i u svim idućim udžbenicima, uglavnom do 2020. godine. Izdvajaju se podatci o njemu koji se postavljaju kao temeljni koje donosi većina udžbenika. Ti se podatci odnose na *Juditu* pisanu hrvatskim jezikom, Marulića kao oca hrvatske književnosti, njegova djela koja potiču otpor protiv Osmanlija i svjesnost o turskoj opasnosti te, u nešto manje udžbenika, Marulićevo pisanje latinskim jezikom. U novim gimnazijskim udžbenicima povijesti od 2020. godine može se primijetiti kako je Marulić u udžbenicima nekih izdavačkih kuća zastupljen s nešto manje informacija ili nije prikazan uopće. S obzirom na to da se ovaj velikan hrvatske i europske povijesti primarno uči u udžbenicima za hrvatski jezik i književnost, može se zaključiti kako je u udžbenicima povijesti vrlo dobro, detaljno i kontinuirano prikazan u kontekstu svoga vremena i djelovanja.

Upute za suradnju i oblikovanje priloga

Identiteti – Kulture – Jezici, godišnjak Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru objavljuje dosad neobjavljene radove, a izložene na godišnjoj fakultetskoj konferenciji istog naziva. Svi radovi prije objave podliježu dvostruko slijepom recenzentskom postupku, a konačnu odluku o objavi radova i kategorizaciji donosi uredništvo.

Opće upute

Radovi trebaju biti opsega 10 – 20 kartica. Trebaju slijediti ustaljen redoslijed: naslov, sažetak s ključnim riječima (odvojenima točkom sa zareзом), uvod, razrada teme te zaključak. Potrebno je pisati bezlično (u trećem licu jednine) te izbjegavati autoreferencijalna pozivanja. Pri navođenju izvora i literature potrebno je koristiti oxfordski sustav navođenja pozivnih bilježaka.

Primjeri

Za knjige

- Josip Županov, *Poslije potopa*, Nakladni zavod Globus, 1995., str. 12.

Ako knjiga ima više autora, do tri se pišu svi, više od tri piše se samo prvi i kratice i dr. Imena autora razdvajaju se crticama. Ovo vrijedi i za druge vrste izvora.

- Max Horkheimer – Theodor Adorno, *Dijalektika prosvjetiteljstva*, Veselin Masleša, 1989.
- Alojz Benac i dr., *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, Veselin Masleša, 1966.

Ako knjiga ima naslov i podnaslov, podnaslov se odvaja dvotočjem

- Ugo Vlaisavljević, *Lepoglava i univerzitet: Ogledi iz političke epistemologije*, Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu, 2003., str. 104.

Ako je riječ o uredničkoj ili priređivačkoj knjizi, to se treba naglasiti odgovarajućom kraticom iza imena i prezimena

- Jadranka Čačić Kumpes (ur.), *Kultura, etničnost, identitet*, Naklada Jeksenski i Turk, 1999.

Ako je riječ o ponovljenom izdanju ili ako je knjiga višesveščana, te informacije donose se odmah iza naslova knjige

- Robert E. Goodin – Philip Pettit (ur.), *A companion to contemporary political philosophy*, drugo izdanje, sv 1. i 2., Wiley-Blackwell, 2007.

Za članke

Poglavlje/članak u knjizi

- John McGarry – Brendan O’Leary, „Introduction: The macro-political regulation of ethnic conflict“, John McGarry – Brendan O’Leary (ur.), *The Politics of Ethnic Regulation*, Routledge, 1993., str. 21.

Članak u časopisu

- Simone Weil, „Težina i milost“, *Europski glasnik*, Hrvatsko društvo pisaca, 7(7), 2002., str. 184.

Članak u zborniku radova

- Zoran Grijak, „Analiza identitetskih odrednica bosanskih i hercegovačkih Hrvata u austrougarskom razdoblju“, *Hum i Hercegovina kroz povijest: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009.*, Ivica Lučić (ur.), Hrvatski institut za povijest, 2011., str. 89.

Za enciklopedije, leksikone, rječnike

Uredničke

- Bratoljub Klaić, „Identitet“, *Rječnik stranih riječi*, Zora, 1983., str. 565.

Bez urednika

- „Tehnologija“, *Opća i nacionalna enciklopedija u 20 knjiga*, VI. knjiga, Pro lexis – Večernji list, 2005.

Za arhivsku građu

- Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje ABiH), Komisija za vjerska pitanja (dalje KVP), kut. 21, sv. III, f. 11rv, (kut. = kutija, sv. = svezak, f. = folija, r = recto - prednji, v. = verso - stražnji)

Za propise i zakone

- „Zakon o radu FBiH“, *Službene novine Federacije BiH*, 2013., 43., čl. 12.

Za internetske izvore

Ako postoji autor

- Kate Connolly, „Angela Merkel declares death of German multiculturalism“, *The Guardian*, 17. X. 2010., <http://www.theguardian.com/world/2010/oct/17/angela-merkel-germany-multiculturalism-failures>, (15. VII. 2014.).

Bez autora

- „Barroso: it is not the Commission’s role to express an opinion on Catalonia“, *Catalan News Agency*, 8. I. 2014., <http://www.catalannewsagency.com/politics/item/barroso-it-is-not-the-commission-s-role-to-express-an-opinion-on-catalonia>, (15. VII. 2014.).

Daljnje upute

- popis literature se ne navodi
- potrebno jasno razlikovati citiranje (navodnici u tekstu ili izdvajanje citata iz ostatka teksta), parafraziranje (kratica Usp. na početku fusnote) i komparativne napomene (oznaka Vidi na početku fusnote)
- kada se isti izvor navodi drugi i svaki sljedeći put, navodi se skraćeno
- ako se u više fusnota zaredom navodi isti izvor, ali različita stranica, piše se npr. *Isto*, str. 27.
- ako se u više fusnota zaredom navodi ista stranica u istom izvoru, navodi se samo oznaka *Isto*.
- ako se u više fusnota zaredom navodi ista internetska stranica, koristi se kratica *N. mj.*
- ako se u više fusnota zaredom navode različita djela istog autora, umjesto imena autora navodi se oznaka *Isti*.
- kada se neki izvor spominje drugi i svaki sljedeći put, a da nije zaredom, piše se npr. R. Dolphine, *n. dj.*, str. 27.

